

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüquqund

Qurbanlı Xəzər Oktay oğlunun

“Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti
fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı

060403 “Maliyyə”

İxtisaslaşma

“Maliyyə nəzarəti audit”

Elmi rəhbər:

Magistr proqramının rəhbəri:

dos. N.R.Əliyeva

i.ü.f.d., G.M.Məmmədova

Kafedra müdiri

i.ü.f.d.,prof. Ə.Ə.Ələkbərov

BAKİ - 2018

MÜNDƏRİCAT

Giriş.....	3
I FƏSİL. SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI	
1.1. Əhalinin sosial müdafiə sisteminin nəzəri əsasları.....	7
1.2. Azərbaycanda pensiya qanunvericiliyinin inkişaf tarixi və pensiya təminat sistemində maliyyə nəzarətinin rolu, məqsəd və vəzifələri.....	12
1.3. Pensiya təminatı səviyyəsinin formalaşmasının və inkişafının beynəlxalq hüquqi mexanizmi.....	24
FƏSİL II. MALİYYƏ NƏZARƏTİ PENSİYA TƏMİNAT SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI ALƏTİ KİMİ	
2.1. Sosial sığorta və sosial yardım sisteminin pensiya təminatının yaxşılaşdırılmasına təsiri.....	32
2.2. Azərbaycanda əhalinin pensiya təminatı sisteminin mövcud vəziyyəti təhlili....	39
2.3. Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti imkanlarının xarakteristikası.....	47
FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA PENSİYA TƏMİNAT SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1. Maliyyə nəzarətinin dünya təcrübəsinin pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına tətbiqi imkanlarının təhlili.....	55
3.2. Azərbaycanda pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin yaxşılaşdırılmasında maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları.....	66
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	75
ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	81
PEZIOME	
SUMMARY	

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində qanuniliyi təmin etmək üçün ən vacib vasitədir. Maliyyə nəzarətinin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi nəticəsində maliyyə intizamı güclənir.

Pensiyamaliyyəsinin fəaliyyəti və istifadəsi zamanı qarşılıqlı surətdə iki prosesin əlaqələndirilməsi baş verir: maliyyə resurslarının pensiyastrukturlarının sərəncamında səfərbərliyə alınması və pul vəsaitlərinin müxtəlif dövlət tələbatlarının təmin edilməsi. Bu proseslərin birincisi öz ifadəsini pensiyagəlirləri, ikincisi isə pensiyaxərcləri anlayışında tapır. Ölkəmizdə pensiyaictimai istehsalın bütün bölmələrində maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətlərinin ümumi sistemində pensiyagəlirlərinin və xərclərinin aparıcı rolunu müəyyənləşdirir.

Pensiyamaliyyə nəzarətinin iqtisadi məzmunu onun tərkibində hər biri özünəməxsus funksiyaları yerinə yetirən xüsusilaşmış həlqələrlə fərqləndirilir. Dövlət maliyyə nəzarətinin fəaliyyət dairəsinə büdcə sistemi, büdcədən kənar fondlar, pensiyakredit, pensiyamüəssisələrinin maliyyəsi aid edilir. Sadalanan bu həlqələrin hər birinin öz müxtəlif təyinatlı funksiyaları olduğu üçün, pensiyavə cəmiyyətin maraqlarına uyğun olaraq iqtisadi və sosial proseslərə təsir göstərə bilər. Müasir mərhələdə pensiyamaliyyəsi iqtisadi sistemin transformasiyası və bazar münasibətlərinin yaranması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafını tənzimləyən ən mühüm amillərindən birini təşkil edir.

İqtisadi islahatlar şəraitində respublika iqtisadiyyatında həyata keçirilən əsaslı struktur dəyişiklikləri pensiyamaliyyəsinin formalaşmasının və səmərəliliyinin yüksəldilməsi tələbini qarşıya qoyur. Bütün bunlar, maliyyə nəzarəti sferasında pensiyamaliyyə nəzarətinin, habelə tətbiq olunan maliyyə nəzarəti mexanizminin diqqətlə öyrənilməsini, onun bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun qurulmasını tələb edir. Bu problemin hazırkı şəraitdə aktuallığı həm də onunla izah olunur ki, respublikada aparılan islahatların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün nəzəri-metodoloji məsələlərin həlli hələ də aktualdır. Bütün bu problemlərin həlli inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq araşdırılmalı, səmərəli və uyğun

cəhətlər götürülməklə tətbiq edilməlidir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Maliyyə nəzarətinin tənzimlənməsi mexanizmində pensiyamaliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, inkişafının strateji prioritetləri təkmilləşdirilməsi probleminin öyrənilməsi həmişə xarici və yerli iqtisadçı alimlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ümumilikdə maliyyə nəzarəti mexanizminin və pensiyamaliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin çoxcəhətli nəzəri-təcrübi aspektlərini D.Keyns, A.Smit, J.Sismondi, A.Vaqner, F.Yusti, O.Mirabo, M.Fridman və digərləri elmi əsərlərində tədqiq etmişlər. Adları qeyd edilən alimlərin dəyərli fikirləri artıq dünya miqyasında özünəməxsus yer tutmuşdur.

Pensiya maliyyə nəzarətinin formalaşması və inkişafının çoxcəhətli nəzəri-metodoloji aspektləri L.Q.Baranova, M.B.Boqdaçevski, L.V.Dukaniç, M.M.Dmitriyev, D.Q.Çemik, Q.F.Yutkina, A.N.Medvedev, S.S.Ştraev, R.İ.Ryabov, Q.L.Rabinoviç, Y.İ.Uryazova, V.M.Fedosov və başqa rus iqtisadçı alimlərinin tədqiqatlarında görmək olar. Bu istiqamətdə Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimlərinin Ə.Ə.Ələkbərov, Y.Ə.Kəlbiyev, M.X.Həsənli, A.F.Musayev, D.A.Bağirov, F.T.Quliyev, S.M.Məmmədov, R.B.Məhərremov, İ.M.Rzayev, Ə.Q.Allahverdiyev, Ələkbərov.Ə.Ə və digərlərinin tədqiqatlarını göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasında pensiya maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi problemini araşdırmaq, onun nəzəri-metodoloji əsaslarını öyrənməklə yeni inkişaf meyillərini aşkarlamaqdır.

Bu məqsədlə dissertasiya işində pensiyamaliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasına pensiyamaliyyəsinin təsiri öyrənilmiş, Azərbaycan Respublikasında pensiyamaliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, pensiyamaliyyə nəzarətinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsinin əsas prioritetləri tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasını maliyyə nəzarəti sahəsində qəbul edilmiş qanunlar və digər normativ aktlar; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və hökumətinin qəbul etdikləri fərmanlar; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və

hökumətinin sosial-iqtisadi inkişaf üzrə qəbul etdikləri qərar və sərəncamlar; iqtisadçı alimlərin bu sahənin problemlərinə həsr olunmuş əsərləri; həmçinin Azərbaycan və Rus dillərində olan digər iqtisadi ədəbiyyatlar təşkil edir.

Tədqiqat zamanı müqayisəli təhlil, statistik qruplaşdırma, monoqrafik tədqiqat, iqtisadi-riyazi və riyazi-statistik metodlardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Pensiya Statistika Komitəsinin məlumatlarından; Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın proqramlarından, metodik göstərişlərdən və digər normativ sənədlərdən də istifadə edilmişdir. Dissertasiya işinin tədqiqində eyni zamanda müxtəlif internet saytlarına müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin ilkin materialları, illik və rüblük statistik məcmuələri, hesabatları və digər sənədləri; Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Hesablama Palatasının ümumiləşdirilmiş illik hesabatları təşkil edir. Dissertasiya işində rəsmi dövrü mətbuat orqanlarının məlumatlarına da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektini kimi, pensiyamaliyyə nəzarəti orqanlarının həlqələri, həmçinin onların fəaliyyət mexanizmi, tənzimlənməsi, müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasının pensiyamaliyyə nəzarəti sisteminin formalaşması və səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində pensiya maliyyə nəzarətinin formalaşması və inkişafı, habelə təkmilləşdirilməsinin nəzəri-metodoloji və metodik prinsipləri elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır;

- maliyyə nəzarəti münasibətlərinin mahiyyəti və onun təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmişdir;

- maliyyə nəzarəti mexanizmində beynəlxalq təcrübələrin rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- maliyyə nəzaəti sisteminin formalaşmasına pensiyamaliyyəsinin təsiri açıqlanmışdır;
- respublikamızda pensiyamaliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir;
- pensiyamaliyyə nəzarətinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir;
- maliyyə vəsaitlərinin formalaşmasına dövlətin maliyyə siyasətinin təsiri qiymətləndirilmişdir;
- pensiyamaliyyəsinin səmərəliliyinin artırılması və onun inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;
- pensiyamaliyyə nəzarətinin strateji təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, bunun da əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Dissertasiya işinin elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondadır ki, bu iş pensiyamaliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması sahəsində elmi-tədqiqat işi olmaqla, respublikada iqtisadiyyatın milli iqtisadi inkişaf konsepsiyasına hazırlanmasında analitik baza kimi istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, işin son nəticələri əsasında əməli nəticə və tövsiyələr hazırlanıb, iqtisadi müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublika iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün pensiyamaliyyəsinin səmərəli tətbiqinə imkan verir, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına real şərait yaradır.

Tədqiqat nəticəsində dərc olunmuş materiallar. Dissertasiya işinin əsas müddəaları və tədqiqat işindən irəli gələn əməli təkliflərlə bağlı məqalə və teziz çap olunmuşdur.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyatdan ibarətdir.

I FƏSİL. SOSIAL MÜDAFİƏ SİSTEMİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Əhalinin sosial müdafiə sisteminin nəzəri əsasları

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq dünya miqyasında sürətlənən qloballaşma prosesi əsrin sonunda Azərbaycanın da dünya təsərrüfatı sisteminə inteqrasiya etməsinə geniş imkanlar yaratdı. Hazırda respublikamız istər siyasi (demokratik dəyərlərə əsaslanan dövlət quruculuğu prosesi), istərsə də iqtisadi (sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı modeli) sahədə həyata keçirdiyi islahatlarla qloballaşan dünyaya inteqrasiya etməkdədir. Müasir dövrdə vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, cəmiyyətdə orta təbəqənin formalaşması və s. dünya təsərrüfatı sisteminə daxil olmanın mütlüm şərtləri hesab edildiyindən, ölkəmizdə bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir.

Məlum olduğu kimi, vətəndaşların hüquq və azadlıqları, o cümlədən də sosial hüquqları ilk növbədə dövlətin ali qanununda-Konstitusiyasında öz əksini tapır. XX əsrdə respublikamız ikinci dəfə, 2011-ci ildə öz müstəqilliyini elan etdikdən sonra, Azərbaycan vətəndaşlarının əsas hüquq və azadlıqlarını özündə ehtiva edən yeni Konstitusiya aktı qəbul edilmiş və ovada ölkə vətəndaşlarının sosial müdafiəsini təmin edən əsas sosial hüquqlar təsbit olunmuşdur.

Konstitusiyanın 16-cı maddəsinin 1-ci bəndində “Azərbaycan dövləti xalqın və hər bir vətəndaşın rifahının yüksəldilməsi, onun sosial müdafiəsi və layiqli həyat səviyyəsi qayğısına qalır”, 38-ci maddənin 1-ci bəndində “Hər kəsin sosial təminat hüququ vardır”, 2-ci bəndində “Yardıma möhtac olanlara kömək etmək ilk növbədə onların ailə üzvlərinin borcudur”. 15-ci maddənin 1-ci bəndində isə “Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın inkişafı müxtəlif mülkiyyət növlərinə əsaslanaraq xalqın rifahının yüksəldilməsinə xidmət edir” və başqa bu kimi müddəalar göstərilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Aktında və beynəlxalq sənədlərdə əks olunmuş sosial və mədəni hüquqların reallaşdırılması dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi siyasətdən bilavasitə asılıdır. Beynəlxalq təcrübə də bazar iqtisadiyyatı

şəraitində iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsinin və əhalinin sosial müdafiəsinin yaxşılaşdırılmasının ilk növbədə ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətdən və onun tərkib hissəsi olan sosial siyasətin səmərəliliyindən asılı olduğunu göstərir. Bu siyasət vətəndaşların məşğulluğunu, sağlamlığını, sosial təminatını, təhsil səviyyəsini və s., bir sözlə, yüksək həyat şəraitini təmin etməlidir.

Bu isə öz növbəsində dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin prinsiplərindən və istiqamətlərindən asılı olub səmərəli sosial müdafiə sisteminin mövcud olmasını tələb edir. Çünki sosial müdafiə həm əhatə miqyasına, həm də tərkib və quruluşuna görə olduqca çox şaxəli, geniş elmi araşdırmalar tələb edən sahədir. Odur ki, cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafının təmin olunması istiqamətində məqsədyönlü dövlət siyasətinin aparılması zəruridir. Bu siyasətin həyata keçirilməsində ölkənin iqtisadi inkişaf səviyyəsi ilə bərabər, eyni zamanda onun mövcud iqtisadi sistemi, milli-tarixi ənənələri və s. də mühüm rol oynayır. Bununla yanaşı, qeyd etmək lazımdır ki, hər bir dövlətin həyata keçirdiyi səmərəli və ədalətli sosial siyasət onun maliyyə vəsaitlərinin hansı istiqamətdə və necə bölüşdürülməsindən də bilavasitə asılıdır, Bütün bunlar sosial müdafiə sisteminin və ümumilikdə sosial-siyasətin əhalinin rifah halının yüksəldilməsinə İstiqamətlənmiş mürəkkəb mexanizm olduğunu göstərir.

“Sosial Siyasət” anlayışı iqtisadiyyat və sosiologiya elmində yeni olmasa da, onun mahiyyət və məzmunu haqqında elmi əsərlərdə bəzən bir-birinə yaxın, bəzən də zidd tikirlərə rast gəlmək olur. Lakin buna baxmayaraq, ümumilikdə, verilən bütün təriflər əhalinin müxtəlif sosial-demoqrafik qruplarının sosial müdafiəsinin təmin olunmasını açıqlayır.. Sosial siyasət beynəlxalq və milli qanunvericilik əsasında insanların hüquqlarının müdafiəsinə istiqamətləndirilmişdir. Sosial siyasətin məqsədi insanın hər hansı bir cəmiyyətdə ali dəyər kimi inkişafı və himayə olunmasıdır .

Göründüyü kimi, elmin hər iki sahəsində sosial siyasət dövlət siyasətinin mühüm tərkib hissəsi kimi göstərilir. Buradan bədənə nəticəyə gəlmək olar ki, sosial siyasət konstitusiyaya və yaradılmış qanunvericilik bazasına uyğun olaraq sosial öhdəliklərin yerinə yetirilməsinə və vətəndaşların sosial hüquqlarının

möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş iqtisadi siyasətin tərkib hissəsidir. İqtisadi ədəbiyyatda "sosial siyasət" in məqsədinə:

-cəmiyyət üzvlərinin minimal gəlirlərinə zəmanət verilməsi;

-cəmiyyət üzvlərinin qabiliyyətlərinin, hər şeydən əvvəl əmək qabiliyyətinin inkişafı və dəstəklənməsi;

-cəmiyyət üzvlərinə qəbul olunmuş səviyyədə sosial xidmətlərin göstərilməsi daxil edilir.

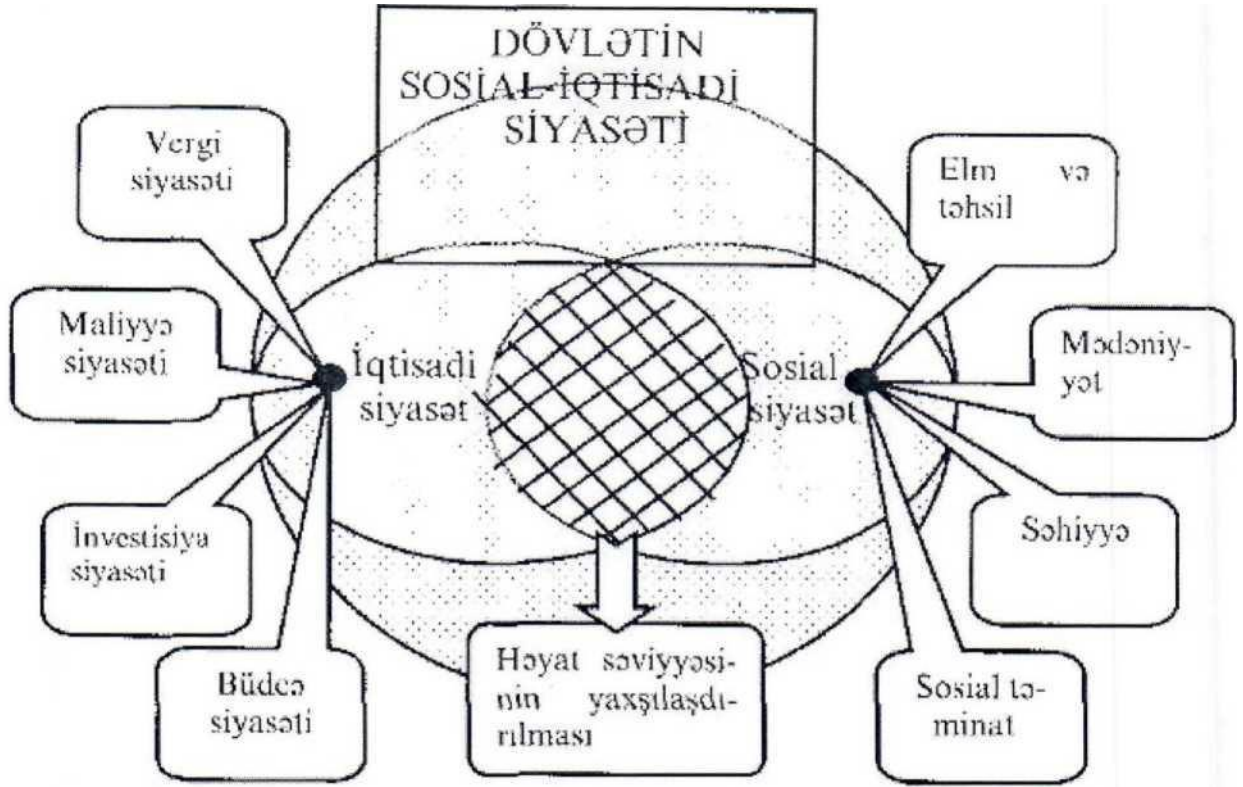
A.F. Abbasov isə sosial siyasətə- dövlətin cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyat, şəraitinin tənzimlənməsi üzrə fəaliyyətinin bir hissəsi kimi baxır və onu əhalinin əmlak və gəlirlərə görə təbəqələşməsinin zəiflədilməsinə, bazar iqtisadiyyatının iştirakçıları arasındakı ziddiyyətlərin yumşaldılmasına, iqtisadi mühitdə sosial konfliktlərin aradan qaldırılmasına istiqamətləndirilmiş fəaliyyət kimi dəyərləndirir.

Onun fikrincə, sosial siyasətin ən mühüm vəzifəsi dövlət tərəfindən edilən sosial yardımların ünvanlı xarakter (konkret əhali qrupları üçün nəzərdə tutulmaqla) daşmasından, ilk növbədə zəif müdafiə olunan təbəqələrə aid olunmasından ibarətdir.

A.F.Abbasovun yanaşmasında razılaşmadığımız cəhət sosial siyasətin ilk növbədə zəif müdafiə olunan təbəqələrə aid edilməsidir. Ümumiyyətlə, dövlətin sosial siyasətinin əhalinin əsasən hansı təbəqələrini əhatə etməsi haqqında fikirlər ziddiyyətlidir. Belə ki, bir qrup alimlər sosial siyasətin əhalinin yalnız aztəminatlı hissəsinə şamil olunması fikrini irəli sürürlər, digərləri isə sosial siyasəti daha geniş mənada dəyərləndirərək, orlun əhalinin bütün təbəqələrini əhatə etməli olduğunu iddia edirlər.

Dövlətin iqtisadi və sosial siyasətləri arasındakı asılılıq 1,1 sayılı sxemdə də öz əksini tapmışdır. (Bax: Sxem 1.1) Sxemdən görüldüyü kimi, sosial siyasət dövlətin apardığı iqtisadi siyasətdən və onun nəticələrindən birbaşa asılıdır. Belə ki, dövlət mövcud və gələcək imkanlarını nəzərə almaqla, özünün sosial siyasətini müəyyənləşdirir. Çünki o, sosial siyasət vasitəsilə büdcə vəsaitlərinin bölünməsinə və eyni zamanda iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafı arasındakı tarazlığı həyata keçirir. Hesab edirik ki, dövlətin sosial siyasətinin qarşısında duran əsas vəzifə, ilk

növbədə, dövlət qayğısına ehtiyacı olan insanların sosial müdafiəsini, hər kəsin ümumi təhsil və tibbi xidmətdən istifadə etməsini, əmək fəallığını artırmaqla əhalinin gəlirlərinin istehlak tələbləri ilə uyğunlaşdırılmasını həyata keçirməkdən ibarətdir.

Sxem 1.1 Dövlətin sosial-iqtisadi siyasətinin quruluşu

Qeyd: Sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

İqtisadçı alim V.Q.Lebedevin fikrincə, “cəmiyyətin bütün üzvlərinin sosial fəallığı inkişaf prosesində onların birbaşa iştirakından asılıdır. Bu iştirak hər şeydən əvvəl, bütün ölkəyə sahiblik hissini reallaşdırır, yaradıcı əhval-ruhiyyə yaradır, işçini hərtərəfli inkişaf eldirir”. Bu da öz növbəsində cəmiyyətdə sosial ədalətin təmin olunmasına əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Sosial ədalətin bərqərar olması isə ilk növbədə dövlətin sosial siyasəti vasitəsi ilə həyata keçirilir.

Müasir dövrdə isə “Sosial ədalət” əmək sferasında sosial tərəfdaşlıq- tripartizm, başqa sözlə üçtərəfli əməkdaşlıq çərçivəsində təmin edilə bilər. Sosial tərəfdaşlığın subyektləri işə götürənlər, muzzlu işçilərin hüquqlarının müdafiəçisi rolunda çıxış edən Həmkarlar İttifaqları və dövlət olur. Hal-hazırda inkişaf etmiş ölkələrdə daha

çox üçtərəfli əməkdaşlığa üstünlük verilir. “Əmək aləmində sosial ədalət yalnız sosial tərəflərin iştirakı ilə təmin edilə bilər”.

Sosial müdafiə anlayışı iki: dar və geniş mənalarda işlədilir. Geniş mənada əhalinin ayrı-ayrı sosial-demoqratik qruplarının hər birinin, dar mənada isə aztəminatlı əhali qruplarının sosial müdafiəsi başa düşülür. “Sosial müdafiə sistemi əhalinin yalnız aztəminatlı təbəqələrini (pensiyaçılar, əlillər, tələbələr və s.) deyil ictimai istehsalda iştirak edən bütün şəxsləri və hər şeydən əvvəl muzzla işləyənləri əhatə edir”. R.Ş. Muradov da dövlətin sosial müdafiə sisteminin bütün əhali qrupları üçün zəruriliyi fikrini irəli sürür. Onun fikrincə, “sosial müdafiənin (hamı üçün) ümumiliyindən söhbət getdikdə, onun məşğulluq formasından, cinsindən, milliyyətindən asılı olmayaraq sosial, iqtisadi və hüquqi təminatların respublikanın əhalisinin hamısı nafiəyə, qulluqçulara, kooperativlərə, icarədarlara, yaradıcı peşə ustalarına, fərdi əmək fəaliyyəti ilə məşğul olanlara və s. aid olması başa düşülür. Sosial müdafiə sistemi adamların həyalının bütün dövrlərini-doğulduğu vaxtdan əmək qabiliyyətini itirdiyi qocalıq dövrünü də əhatə etməklə, ömrünün sonunadək olan bütün vaxtı əhatə edir. Daha doğrusu, bu sistem uşaqların, gənclərin, işləyən vətəndaşların, himayədə yaşayanların hamısının hüquq və mənafelərini müdafiə etməlidir. Bu sistem, habelə adamların həyatının bütün dairələrini-təhsil səhiyyə, əmək, istirahət, məişət. yaradıcılıq və s. əhatə edir”. Ə.T.Nağıyev, Ə.Q.Əlirzayev və A.S.Quliyev isə sosial müdafiəyə dar mənada baxaraq, ona ehtiyacı olanlara əsasən qocaları, əmək qabiliyyətini tamamilə və ya qismən itirənləri, ailə başçısını itirənləri, çoxuşaqlı anaların aid olduğunu qeyd edirlər. Müəlliflərin fikrincə, sosial müdafiənin subyektlərini yalnız aztəminatlı əhali qrupları təşkil edir. Aztəminatlı əhali qrupları kateqoriyasına “əlillik və sağlamlılıqlarının pisləşməsi, qocalıq və çox uşağın doğulması, işi və ailə başçısını itirməsi nəticəsində gəlirlərinin müəyyən hissəsini və ya hamısını itirənlər daxildir. Sosial müdafiənin obyektı olan şəxslərin dairəsi müxtəlifdir və milli iqtisadiyyatın qeyri-stabil vəziyyətində çox geniş şəkildə dəyişir.

Əhalinin sosial strukturu müxtəlif sosial- demoqrafik qruplardan ibarətdir. Sosial-demoqratik qruplar həm sosial, həm də demoqrafik əlamətləri özündə ehtiva edir. Sosial qruplar -müəyyən ümumi əlamətlərə malik insanların cəmidir. Müəyyən

ümumi əlamətlər dedikdə, sosial fəaliyyət. tarixi, milli, etnik və s. bu kimi dəyərlər nəzərdə tutulur. Böyük sosial qruplara misal olaraq - sinifləri, sosial təbəqələri millətləri, etnik cəmiyyətləri, orta sosial qruplara-şəhər, kənd əhalisini, kiçik sosial qruplara isə dostlar qruplarını, ailəni və s. misal göstərmək olar. Demografik qruplar isə yaş-cins əlamətlərinə görə fərqlənirlər. Əmək qabiliyyətli əhali, pensiyaçılar, uşaqlar və s. buna misal ola bilər.

Beləliklə, apardığımız elmi-nəzəri araşdırmalara əsaslanaraq həyata keçirilən sosial siyasətin əhalinin sosial müdafiəsinə xidmət etdiyini söyləmək olar. Bu sosial siyasət əhalinin bütün sosial-demoqrafik qruplarının, o cümlədən, onun aztəminatlı qruplarından sayılan pensiyaçıların sosial müdafiəsinin zəruriliyini qarşıya qoyur.

1.2. Azərbaycanada pensiya qanunvericiliyinin inkişaf tarixi və pensiya təminat sistemində maliyyə nəzarətinin rolu, məqsəd və vəzifələri

Sosial müdafiə sistemində pensiya təminatı sistemi mühüm yer tutur. Pensiya (pensio) latın sözü olub, mənası ödəmə deməkdir. Bu sahənin mütəxəssislərinin “pensiya”ya verdikləri təriflər mahiyyət etibarilə bir-birindən o qədər də fərqlənmir, demək olar ki, eyni məna kəsb edir. Məsələn, iqtisadi ensiklopediyada pensiyaya aşağıdakı kimi tərif verilir; “Pensiya-mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq pensiya yaşına çatdıqda, əlil olduqda, ailə başçısını itirdikdə vətəndaşlara verilən aylıq pul ödəmələridir”. Bu tərifdə “pensiya” anlayışının mahiyyəti tamamilə açıqlanmır. Belə ki, burada pensiya müəyyən yaş həddinə çatdıqda, əlillik və ailə başçısının itirilməsi hallarına görə verilən aylıq pul ödəməsi kimi dəyərləndirilir, lakin, pensiyanın yalnız bu hallarla məhdudlaşmadığı, uzunmüddətli fəaliyyətlə bağlılığı qeyd olunmur. M.N.Əliyevin fikrincə isə, “pensiya-vətəndaşlara qanunla müəyyən edilmiş yaş həddinə çatdıqda, əlil olduqda, ailə başçısını itirdikdə, həm də uzun müddətli müəyyən peşə fəaliyyəti ilə bağlı olaraq əmək qabiliyyətsiz şəxslərin maddi təminatı üçün Dövlət Büdcəsindən və büdcədən kənar xüsusi fondlardan verilən aylıq pul ödəməsidir”. M.N.Əliyevin pensiyaya verdiyi tərif pensiya anlayışının mahiyyətini daha dəqiq açıqlayır. Beləliklə, pensiya vətəndaşlar müəyyən yaşa çatdıqda, əlillik hallarında, ailə başçısı itirildikdə, həmçinin xidmət illərinə və dövlət qarşısında

xüsusi xidmətlərinə görə onlara müntəzəm olaraq ödənilən pul vəsaitləridir. Bu vəsaitlər böyük sosial transferi rolunu oynayır. Lakin bütün pensiyalar sosial transferi deyildir. “Sosial transferlər-milli və yerli büdcədən, büdcədən kənar sosial fond-pensiya haqlarının yığılmasına, fərdi uçotun işlənməsinə və heyata keçirilməsinə, pensiyaların təyin edilməsinə və ödənilməsinə nəzarəti, gəlirlərin və pensiya xərclərinin səviyyələrində dəyişikliklər haqqında təfsilatlı statistik məlumatın yığılması işlərini həyata keçirəcəkdir.

Beləliklə, Azərbaycanda dövlət pensiya təminat sisteminin formalaşması prosesi dövlətçiliyin yüksəlişi ilə obyektiv surətdə əlaqədərdir. O, respublika ərazisində yaşayan hər bir şəxsin beynəlxalq aktlarda təsbit olunan səviyyədən aşağı olmamaq şərti ilə sosial təminat hüququna, o cümlədən pensiya hüququna təminat verməyi nəzərdə tutur. Hazırda qüvvədə olan Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyi cəmiyyətdə ən mühüm sahələrdən birininin tənzimini əhatə edir və pensiya qanunvericiliyinin formalaşması prosesi hüquq sisteminin digər sahələri ilə qarşılıqlı əlaqədə özünün uzun inkişaf yolunu keçmişdir. Respublikamızın pensiya təminatı sisteminin formalaşması tarixinin tədqiqi isə göstərdi ki, pensiya qanunvericiliyi bütün hüquq sistemində xas olan inkişaf xüsusiyyətlərini əks etdirməklə yanaşı, özünəməxsus xüsusiyyətlərə və tarixi inkişaf qanunauyğunluqlarına malikdir.

Ümumiyyətlə, müasir dövrdə Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyini aşağıdakı kimi təsnifləndirmək olar:

Birincisi, bilavasitə pensiya münasibətlərini tənzim edən pensiya qanunvericiliyi; ikincisi, pensiya qanunvericiliyi sferasına daxil edilən və pensiya təminatının müxtəlif məsələlərini və yaxud ayrı-ayrı kateqoriya şəxslərin pensiya təminatını nizama salan pensiya qanunvericiliyi.

Dövlət müstəqilliyi əldə etmiş respublikamız üçün 1992-ci il bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçidin əsasının qoyulması ili kimi səciyyələnilir. Lakin bu münasibətlərin inkişafı ölkə əhalisinin bütün təbəqələrinin, ilk növbədə isə pensiyaçıların həyat səviyyəsinin kəskin aşağı düşməsi ilə müşayiət olunurdu. Pensiya qanunvericiliyi isə bütün bunlara hazır olmadığı üçün, belə neqativ

vəziyyətin qarşısını ala bilmədi. Bu səbəbdən də ilk “bərpaedici” qərarlar bərabərləşdirici xarakter daşıyırdı: bütün pensiyalar vahid minimum məbləğdə təyin olunurdu. Artıq o zaman pensiyaların məbləğini mexaniki surətdə indeksasiya edə biləcək mexanizmin işlənilməsi problemi kəskin şəkildə qarşıda dururdu. Buna görə də, 1991-ci ildə keçmiş SSRİ tərkibindən çıxaraq öz dövlət müstəqilliyini elan etmiş respublikalar kimi, respublikamızda da 1992-ci ildə məcburi pensiya sığortası sisteminin tətbiq edilməsini nəzərdə tutan qanunvericilik aktları qəbul edildi və pensiya təminatı sistemini maliyyələşdirən büdcədən kənar müstəqil maliyyə-kredit təşkilatı yaradıldı.

Ümumiyyətlə, yaxın onilliklər ərzində belə bir müddəa formalaşmışdı ki, guya dövlət sosial sığortası (pensiya sığortası da onun bir hissəsidir) dövlətin hesabına həyata keçirilir. İnsanların şüuruna yeridilən bu ideya nəinki idarəçilik orqanlarının qərarlarında, həm də qanunvericilik aktlarında da ifadə olunurdu. Bütün işçilərdən əmək haqqının çox aşağı məbləğini mərkəzləşdirilmiş qaydada almaqla, işçilərin əmək haqqının sığorta ödənişlərini ödəməkdən azad olunduqları elan edilir və bu, ən mühüm nəticələndən biri kimi göstərilirdi. Sosial sığorta vəsaitləri də praktiki olaraq, vergi ödənişləri ilə qarışırdı və digər büdcə gəlirləri ilə birlikdə dövlət büdcəsində toplanırdı. Sosial sığorta ödənişləri kimi, pensiya ödənişlərinə çəkilən xərclər, əsasən, dövlət dotasiyaları hesabına maliyyələşirdi və bütün bunlar işçi qüvvəsinin real dəyərinin aşağı düşməsinə gətirib çıxarırdı. Bütün bunlar isə belə bir təəssürat yaradırdı ki, pensiyaçıları işləyən və cəmiyyətin sərvətlərini yaradanlar yox, dövlətin özü saxlayır.

Pensiya sığorta ödənişlərinin ödənilmə şərtləri və normaları, o cümlədən pensiya təminatı normaları (əmək haqqına faizlə münasibətdə pensiyanın məbləği, pensiya almaq üçün tələb olunan staj, stajın və əmək haqqının hesablanması qaydası, pensiyaçıların minimum və maksimum məbləğləri və s.) qanunla müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasında pensiya qanunvericiliyinin inkişafı müxtəlif səviyyəli aktların qəbul edilməsi formasında inkişaf etmişdi. Ümumiyyətlə, 2005-ci ildən 2013-cü ilədək pensiya təminatı normalarının özündə əks etdirən 50-dən çox normativ akt qəbul edilmişdir. Burada 2013-cü ilin sentyabr ayının 1-dək pensiya

təminatına dair müxtəlif normaların təsbit edilməsi, dəyişdirilməsi, əlavələr edilməsi və ya ləğv edilməsi barəsində müddəaları özündə əks etdirən pensiya qanunvericiliyi aktları və digər sahələrin qanunvericilik aktları nəzərdə tutulur. Kəmiyyət baxımından, onlar arasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi aktlar mühüm yer tutur (bu aktların sayı təxminən, 25-ə yaxındır).

Pensiyaların minimum məbləğinin aşağı səviyyəsi, istehlak dəyərinin artması ilə əlaqədar pensiyaların zəruri səviyyəsinin qorunub saxlanmasını təmin edən adekvat mexanizmin olmaması digər mexanizmlerin— pensiyalara edilən əlavələrin sayının artmasına gətirib çıxardı ki, bu da həmin qanunun 78-ci maddəsində dəyişikliklər edilməsinə və 86-cı maddənin qanunun mətnindən çıxarılmasına səbəb oldu.

Respublikamızın ilk konstitusiyasında hamının bərabərliyi prinsipi təsbit olunmaqla, həm də göstərilmişdir ki, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının heyata keçirilməsi heç kəs tərəfindən məhdudlaşdırıla bilməz. Hər kəsin sosial təminat hüququ konstitusiya ilə müəyyənləşdirildiyinə görə, yaşa görə pensiyaçı işlədikdə, qazandığı pensiyanın ona ödənilməsində hər hansı bir məhdudlaşdırılmanın aparılmasına yol verilməməlidir.

Respublikamızın hüquq sistemində daha yaxın olan qonşu Rusiya Federasiyasının pensiya qanunvericiliyi isə işsizə vaxtından əvvəl pensiya təyin olunduğu hallar istisna olmaqla, işləyən pensiyaçılara qocalığa görə pensiya ödənilməsi ilə bağlı heç bir məhdudluğu nəzərdə tutmamışdır. İşləyən pensiyaçıya qocalığa görə ümumi və ya güzəştli şərtlər əsasında, yaxud xüsusi əmək şəraitində və ya Uzaq Şimalda işləməsilə bağlı pensiyanın təyin olunmasının heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Pensiyaçının hansı işi yerinə yetirməsi də heç bir əhəmiyyət daşımır. Məsələn, müvəqqəti, daimi, mövsimi, əmək müqaviləsi və ya mülki-hüquqi müqavilə əsasında (podrat, tapşırıq və s.).

Eyni zamanda, göstərmək lazımdır ki, artıq yaşa görə əmək pensiyası sığorta olunanların öz hesabına qazanılan və çoxillik əməyinə uyğun olaraq təyin edilən ödəniş kimi qəbul edilir. Buradan da belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, əgər pensiya

qazanılmış və layiqli həyat səviyyəsini təmin edən ödənişdirsə, onda onu pensiyaçının işlədiyi dövrdə də ödəmək lazımdır. Belə pensiyayı pensiyaçının əlindən almaq olmaz, çünki bu onun mülkiyyəti kimi qəbul edilir. Həyatının pensiya dövründə nə edəcəyini pensiyaçı özü müəyyən edir: əvvəlki işini saxlaya bilər, yaşma uyğun başqa iş seçə bilər, yaxud əmək fəaliyyətinə xitam verib, öz təsərrüfatı ilə məşğul ola bilər. Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatının real səviyyəsi aşağı olduğundan, işləyən pensiyaçıların pensiya ödənişinə heç bir şərtlə məhdudiyət qoymaq olmaz, Pensiyanın tam məbləğdə ödənilməsi, eyni zamanda, yoxsulluğa qarşı mübarizə vasitəsi kimi də qəbul edilməlidir. Pensiyanın ödənilməsi dayandırıldığı hallarda isə pensiyaçıların çoxu işi tərk etmək məcburiyyətində qalır ki, bu da onların gəlirinin kəskin sürətdə aşağı düşməsinə və yoxsulluq səviyyəsində olan vətəndaşların sayının artmasına gətirib çıxarar.

Ümumiyyətlə, pensiya təminatının səviyyəsi ilə bağlı problem kifayət qədər mürəkkəbdir və müxtəlif ölkələrdə birmənalı şəkildə həll edilmir. Fikrimizcə, bu problem maliyyə-iqtisadi və iqtisadi-riyazi xarakterli olsa da, ümumi menada hüquqi xarakter daşıyır. Buna baxmayaraq, bu sahədə hələ də ciddi tədqiqatlar mövcud deyil.

Müxtəlif qanunlarla ayrı-ayrı şəxslərə güzəştli şərtlərlə pensiyaların müəyyən edilməsi respublikamızda imtiyazlı pensiya təminatı sisteminin yaradıldığı göstərir.

Pensiya təminatı sahəsində çoxsaylı normativ hüquqi aktların mövcud olması belə bir nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, pensiya təminatında vahid “sütun” rolunu oynaya biləcək qanun yoxdur. Fikrimizcə, həmin boşluğu aradan qaldırmaq üçün məcburi pensiya sığortasını və dövlət pensiya təminatı sistemini Özündə əks etdirən Azərbaycan Respublikasının Pensiya Təminatı Məcəlləsi qəbul edilməlidir. Pensiya qanunvericiliyində pensiya təminatının şərtlərini və normalarını müəyyən edən aktların pensiya təminatının maliyyə mənbələrinin formalaşması qaydasını müəyyən edən aktlardan fərqləndirilməsi heç də təsadüfi deyil. Eyni zamanda, vətəndaşların pensiya təminatı hüququnun DSMF-ə sığorta haqları ödənilməsi ilə iqtisadi və hüquqi əlaqəsi də yox dərəcəsindədir. Bütün bunları sübut etmək üçün sığorta haqlarının məbləğini, onun ödənilməsi qaydasını və DSMF-nin statusunu müəyyənləşdirən “Sosial sığorta haqqında” qanun və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 avqust

2011-ci il tarixli sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu haqqında” Əsasnaməni göstərmək olar.

DSMF-nin statusunu müəyyənləşdirən aktlarda vətəndaşların pensiya təminatı hüquqlarının sığorta haqlarını ödəmək vəzifəsi ilə hər hansı qarşılıqlı əlaqəsi təsbit edilməmişdir. Bu isə təkcə qanunvericilikdə boşluq deyil, həm də pensiya sistemində qeyri-sığorta əsaslarının güclənməsi səbəbi kimi çıxış edir.

Ümumiyyətlə, prezidentin bu sahəyə dair verdiyi 10-dan çox fərman və sərəncamların yarısı pensiyaların artırılması, pensiyalara əlavələrin edilməsi və s. kimi məsələlərə həsr edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, digər fərmanlar da, birbaşa olmasa da, dolayısı ilə pensiyaçıların ayrı-ayrı kateqoriyalarının pensiya təminatının səviyyəsinin artırılması məsələsinə həsr edilmişdir. Ayrı-ayn kateqoriya vətəndaşların pensiya təminatı sahəsində hüquqlarını genişləndirməklə xüsusi imtiyazlı sistem müəyyən edən bir sıra digər fərmanlar da bu qrupa aid edilə bilər. Bütün bunlar Konstitusiyaya və qanun çərçivəsində hüquq bərabərliyi və sosial

ədalət prinsiplərinin pozulmaması ilə həyata keçirilsəydi, daha yaxşı olardı. Ona görə ki, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinə görə qulluq mövqeyinə görə ayrı-seçkilik qadağandır və sosial təminata olan hər bir hüquq, Konstitusiyanın 38-ci maddəsinə görə, ancaq qanunla müəyyən edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qəbul etdiyi aktlar pensiya təminatı sahəsində əhəmiyyətli rola malikdir. Həmin aktlar içərisində ən mühüm yeri “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” və sair pensiya qanunlarının icrasının təmin edilməsi üçün verilən qərarlar tutur.

Pensiya təminatı üzrə normativ-hüquqi aktları nəzərdən keçirərək belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, sığorta tələbləri pensiyaçıların çox məhdud dairəsini əhatə etdiyinə görə, pensiya təminatının ümumi mənzərəsinə heç bir təsir göstərmir. Pensiya təminatının səviyyəsi ilə sığorta haqlarının ödənilməsi arasında qarşılıqlı əlaqənin və asılılığın olmaması bu gün mövcud olan dövlət pensiya təminatı sistemini məcburi pensiya sığortası sistemi kimi nəzərdən keçirməyə imkan vermir. Sosial sığortanın dəqiq əsaslarının olmaması pensiya təminatının şərtlərinin və normalarının

pensiya sığortası ilə, yəni sığorta haqlarının ödənişi və DSMF-nin maliyyə ehtiyatları ilə əlaqələndirilmədən hədsiz dərəcədə genişlənməsinə gətirib çıxarır.

Fikrimizcə, məcburi pensiya sığortası şəraitində qanunvericiliyin inkişafı mütləq pensiya təminatının maliyyə imkanlarını nəzərə almalıdır. Maliyyə vəsaitlərinin kifayət etməməsi nəticəsində təminatın səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxara biləcək pensiya qanunvericiliyinin qəbul edilməsinə yol vermək olmaz. Buna görə də, unutmaq olmaz ki, məcburi pensiya sığortası bir çox parametrlərə malikdir və hər hansı parametrin dəyişməsi (məsələn, pensiyaçıların sayının artması) ilə əlaqədar, digər parametrlərdə dəyişikliklər edilmədiyi halda, son nəticədə, pensiyaların məbləğinə mənfi təsir göstərəcəkdir.

Pensiya təminatı qanunvericiliyinin təhlili həm də onu göstərir ki, qanunverici tək-cə qapalı bir sistem kimi pensiya təminatının üstünlüklərini və çatışmayan cəhətlərini müəyyən etmir. Fikrimizcə o, hazırki dövrdə ən başlıca meyar kimi, yoxsulluğun aradan qaldırılması və insanın qocalığı dövründə ona maddi cəhətdən təmin olunmağa zəmanət verməklə sabahkı günə inamı və şəxsi ləyaqət hissi arasındakı sərhədi müəyyən etməlidir.

Pensiya təminatını tədqiq edən nəzəriyyəçilərin və praktiklərin əsas məqsədi bu sahədə mövcud olan neqativ tendensiyaların qarşısını almaq və ya ümumi səylərlə məsələnin iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış müsbət həllini tapmaqdır. Pensiya qanunvericiliyinin ayrıca olaraq aydın şəkildə dərk edilməsi və orada ziddiyyətlərin olmaması isə maddi təminatın bu unikal sisteminin təkmilləşdirilməsi yolunda mühüm bir addım kimi qiymətləndirilə bilər.

Bütün sığorta olunanlar üçün minimum səviyyədə vahid sığorta tarifinin müəyyən edilməsi sığorta haqlarını pensiyaçıların müxtəlif kateqoriyalarının pensiya təminatı səviyyəsinin müstəqil diferensiasiya meyarı kimi çıxış etməsinə imkan vermədi və buna görə də, ödənilən sığorta haqqı pensiyaların məbləğinə real təsir göstərmədi.

Pensiya qanunvericiliyində pensiya hüququnun pensiya sığortası ilə şərtləndirilməsinin ancaq ayrı-ayrı halları nəzərdə tutulsa da, bəzi normativ hüquqi aktlarda “pensiya sığortası” termini ümumiyyətlə işlədilməmişdir. Eyni zamanda,

pensiya fondu və sosial sığorta fondu müstəqil surətdə mövcud olmalı olduqları halda, respublikamızda həmin fondlar vahid bir orqan kimi (DSMF) fəaliyyət göstərir. Buna görə də, pensiya sığortası institutunun mahiyyəti üçün səciyyəvi olan xüsusiyyətlər yox dərəcəsindədir.

Maliyyələşdirmənin sığorta əsaslarına baxmayaraq, pensiya təminatının əvvəlki kimi dövlətin təsiri altında qalması pensiya sığortası sisteminin yaradılması üçün pensiya sığortasının tətbiqi və sığorta olunanlar tərəfindən məcburi sığorta haqlarının ödənilməsi ilə əlaqədar olan mühüm psixoloji amildən istifadə etməyə imkan vermədi.

Pensiya təminatı normaları mövcud olan maliyyə bazasının imkanları nəzərə alınmadan dəyişdirilmiş və dövlət pensiya təminatı üçün xarakterik olmayan bir sıra mühüm hallar - sığorta pensiyasının hesablanması qaydaları, onun məbləğinin sığorta haqları ödəyicilerinin sayından, pensiyaçıların sayından, sığorta haqlarının məbləğindən, onların ödənilməsi davamiyyətindən, sığorta haqlarının tutulduğu əmək haqqının hədlərindən, pensiya yaşından, insan həyatının orla davamiyyət müddətlərindən və s. asılı olması məsələləri nəzərdən qaçırılmışdır.

Pensiya qanunvericiliyində sığorta haqlarının ödənilmədiyi dövrlərin geniş şəkildə əmək stajına daxil edilməsi, pensiyalara edilən qeyri-sığorta xarakterli əlavələrin sayının və məbləğinin intensiv artırılması pensiya sığortasının əsas prinsipləri ilə bir araya sığmayan tədbirlər olmuşdur.

Müasir dövrdə pensiya təminat sisteminin ən aktual problemləri kimi aşağıdakılan göstərmək olar:

Birincisi, pensiyaların minimum məbləğlərinin yaşayış minimumundan aşağı olması. Bu ona gətirib çıxardı ki, minimum pensiya alan pensiyaçıların maddi təminat səviyyəsi fizioloji yaşayış minimumunu təmin etmək iqtidarında deyil.

İkincisi, pensiya təminatının nisbi səviyyəsinin aşağı düşməsi, yəni pensiyanın hesablandığı əmək haqqına nisbətən pensiyaların məbləğinin aşağı düşməsi: hal-hazırda pensiyalar yuxarı həddi məhdudlaşdırılmaqla hesablanan əmək haqqının 60-85%-ni təşkil edir. Bu hal isə pensiyalara hesablanan əlavələrin sayının artmasına səbəb olmuşdur. Lakin pensiyaların məbləğinin aşağı olmasına baxmayaraq, iki

pensiya almaq hüququ olan vətəndaşlara belə bir hüquq xarici ölkələrdən fərqli olaraq, təqdim edilməmişdir.

Üçüncüsü, pensiyaların maksimum məbləğinin artmasının pensiya təminatında bərabərləşdirim sistemin formalaşmasına gətirib çıxarması.

Dördüncüsü, əməyin xüsusi şəraiti və uzunmüddətli peşə fəaliyyəti ilə əlaqədar pensiyaların təyin edilməsi zamanı diferensial yanaşmanın kifayət qədər olmamasına görə pensiyaçıların ayrı-ayrı kateqoriyaları üçün pensiya təminatının müstəsna şərtlərini və normalarını təsbit edən qanunların qəbul edilməsi.

Beşincisi, maliyyə vəsaitlərinə qənaət etmək məqsədilə işləyən pensiyaçılara onların pensiyalarının yarısının ödənilməsi halının mövcud olması və bununla da Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 38-ci, 71-ci və 149-cu maddələrinin pozulması.

Altıncısı, pensiyaların məbləğinin istehlak dəyərinin artmasına uyğun olaraq indeksasiyasının aparılmaması.

Beləliklə, çoxsaylı əlavələrin müəyyən edilməsi və pensiyaların məbləğlərinin müntəzəm artırılması pensiyanın məbləğini bir qədər qaldıraraq yaşayış minimumuna yaxın səviyyəyə çatdırmaq məqsədi güdsə də, bu hal, birincisi, pensiyaların özünün statusunu aşağı salır, ikincisi, pensiyaların artımının qarşısını alan süni maneəyə çevrilir. Artıq müəyyən edilmiş əlavələri ləğv etmək və ya onların məbləğini azaltmaq praktiki olaraq qeyri-realdır və bu, konstitusiyaya ziddir.

Pensiya hesablanması üçün orta aylıq əmək haqqının maksimum məbləğinin məhdudlaşdırılması, birincisi, pensiya təminatında bərabərləşdirici tendensiya yaradır, ikincisi isə, pensiyaların üzərinə sığorta vəsaitləri hesabına müxtəlif qeyri-sığorta xarakterli əlavələrin müəyyən edilməsinə səbəb olur.

Hesab edirik ki, pensiya islahatı zamanı həyata keçirilən ilkin tədbirlərdən biri məhz hərbi qulluqçularla digər vətəndaşların pensiya məbləğləri arasındakı kəskin uyğunsuzluğun dünya ölkələrinin təcrübəsində olduğu kimi, nisbətən bərabərləşdirilməsi olacaqdır, çünki, hərbi qulluqçular xarici ölkələrdə olduğu kimi, nisbətən yüksək pensiya almalıdırlar.

Professor Y.Y. Maçulskaya sosial təminat üzrə güzəştləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmışdır:

- Subyektlərinə görə (pensiyaçılar, birinci və ikinci qrup əlillər, keçmişdə faşizm əsirləri, SSRİ və RF Qəhrəmanları, Çemobil AES-də qəzanın nəticələrini aradan qaldıranlar və s.);

- Məzmununa görə (xüsusi əmək şəraitində, Uzaq Şimal rayonlarında və ya onlara bərabər tutulan yerlərdə işləyən şəxslər üçün yaş və stajla bağlı tələblərin azaldılması, nəqliyyatda pulsuz gediş, dərmanların pulsuz alınması, mənzil haqqı və kommunal ödənişlərdən azad etmə, telefonun pulsuz quraşdırılması və s.);

- “ maliyyələşdirmə mənbəyinə görə (dövlət büdcəsi, büdcədən kənar sosial sığorta fondları, əhaliyə sosial yardım üzrə federal və ərazi fondları, müxtəlif səviyyələrdə büdcələr) və digər əlamətlərə görə.

Pensiya təminatının müasir vəziyyətinin təhlili onu göstərir ki, ümumi qaydalardan istisnaları və təminatın güzəştli şərtlərini müəyyən edən normalar həddən artıq çoxdur. Onların heç də hamısının yeni bazar münasibətləri şəraitində saxlanması məqsədmüvafiq deyil. Belə ki, onlar dövlət pensiya təminatı sisteminin maliyyə yükünü mühüm dərəcədə artırır və artıq özlərinin məqsədli təyinatına da uyğun gəlmir. Bazar iqtisadiyyatı qanunlarının pensiya təminatı sistemində güzəştlərin təqdim edilməsinin əsas meyarlarına yenidən baxılmasını tələb etməsi ilə razılaşaraq, həmin güzəştlərin sayının minimuma endirilməsi təkliflərini məqsədmüvafiq hesab edirik.

İnsanların sosial vəziyyətinin maksimum bərabərləşdirilməsi məqsədilə onlar arasındakı təbii fərqləri hüququn köməyi ilə azaltmağa çalışmışlar. Bu həm də müxtəlif cinslərdən olan şəxslərə də aiddir. Kişi və qadınların hüquq bərabərliyini təmin etmək üçün qanunvericilik hüquqi imkanların iki qrupunu müəyyən etmişdi. Birincisi, tam həcmdə hüquqi statuslarının realizəsi üzrə kişi və qadın üçün eyni olan imkanlar və ikincisi, analıq kimi fizioloji funksiyaları həyata keçirmələri ilə əlaqədar yalnız qadınlara ünvanlanan xüsusi imkanlar.

Kişi və qadınların pensiya yaşında olan fərq kişi orqanizmi ilə müqayisədə qadın orqanizminin daha tez zəifləməsi, onun əlverişsiz istehsal amillərinə daha tez məruz

qalması ilə əsaslandırılırdı. “Müxtəlif cinslərdən olan şəxslər üçün pensiya yaşının müəyyən edilməsi zamanı bu halların nəzərə alınmaması məhz onların hüquqlarının qeyri-bərabərliyini, qadına kişiyə nisbətə daha yüksək tələblərin irəli sürüldüyünü göstərirdi”.

Qadınların pensiya yaşının artırılması bir sıra mütəxəssislər tərəfindən tam əsaslandırılmış tədbir kimi qiymətləndirilir. Birincisi, pensiyaçılar arasında kişilərin və qadınların uyğunluğu birin üç nisbətində bərabərdir. İkincisi, uşaqlara qulluq etməklə əlaqədar olaraq, bir çox qadınların faktiki əmək stajı kişilərə nisbətə aşağıdır. Üçüncüsü, pensiyaya çıxandan sonra qadınların uzunömürlülüyü kişilərə nisbətə çoxdur.

Beləliklə, müasir dövrdə pensiya təminatı sistemində mövcud olan münasibətlərin nəinki mürəkkəb ziddiyyətliliyi, həm də onları nizama salan qanunvericilik aktlarının sayının çoxluq təşkil etməsi çox mühüm bir hüquqi problem kimi özünəməxsus yer tutur. Belə ki, ayrı-ayrı kateqoriya vətəndaşlara pensiyaların verilməsi əsasını müəyyən edən müxtəlif qanunların olması ilə yanaşı, pensiya təminatının tənzimlənməsi sahəsində çoxlu sayda qanun qüvvəli aktlar da mövcuddur. Həmin qanun qüvvəli aktlara Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərman və sərəncamları, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarları, Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin qərarları, təlimatları, qaydaları, izahatları və s. aktlar aiddir. Eyni zamanda, ziddiyyətli məsələlərdən biri də ondan ibarətdir ki, pensiyaların məbləği qanunla müəyyən edilməli olduğu halda, son dövrlərdə onların prezidentin fərman və sərəncamları əsasında müəyyən edilməsi artıq ənənə halını almışdır. Eyni zamanda hazırkı pensiya qanunvericiliyində boşluqlar, ziddiyyətlər və pensiya sisteminin müxtəlif növləri arasında uyğunsuzluqlar da mövcuddur. Buna görə də, artıq pensiya qanunvericiliyinin məcəllələşdirilməsi üçün tam obyektiv şərait yaranmışdır.

Pensiya təminatı sistemində bugünədək görülmüş bütün tədbirlər bütün növ pensiyaların indeksasiyası probleminə vahid yanaşmanın olmaması ilə də xarakterizə olunur. Hesab edirik ki, bu, pensiya təminatı sahəsində reallaşdırılan tədbirlərin ən mühüm nöqsanlarından biridir. Ona görə ki, pensiyaların indeksasiyası vasitəsilə

istehlak dəyərinin artması, orta aylıq əmək haqqının artması, əmək haqlarının və pensiyaların nominal məbləğinin artması və başqa səbəblərlə şərtlənən ən müxtəlif məsələlərin həll edilməsinə nail oluna bilər.

Beləliklə, əvvəlki illərin tələsik şəkildə qəbul edilmiş bəzi qərarları və müasir iqtisadi şəraitdə baş verən kəskin dəyişikliklər, fikrimizcə, obyektiv meyarlar axtarılmasına mane olur. Ona görə ki, ölkənin iqtisadi sisteminin əsas elementləri o dərəcədə dəyişmişdir ki, onları bazar münasibətlərinə keçid dövrünün tələblərinə uyğunlaşdırmaq mümkün deyil. Bu faktın etiraf edilməsi bu sahədə əsaslı tədbirlərin görülməsini zəruri edir.

Pensiyaların real məbləğlərinin qorunub saxlanması problemi pensiya təminatında sığorta və qeyri-sığorta yanaşmalarının fərqlərini aşkar surətdə açıb göstərir. Məcburi pensiya sığortası şəraitində pensiya təminatı sisteminin nəinki qeyri-sığorta metodları ilə həyata keçirmək olmaz, eyni zamanda, həmin metodlarla məcburi pensiya sığortası sistemini qurmaq olmaz. Bu tezisi təsdiq etmək üçün belə bir məlumata diqqət yetirmək lazımdır ki, son illər ərzində respublikamızın pensiya təminatının maliyyə sistemində daimi maliyyə kəsirinin olması, iri müəssisələrin sosial sığorta haqları üzrə borclarının daim artması və məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının zəif yığıldığı göstərilir. Bu isə pensiya təminatının maliyyələşdirilməsində problemlərin olmasından xəbər verir.

Müasir dövrdə bazar iqtisadiyyatı münasibətlərinə keçid şəraitində əmək qabiliyyətli əhəlinin sayının azalması, işsizlik probleminin mövcud olması, işçi qüvvəsinin işləmək üçün xarici ölkələrə miqrasiyası və s. də pensiya təminatının maliyyə əsaslarına mənfi təsir göstərən amillər kimi çiy mət) endirmək lazımdır.

Pensiya təminatı sisteminin idarə edilməsi ilə bağlı əsas problem isə ondan ibarətdir ki, pensiyanın verilməsi üçün maliyyə vəsaitləri bir dövlət orqanı (Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondu), pensiyanın hesablanması və ödənilməsi isə başqa bir dövlət orqanı (Azərbaycan Respublikası Əmək və Əhəlinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyi) tərəfindən həyata keçirilir, yəni pensiya təminatı sistemində xarici ölkələrdə olduğu kimi vahid idarəçilik orqanı mövcud deyil. Bu isə pensiya təyinatları arasında ciddi uyğunsuzluqların və pensiya sistemi idarəçiliyinin

beynəlxalq təcrübəyə uyğun olmamasını göstərir. Eyni zamanda, müasir pensiya sistemi dünya təcrübəsində mövcud olan bu sistemi tam əhatə edən və iqtisadi cəhətdən səmərəli olan avtomatlaşdırılmış idarəetmə sistemindən də məhrumdur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyi məcburi pensiya sığortası istiqamətində ilk addımını atsa da, bu sistemin nəticələri helə də məqbul deyildir. Buna baxmayaraq, pensiya təminatının inkişaf perspektivi bu sistemdə sosial sığortanın əsas prinsiplərinin daha geniş tətbiq edilməsində, bütün pensiya sisteminin pensiya sığortasının tələblərinə uyğunlaşdırılmasında, pensiya sığortası sisteminin yeni səviyyələrinin formalaşdırılmasında ifadə olunur. Bütün bunların həyata keçirilməsi isə pensiya təminatının əsas məqsədi olan əmək qabiliyyəti olmayan vətəndaşların layiqli həyat səviyyəsini təmin etmək üçün şərait yaratmağa imkan verəcəkdir.

Beləliklə, milli pensiya sistemində islahatların həyata keçirilməsinin zəruriliyi bu gün heç kəsdə şübhə doğurmur. Lakin bu islahatlar həyata keçirilərkən məcburi pensiya sığortasının milli pensiya təminatının ən adekvat və zəruri inkişaf yolu olması ideyasını mütləq nəzərə almaq lazımdır, Çünki nə bazar iqtisadiyyatına əsaslanan demokratik dövlət, nə də mərkəzləşdirilmiş-planlı iqtisadiyyata malik olan totalitar dövlət bu sahədə bütün məsələləri öz boynuna götürə bilməz. Sosial sığortasız gələcək isə yoxdur. Bu baxımdan, beynəlxalq hüququn subyektivi olan gənc Azərbaycan Respublikası bütün dünyada üstünlük təşkil edən proseslərdən kənar qala bilməz.

1.3. Pensiya təminatı səviyyəsinin formalaşmasının və inkişafının beynəlxalq hüquqi mexanizmi

Pensiya təminatının həm mütləq, həm də nisbi səviyyəsi onun hesablanması üçün əsas kimi çıxış edən əmək haqqının tərkibinə hansı ödənişlərin daxil edilməsindən asılıdır.

Əmək haqqı əsasında pensiyaların məbləğinin müəyyən edilməsinin prinsipial əhəmiyyəti iki halla əlaqədardır: əmək haqqının tərkibi və orta aylıq əmək haqqının

hesablandığı dövrlər. Bütün ölkələrin pensiya münasibətlərini tənzim edən normativ hüquqi aktlarında əmək haqqına aid olan bu parametrlər müəyyən edilmiş və onlar Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyində öz əksini tapmışdır.

Pensiya ilə əmək haqqının məbləğinin əlaqəli xarakteri ədəbiyyatlarda dəfələrlə təhlil olunmuşdur. Məsələn, bəzi müəlliflər belə hesab edirlər ki, keçmiş əmək haqqı pensiyada ancaq dolayı şəkildə ifadə olunur. Başqa müəlliflər isə pensiyaların məbləğlərinin müəyyən edilməsində əməyə görə bölgü prinsipinin paralel qüvvədə olmasını göstərirlər.

Pensiya ilə əmək haqqının nisbəti onların ümumi məqsədə — həm işləyən, həm də işləməyən pensiyaçıların fərdi şəkildə ehtiyaclarının ödənilməsinə xidmət etməsindən irəli gələn iqtisadi funksiyasının vəhdəti ilə müəyyən olunur. Əmək haqqının mahiyyəti, onun pul məbləğində ifadə olunma qabiliyyəti onu əmək pensiyalarının hesablanması və onların məbləğinin müəyyən edilməsi üçün əsas kimi götürməyə imkan verir. Y.Y. Frolovun fikrincə, əmək haqqı əmək bölgüsü üzrə verilən zəruri nemətlərin ümumi ölçüsü kimi çıxış edir və deməli, fərdi istehlakın ölçü və sərhədlərini əks etdirir. İstehsalın xarakteri, onun sahələrinin xüsusiyyətləri, işçilərin ixtisas fərqləri və s. məhz əmək haqqında ifadə olunur.

Müxtəlif ölkələrdə orta aylıq əmək haqqının hesablandığı dövrlərlə bağlı olan məsələ bu və bu kimi, əsasən, iqtisadi xarakterli digər hallar nəzərə alınmaqla həll olunur: məşğul əhəlinin real gəlirləri, onların köçürülməsi, inflyasiya tempi və s. İnkişaf etmiş sosial sığorta (daha dəqiq desək, pensiya sığortası) sisteminə malik olan bütün ölkələrdə, əsasən, keçmiş illərə görə əmək haqqının yenidən qiymətləndirilməsinin, onun istehlak mallarının qiymətlərinə və əməyin ödənilməsinin müasir həddinə uyğunlaşdıran müəyyən qaydalar tətbiq edilir. Belə düzəlişlər olmadıqda pensiyanın uzunmüddətli dövr üzrə orta aylıq əmək haqqından hesablanması öz mənasını itirir. Belə ki, nominal ifadəyə görə bu əmək haqqı, adətən, aşağı olur (inflyasiya prosesləri gündəlik hadisələr olmasına baxmayaraq, adətən, inkişaf etmiş ölkələrdə real gəlirlərin aşağı düşməsinə səbəb olmur).

Əmək haqqı, eyni zamanda, keçmiş əmək töhfələrini (keçmiş əməyin kəmiyyəti və keyfiyyəti, onun intensivliyi və əmək şəraitini), habelə, L.İ. Proninanın fikrincə,

kifayət qədər uzunmüddətli əmək fəaliyyəti dövründə meydana gəlmiş və əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərin normal ictimai tələbatlarının formalaşması üçün real əsas kimi çıxış edən istehlakın həcmi və strukturunu əks etdirir.

Pensiyaların keçmiş əmək haqqı ilə müqayisəyə gələn məbləğdə müəyyən edilməsi pensiya təminatı səviyyəsini əhəmiyyətli dərəcədə xarakterizə edən pensiya və əmək haqqının nisbətini nəzərdən keçirmək zərurəti yaradır.

Pensiya təminatının səviyyəsi - əməyin ödənilməsi ilə bilavasitə əlaqəli olan, onunla müqayisə olunan və son nəticədə, onun əsasında müəyyən edilən bir kateqoriyadır. Pensiyaların əmək haqqı ilə müqayisəsi aparılmadan nəinki pensiya təminatının səviyyəsini, həm də onun minimum və ya maksimum hədlərini müəyyən etmək olmaz. Qeyd etmək lazımdır ki, bunlar ancaq əmək pensiyalarına aiddir. Fikrimizcə, sosial pensiyaların məbləği dövlətin iqtisadi imkanlarından asılı olmaqla, fizioloji minimumdan aşağı olmamaq şərti ilə müəyyən edilməlidir.

Göstərmək lazımdır ki, əmək pensiyasına olan hüquq və əmək pensiyası növlərinin konkret məbləği əmək haqqı əsasında müəyyən edilir. Əmək fəaliyyətinin pensiyada və onun məbləğində necə və hansı dərəcədə əks olunması isə problemin başqa bir aspektini təşkil edir. Burada əsas prinsip ondan ibarətdir ki, pensiyalar, bir qayda olaraq, əməyin ödənilməsi həcmi ilə müqayisə edilir və əmək haqqının əhəmiyyətli hissəsi əmək pensiyalarında ifadə olunur. Lakin bu zaman əsas problem ondan ibarətdir ki, hüquq normaları pensiyaların hesablanması zamanı əmək haqqını heç də həmişə nəzərə almır.

Pensiyaların hesablanması üçün əsas götürülmüş əmək haqqının pensiyanın ödənilməsindən müəyyən dövr keçdikdən sonra artması nəticəsində əmək haqqında pensiyanın payının azalması baş verir;

Pensiyaların hesablanması zamanı müəyyən edilən nisbət pensiyaların maksimum həddinin təsbit edilməsi ilə təhrif olunur və nəticədə, yüksək əmək haqqı alan işçilərin əmək haqqında pensiyanın payı azalır. Əksinə, pensiyaların maksimum həddinin qaldırılması bu işçilərin əmək haqqında pensiyanın payını artırır.

Pensiyaların minimum həddinin qaldırılması bütün hallarda əmək haqqında pensiyanın payını artırır.

Əmək haqqım işçinin əldə etdiyi “xalis” (yəni vergi tutulmadan, çünki əmək haqqı artdıqca, vergi dərəcəsi də artır, pensiyalar isə vergiyə cəlb olunmur) real gəlir kimi nəzərdən keçirsək, əmək haqqının artması əmək haqqında pensiyanın payının artmasına səbəb olur.

Pensiya təminatının səviyyəsini təkcə pensiyanın, onun hesablanması zamanı əsas götürülən fərdi əmək haqqına nisbətində görə deyil, həm də digər amillərdən çıxış edərək müəyyənləşdirmək lazımdır. Pensiya təminatı səviyyəsini müəyyən edərkən pensiyanın fərdi əmək haqqına nisbəti ilə yanaşı, minimum pensiyanın minimum əmək haqqına nisbətini, maksimum pensiyanın konkret vaxt dövrü ərzində (rüblük, yanmillik, illik) ölkədə mövcud olan orta aylıq əmək haqqı ilə nisbətini də nəzərə almaq lazımdır. Pensiyaların keçmiş əmək haqqına uyğunluğu prinsipi aşağıdakı normalar ilə təmin olunur:

“ Birincisi, pensiyaların hesablanması üçün qəbul edilən əmək haqqının növləri və orta aylıq əmək haqqının hədləri;

İkincisi, pensiyaların hesablanması üçün əmək haqqının nəzərə alındığı dövrlər;

Üçüncüsü, pensiyaların miqdarının diferensiasiyası;

Dördüncüsü, pensiyaların minimum və maksimum məbləğlərinin hədləri.

İşin mürəkkəbliyi, məsuliyyətin hədləri, əmək şəraiti, istehsalat sahəsi və başqa əsaslarla aparılan əməyin ödənilməsinin diferensiasiyası da əmək haqqı vasitəsilə pensiyaların ölçüsünün minimum və maksimum hədləri çərçivəsində əks olunmalıdır.

Pensiyaların məbləği müəyyən edilərkən, əmək haqqının diferensiasiyasının formalaşmış əsaslan hesablanması faiz normalan vasitəsilə pensiyaya keçir. Bundan başqa, pensiyaların hesablanması və məbləğinin müəyyən edilməsi zamanı əmək haqqı institutuna aid olmayan və bilavasitə təyin olunmuş pensiyaların məbləğində əks olunan diferensiasiya amilləri də nəzərə alınır. Təminat normalan və pensiyaya əlavələr müəyyən edilərkən, pensiyaçının ailə vəziyyəti, əmək qabiliyyətinin itirilməsi əsasları və dərəcələri kimi digər amillər də nəzərə alınır. Beləliklə, pensiyaların məbləğinin diferensiasiya əsaslan əmək haqqında nəzərdə tutulan əsaslardan xeyli genişdir.

Minimum pensiyanın həddinin müəyyən edilməsini əsaslandırılarkən belə bir

yekdil fikir söyləmək olar ki, bu hədd hər bir halda maddi təminatın minimum səviyyəsini təmin etməlidir. Minimum pensiya ilə minimum əmək haqqının nisbəti məsələsində isə müəlliflər bir qədər fərqli fikirlər söyləyirlər.

Minimum pensiya minimum əmək haqqı ilə deyil, pensiyaçının yaşayış minimumu ilə müəyyən edilməlidir. Ona görə ki, minimum pensiya sosial cəhətdən obyektiv olan səbəblərə görə əmək qabiliyyətini itirən şəxslərə təyin olunur və başqa pensiya növlərinin hesablanması üçün əsas rolunu oynayır. Yəni həmin kateqoriya pensiyaçılar üçün pensiyalar yeganə yaşayış mənbəyi kimi çıxış edir. Bu baxımdan, hesab edirik ki, pensiya islahatı nəticəsində qəbul edilmiş pensiya qanunvericiliyində pensiya yaşlı şəxslərin yaşayış minimumu pensiya təminatının bütün növlərinin müəyyən edilməsində istifadə olunan universal standart qismində təsbit olunmalıdır.

Minimum əmək haqqı isə əmək qabiliyyətli vətəndaşın minimum istehlak büdcəsinə uyğun olmalıdır. Burada söhbət əmək qabiliyyətli vətəndaşın yaşayış minimumunu səciyyələndirən istehlak büdcəsinin tərkibindən gedir. Hər bir halda, minimum əmək haqqı rifah səviyyəsini öz əməyi ilə artırma biləcək əmək qabiliyyətli şəxslərə təyin olunmalıdır və bu zaman minimum əmək haqqı əmək funksiyasının yerinə yetirilməsinin kəmiyyətindən və keyfiyyətindən, habelə işçilərin ixtisasından və digər amillərdən asılı olaraq “baza” rolunu oynayır.

Beləliklə, təqdim edilən sosial pensiyanın məbləği yüksək olmasa da, Azərbaycan Respublikasında beynəlxalq hüququn ümumtənzim olmuş norma və prinsiplərinə uyğun olaraq, pensiya təminatının ümumiliyi prinsipi tətbiq olunur. Əmək pensiyalarından fərqli olaraq, sosial pensiyalar itirilmiş əmək haqqının kompensasiyası olmayıb, əmək fəaliyyətinin və ya digər ictimai faydalı fəaliyyətin davamiyyətindən, yəni əmək (sığorta) stajından asılı olmayaraq təyin edilir. Sosial pensiyalar qəti məbləğlərdə təyin olunur və dövlət büdcəsinin, eləcə də DSMF-in vəsaitləri hesabına ödənilir. Sosial pensiya almaq hüququna malik olan şəxslərin dairəsi isə “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” qanunun 90-cı maddəsində təsbit olunmuşdur.

Deməli, sosial pensiya - əmək (sığorta) stajından və sosial sığorta ödənişlərini həyata keçirməsindən asılı olmayaraq, müəyyən həyat səviyyəsinə təminat vermək

üçün əmək qabiliyyəti olmayan şəxslərə verilən və dövlət təminatı olan minimum sosial yardımdır.

Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, əmək haqqı uzun müddət ərzində meydana gələn insan ehtiyaclarının səviyyəsini formalaşdıran əsas rolunu oynayır. Əmək qabiliyyətli vətəndaşın əsas gəlir mənbəyi kimi, məhz əmək haqqı onun həyat səviyyəsini formalaşdırır. Pensiya təminatının da əsas məqsədlərindən biri məhz həmin və ya ona yaxın olan həyat səviyyəsini təmin etməkdən ibarətdir, Bu baxımdan əmək haqqı pensiya ilə qırılmaz əlaqədədir. Buna görə də, əmək pensiyalarının hesablanması mexanizminin əsasında vətəndaşın əmək haqqı durur.

Sosial pensiyaların məbləği, yeni həyat səviyyəsini formalaşdıran gəlirləri olmamış şəxslərin pensiya təminatı isə bütövlüklə dövlətin iqtisadi imkanlarından

asılı olaraq müəyyənləşdirilir. Bu zaman, dövlət pensiyaçının mövcud olduğu həyat səviyyəsindən asılı olmayaraq, maliyyə ehtiyatları nəzərə alınmaqla qanunvericiliklə pensiya təminatı səviyyəsini təsbit edilməsi hüququna malikdir. Lakin hər bir halda, sosial pensiyaların məbləği dövlət tərəfindən müəyyən edilmiş fizioloji yaşayış minimumundan aşağı olmamalıdır. Fikrimizcə, ancaq bu yolla dövlət öz vətəndaşlarının layiqli həyat səviyyəsi hüququnu qismən də olsa təmin edə bilər.

İndi isə pensiya qanunvericiliyi əsasında pensiyaların məbləğinin müəyyən edilməsi mexanizminə nəzər salmaq. Pensiyanın hesablanması qaydası özündə pensiyaların hesablanması mexanizmini, yəni həmin pensiyaların hesablandığı orta aylıq əmək haqqının (gəlirin) müəyyən edilməsi və onların yenidən hesablanması qaydasını əks etdirir.

Əmək haqqı əsasında pensiyanın hesablanması üçün iki əsas məsələ prinsipial əhəmiyyət kəsb edir: əmək haqqının tərkibi və orta aylıq əmək haqqının hesablandığı dövrlər. Bütün ölkələrin pensiya münasibətlərini tənzim edən normativ hüquqi aktlarında olduğu kimi, Azərbaycan Respublikası pensiya qanunvericiliyində də əmək haqqına aid olan bu parametrlər müəyyən edilmişdir.

Pensiya təminatının həm mütləq, həm də nisbi səviyyəsi əmək haqqının tərkibinə hansı ödənişlərin hesablanmasından və hansı ödənişlərin

hesablanmamasından asılıdır. Buna görə də, pensiyaların hesablanması üçün əsas götürülən əmək haqqının tərkibinin müəyyən edilməsi mühüm məsələlərdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsasında pensiya hesablanan əmək haqqının tərkibi müvəqqəti olaraq əmək qabiliyyətinin itirilməsinə görə müavinətin hesablandığı əmək haqqının tərkibindən çox genişdir. Pensiya hesablanan əmək haqqına, əsasən,

əvəzciliyə görə iş üzrə əmək haqqı, iş vaxtından artıq işlərə görə, işçinin vəzifəsinə daxil olmayan işin yerinə yetirilməsinə görə ödənişlər daxildir. Bunlar qeyd etdiyimiz müavinət hesablanarkən əsas götürülən əmək haqqına daxil edilmir.

Qeyd etmək lazımdır ki, əmək haqqı alınmasının bu və ya digər dövrlərinin hesablanan müddətdən çıxarılması heç də onların məcburi əvəz edilməsini nəzərdə tutmur. Ancaq əmək fəaliyyətinin hər hansı ardıcıl gələn 60 ayına aid əmək fəaliyyəti üçün əmək haqqı hesablanarkən, çıxarılmış aylar həmin dövrdən əvvəl və ya sonra gələn aylarla əvəz etmək olar. Bu zaman nisbətən qısa dövrə qaldıqda isə, çıxarılmış aylar ancaq həmin dövrdən əvvəl gələn aylarla əvəz olunur.

Tam olmayan ayların tam aylarla əvəz edilməsi isə ancaq pensiya üçün müraciət edən şəxsin arzusu ilə həyata keçirilə bilər, çünki, tam olmayan ay üçün verilmiş əmək haqqının tam ay üçün verilən əmək haqqından yüksək olması da mümkündür. Bu, mükafatın məbləğinin yüksək olması ilə, daha mürəkkəb və yüksək əmək haqqı ödənilən işə keçirilmə və s. səbəblərlə əlaqədar ola bilər.

Qanunvericilikdə işçilərin bəzi kateqoriyalarının orta aylıq əmək haqqının müəyyən edilməsinin fərqli qaydaları da nəzərdə tutulmuşdur. Belə ki, “Vətəndaşların” pensiya təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikası qanununun 74-cü maddəsinə uyğun olaraq, xaricdə işləyən şəxsin orta aylıq əmək haqqı onun arzusu ilə ya xaricə gedənədək aldığı əmək haqqından, ya da Azərbaycan Respublikası DSMF-ə sığorta haqqı keçirdiyi xarici valyutadan hesablanır. Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin pensiya təminatı hüququ isə həmin qanunun 1-ci maddəsi ilə tənzimlənir. Həmin maddədə göstərilir ki, əgər əcnəbilər və ya vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası ərazisində daimi yaşayırsa və pensiya təminatı üçün zəruri stajın 2/3-si burada qazanılıbsa, onlar Azərbaycan Respublikasının pensiya qanunvericiliyi ilə pensiya almaq hüququna malikdirlər.

Əmək haqqının hesablandığı dövrlər də əmək haqqının tərkibi kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Onların müəyyən edilməsinin əsas məqsədi, bir tərəfdən, müvafiq işçi üçün xarakterik olan, onun peşə səviyyəsinə uyğun gələn əmək haqqından pensiyanın hesablanmasını təmin etməkdə, digər tərəfdən isə təsadüfi, işçi üçün xarakterik olmayan əmək haqqından pensiyaların hesablanmasının qarşısını almaqda ifadə olunur.

Qısa müddət pensiya üçün müraciət ediləndən əvvəlki əmək fəaliyyətinin ardıcıl olaraq gələn axırıncı 24 ayıdır. O, işə xitam verilən aydan əvvəl gələn aydan hesablanır. Belə halda, ilin ardıcıl olaraq 24 ayının hansı aydan başlayaraq hesablanmasını seçmək imkanı yoxdur.

Qanunvericinin pensiya təminatının eməyə görə bölüşdürülməsi prinsipinin reallaşdırılması sahəsindəki söylərinə əsaslanaraq, V.İ. Nikitinski pensiyaların məbləğinin müəyyən edilməsində orta aylıq əmək haqqının məqsədini həmin işçi üçün səciyyəvi olan əmək haqqının hesablanmasında görürdü. Onun fikrincə, əmək haqqında baş verən təsadüfi dəyişikliklər pensiyanın məbləğində əks olunmamalıdır.

Əmək fəaliyyəti dövründə işləyən vətəndaşların əmək haqqı artır, bəzən isə azalmaqla dəyişməz qalır. Buna görə də, pensiyaların hesablanması zamanı işçi üçün ən sərfəlisi bütün əmək fəaliyyəti dövrünün nisbətən sabit olan əmək haqqının əsas kimi götürülməsidir. Bu dövr işçinin ictimai əməkdə fərdi qaydada iştirakının daha ədalətli ölçüsü ola bilər.

Uzunmüddətli dövr üçün hesablanmış orta aylıq əmək haqqı ancaq uzun dövr üçün nominal və real əmək haqqı nisbətinin stabilliyi halında işçinin gəlirləri səviyyəsini səciyyələndirə bilər. Pensiyalar uzun müddət ərzində ödənilməyi üçün, onun məbləğinin müəyyən edilməsi, əsasən, orta aylıq əmək haqqının ardıcıl gələn dövrlərinin nəzərə alınmasını şərtləndirir.

FƏSİL II. MALİYYƏ NƏZARƏTİ PENSİYA TƏMİNAT SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN ARTIRILMASI ALƏTİ KİMİ

2.1. Sosial sığorta və sosial yardım sisteminin pensiya təminatının yaxşılaşdırılmasına təsiri.

Yeni iqtisadi münasibətlərə keçiddən sonra yaranmış vəziyyət sığorta sahəsində bir sıra dəyişikliklər edilməsi zərurətini yaratdı. Bununla əlaqədar olaraq 1993- cü ildə «Sığorta haqqında» 18 fevral 1997-ci ildə isə «Sosial sığorta haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunları qəbul olundu.

Bundan başqa, respublikamızda son illərdə icbari sığorta ilə bağlı «Hərbi qulluqçuların dövlət icbari şəxsi sığortası», «Dövlət qulluqçularının icbari sığortası», «Məhkəmə və hüquq mühafizə orqanları işçilərinin dövlət icbari şəxsi sığortası» və s. qanunlar və bir sıra normativ aktlar qəbul olunmuşdur. Qəbul olunmuş bu sənədlər isə bazar iqtisadiyyatı şəraitində sığorta münasibətlərinin yeniləşməsi üçün baza rolunu oynayır.

Sığorta sahəsində rəsmi statistik rəqəmlərə diqqət yetirsək görərik ki, hazırda ölkəmizdə 01.01.2005-ci il tarixinə fəaliyyət göstərəri sığorta təşkilatlarının sayı 29 olmuşdur ki, bunun da 22-ni milli. 7-ni xarici sığortaçılar təşkil etmişdir. Sığortaçıların məcmu kapitalı 2012-ci ildə 56790 milyon manat, 2013-cü ildə isə bundan təxminən 3,6 dəfə çox-145828,9 milyon manat olmuşdur. Sığorta haqları ilə bağlı vəziyyətə nəzər salsaq görərik ki. mütləq rəqəmlərlə könüllü sığorta növləri 2014-cü ildə 586580.0 milyon manat, icbari sığorta isə müvafiq ildə 38780,3 milyon manat) olmuşdur.

Sığorta haqları içərisində könüllü sığortaların xüsusi çəkisi icbari sığortaya nisbətən xeyli yüksəkdir. Belə ki, 2015-ci ildə sığorta haqlarının tərkibində könüllü

sığorta növlərinin xüsusi çəkisi 92.5%, icbari sığortanın xüsusi çəkisi isə 7,5% təşkil etmişdir.

Məlumat üçün qeyd edək ki, «inkışaf etmiş əksər xarici dövlətlərdə sığorta xidmətlərindən daxil olan sığorta haqlarının ölkənin ÜDM-də xüsusi çəkisi 10-12%, Müstəqil Dövlətlər Birliyi məkanının ən böyük dövləti olan Rusiya Federasiyasında isə 3%-ə qədər təşkil edir» [6. 17].

Pensiya təminatı sahəsində özünün inqilbi islahatları ilə tanınan Çilidə 80-ci illərin əvvəllərində yalnız pensiya yığımlarının ÜDM-də xüsusi çəkisi 15% idisə, 90-cı illərin əvvəllərində isə 27%-ə yüksəlmişdir.

Ümumiyyətlə, sığorta bir neçə qrupa ayrılır: sosial sığorta, şəxsi sığorta, əmlak sığortası və məsuliyyət sığortası. Sığortanın bütün növləri istər məcburi, istərsə də könüllü qaydada həyata keçirilə bilər.

Ən geniş yayılmış sığorta növlərindən biri sosial sığortadır. Sosial sığortanın mahiyyəti sosial sığorta hadisələri baş verdiyi zaman sosial risqlərin nəticələrinin sığorta olunanlarla sahibkarlar (işəgötürənlər) arasında bölüşdürülməsindən, onların iştirakı ilə aradan qaldırılmasından ibarətdir. Fikrimizcə, sosial sığorta baş verə biləcək sosial risqlərin nəticələrinin minimuma endirilməsi üçün həyata keçirilən təminat formasıdır.

Sosial risq deyildikdə, gözlənilmədən baş verən və vətəndaşa dəyən ziyanın kompensasiya olunması başa düşülür. Sosial risqlər aşağıdakı hallarda baş verə bilər:

- iş yerinin itirilməsi nəticəsində;
- əmək qabiliyyəti müvəqqəti və ya daimi itirildikdə (buraya pensiya yaşını çatmaq, xəstələnmək və s. aiddir);
- müxtəlif səbəblərdən xəstələndikdə;
- bədbəxt hadisələr nəticəsində ölüm və ya şikəstlik baş verdikdə;
- təbii fəlakətlər nəticəsində və s.

Azərbaycan Respublikası «Sosial Sığorta haqqında Qanun »a görə sosial sığorta hadisəsinə aşağıdakılar aiddir;

- pensiya yaşına çatmaq;
- əlil olmaq;
- ailə başçısını itirmək;
- əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsi;
- hamiləlik və doğum;
- uşağın anadan olması;
- uşağa qulluq;

-ölüm;

-sanatoriya-kurort müalicəsi zərurəti. Məcburi dövlət sosial sığortası bu maddədə göstərilən bütün hadisələr üzrə, könüllü (əlavə) sosial sığorta isə tərəflərin seçdiyi sığorta hadisələri üzrə aparılır» [5, 147].

Sosial sığorta hadisəsi baş verdikdə vətəndaşlara ödəmələr əsasən pensiya və müavinətlər şəklində verilir. Bundan başqa, digər təminat növləri də, məsələn, müalicəyə ehtiyacı olanların müalicə xərclərinin, kurort-sanatoriya xərclərinin ödənişi və s. həyata keçirilə bilər.

Hər hansı sosial sığorta hadisəsi baş verdiyi zaman vətəndaşlara pensiya və müavinətlər onların DSMF-ə ödədikləri sosial sığorta üzvlük haqları əsasında ödənilir. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikasında DSMF 30 sentyabr 1992-ci ildə yaradılmışdır. Ondan əvvəl isə 1990-cı ildə SSRİ Pensiya Fondunun Azərbaycan bölməsi, 1991-ci ildə isə Respublikada Müstəqil Pensiya Fondu yaradılmışdı. Məcburi sosial sığorta üzvlük haqları DSMF-də yığılır və buradan da müxtəlif istiqamətlərdə paylaşıdınlar. Hazırda DSMF-in büdcəsi 2 mənbədən; müəssisə və təşkilatların, o cümlədən vətəndaşların ödədikləri sosial sığorta ayırmalarından və Dövlət Büdcəsindən avnlan transfenlərdən formalaşır. Məcburi sosial sığorta haqları üzrə DSMF-ə daxilolmaların və Dövlət Büdcəsindən transferibrin həcmnin ildən-ilə artdığını göstərir.

Əksər ölkələrdə sosial sığorta tarifləri fərqli olduğu kimi, onun yığılması prosesi də müxtəlifdir. Adətən bir çox ölkələrdə bu proses Sosial Müdafiə Orqanları və ya Pensiya Fondları vasitəsilə həyata keçirilir və bu metod əlverişli hesab olunur. Çünki Sosial Müdafiə Orqanları sosial sığorta üzvlük haqlarının yığılması ilə bərabər onun yenidən bölüşdürülməsi funksiyasını da yerinə yetirirlər. Rusiya Federasiyasında və Qazaxıstanda isə bu proses vergi orqanları vasitəsilə həyata keçirilir və onların fəaliyyəti səmərəli hesab olunmur. Belə ki, vergi orqanları yalnız sosial sığorta haqlarının yığılmasını və Dövlət Büdcəsinə köçürülməsini təmin edirlər, üzvlük haqlarının yığılması ilə bərabər onun yenidən bölüşdürülməsi funksiyasını (DSMF və ya pensiya qurumlarında olduğu kimi) yerinə yetirmirlər.

Respublikamızda sosial sığorta haqlarının ÜDM-do xüsusi çəkisinin aşağı olması sosial sığorta üzvlük haqlarının yığılması prosesi ilə bağlıdır. İşəgötürənlərin DSMF-ə ayırdığı sosial sığorta tariflərinin yüksək olması onların sosial sığorta ayırmalarını ödəməkdən yayınmasına səbəb olur. Belə ki, «Sosial sığorta haqqında» Qanuna görə məcburi dövlət sosial sığorta üzvlük haqları bütün işəgötürənlər üçün hesablanmış əməyin ödənişi fondunun 22 faizi, muzzla işləyən şəxslər isə DSMF-ə 3% məbləğində sosial sığorta üzvlük haqları ödəyirlər, pubiikada sosial sığorta, tarifləri ilə bağlı vəziyyəti iqtisadi cəhətdən inkişaf ölkələrin analoji göstəriciləri ilə müqayisə edək.

Cədvəl 2.1.

Müxtəlif ölkələrdə sosial sığorta göstəriciləri

	Sığorta olunan şəxsin, (% -lə)	İşəgötürən, (%-lə)	Cəmi, (%-lə)
Avstriya	10.25	12,55	22,80
Belçika	7.50	8,86	16,36
Kanada	2.0	2.70	5.40
Finlandiya	5,55	19,00	24,55
Fransa	8,05	8,50	16,35
Almaniya	9,30	9,30	i 8.60
Yunan islan	6,67	13,33	20,00
İslandiya	4,00	8,50	12,50
İrlandiya	7,75	12,20	19,95
İtaliya	8,34	21,30	29,64
Yaponiya	8,25	8.25	16.50
Lüksemburq	8.00	8,00	16,00
Hollandiya	25,78	22.4	25,78
Norveç	7,80	9.1	22,0
Portuqaliya	11,00	23,75	34,75
İspaniya	4.70	23,60	28,30
Norveç	1,00	19,03	20,03
İsveçrə	4,90	4,90	9,30
Türkiyə	9.00	11,00	20,00
Böyük	12.00	10,20	22,20
ABŞ	6,20	6,20	12,40

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi Bakı, 2017 s.145

İqtisadi cəhətdən yüksək inkişaf tempinə malik olan Yaponiyada götürənlər, istərsə do sığorta olunan şəxslər üçün sosial sığorta tariflərdir. ABŞ-da

istər işəgötürənlər, istərsə də sığorta olunanlar üçün bu 0,20% təşkil edir. İsveçdə isə sosial sığorta ödəmələriylə bağlı vəziyyəti nisbətən oxşardır. Belə ki, burada sosial sığorta ödəmələri sığorta olanın xeyrinə 1%, işəgötürənlər üçün isə 19,03%-dir. Cədvəldən də görüldüyü yüksək sosial sığorta ödəmələri Portuqaliyada 34.75%, (sığorta olunan sığortaçıları üçün isə 23,75%) və İtaliyada 29,64%, həyata keçirilir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, respublikamızda sosial sığorta üzvlük haqlarının yığılmasıyla bağlı ciddi problemlər vardır. Sosial sığorta ayırmalarından yayınmaq məqsədilə iqtisadiyyatın bəzi sahələrində, xüsusilə qeyri-dövlət müəssisə və təşkilatlarında işçilərə verilən əmək haqqı ilə, qeydə alman rəsmi əmək haqqı arasında xeyli fərq yaranır. Bundan başqa, qeyri-dövlət bölməsində fəaliyyət göstərən bəzi işçilərlə əmək məcəlləsinə müvafiq olaraq əmək müqaviləsi bağlanmadığından, onlara verilən «əmək haqqına görə Dövlət Sosial Müdafiə Fonduna vəsait ayırmırlar. Əslində, son illərdə «gizli işsizlər» məhfumu ilə yanaşı «gizli işləyənlər» məhfumu da meydana gəlmişdir. Mütəxəssislərin fikrincə «bütün bunlar orta hesabla hər ay təxminən 5 milyard manat sığorta haqqının itirilməsinə səbəb olur» [7, 12-13]. Bu isə tək-cə DSMF-ə ayırmaların azalmasına deyil, eyni zamanda həmin vətəndaşların pensiyaya çıxdıqdan sonra alacaqları pensiyanın məbləğinə də təsir göstərir. Bundan başqa, sosial sığorta üzvlük haqlarının yığılması prosesində yaranan çətinliklər Dövlət Büdcəsinin vəsaitlərindən səmərəli istifadəyə də mane olur. Belə ki, hər il Dövlət Büdcəsindən DSMF-ə müəyyən məbləğdə vəsait ayrılır ki, bu da sosial sığorta üzvlük haqlarının tamamilə yığılması halında digər məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. Sosial sığorta üzvlük haqlarını ödəməkdən yayınma halları nəticəsində hazırda respublikamızda 1 pensiyaçıya 3 iqtisadiyyatda məşğul olan düşdüyü balda, yalnız 1 nəfər sosial sığorta üzvlük haqqı ödəyən düşür. Belə ki, ölkə üzrə iqtisadiyyatda məşğul əhəlinin sayı 3809,1 min nəfər, sosial sığortaya cəlb olunanların sayı isə 1303,0 min nəfərdir. Məlumat üçün qeyd edək ki, inkişaf etmiş dövlətlərdə 1 pensiyaçıya bir neçə sosial sığorta haqqı ödəyən düşür. Məsələn, hazırda bu nisbət Rusiyada 1:2, ABŞ-da 1:4,3, Almaniyada 1:2,1, Fransada 1:2,6 dır. «Sosial sığorta haqqında» Qanunda məcburi dövlət sosial sığorta qaydalarını pozmağa görə müxtəlif maliyyə sanksiyaları nəzərdə tutulmas ma

baxmayaraq, sosial sığorta üzvlük haqlarının tamamilə yığılmasında bir sıra çətinliklər vardır. Bu proses xüsusilə kənd təsərrüfatı sahəsində özünü ciddi şəkildə büruzə verir. Lakin bu sahədə sığorta haqlarının yığılması ilə bağlı müəyyən işlər görülür. Belə ki, Dövlət Torpaq və Xəritəçəkmə Komitəsi tərəfindən ölkədə 840 min ailəyə torpaq payı verilməsi barədə şəhadətnamə təqdim olunub ki, bunlardan da son 2 il ərzində 90 min nəfərə yaxını məcburi dövlət sosial sığorta dövryyəsinə cəlb olunmuşdur [5, 38].

Sadalananlar gələcəkdə dövlətin sosial yükünün artması nəticəsində pensiya təminatı sistemində yaranacaq gərginlikdən xəbər verir. Odur ki, müvafiq dəyişikliklərin həyata keçirilməsi zəruridir. Sosial sığorta sahəsinin mütəxəssislərinin fikrincə respublikamızda sosial sığorta ödəyənlərin sırasını genişləndirmək mümkündür. Bunun üçün iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində (kənd təsərrüfatında, tikintidə, xidmət və digər sahələrdə) çalışanların qeydiyyat məsələsinə diqqət artırılmalıdır.

Bu məqsədlə 2001-ci il iyulun 17-də «Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyası»nda dövlət sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, sosial sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikası «Yoxsulluğun azaldılması və iqtisadi inkişaf üzrə Dövlət Proqramı»nda da sosial sığorta üzrə aparılacaq islahatların məqsədləri göstərilmişdir. Bu məqsədlər aşağıdakılardan ibarətdir:

- vətəndaşların pensiya ödənişlərinin etibarlı maliyyə təminatına nail olunması;
- pensiya təminatı sisteminin bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə uyğunlaşdırmaqla əhalinin rifahının yaxşılaşdırılmasında onun rolunun artırılması;
- pensiya və müavinət ödənişləri üçün nəzərdə tutulan vəsaitin tam yığılmasının və məqsədyönlü istifadəsinin təmin edilməsi;
- pensiya təminatı sisteminin idarə olunmasını təkmilləşdirməklə onun səmərəliliyinin artırılması;
- sosial sığorta haqları ilə pensiya məbləğləri arasındakı əlaqənin uyğunlaşdırılması» [7, 80].

Sadalanan məqsədlərin, həyata keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikasında Pensiya İslahatı Konsepsiyasına uyğun olaraq 2005-ci ildən yığım pensiya sistemində keçilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün ilk növbədə dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçotun yaradılması zəruridir. Bununla bağlı 27 noyabr 2001-ci il tarixdə «Dövlət sosial sığorta sistemində fərdi uçot haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul olunmuşdur. Bu qanun fərdi uçotun məqsədlərini, onun təşkilinin əsas prinsiplərini və s. müəyyən edir. FUS-un tətbiqi istər sığorta edənlər, istərsə də sığorta olunanlar üçün bir sıra müsbət xüsusiyyətlərə malikdir. FUS pensiyaçıların pensiya məbləğləri ilə onların əmək fəaliyyətləri dövründə ödədikləri sosial sığorta haqları və əmək stajı arasındakı bağlılığı təmin edir. Çünki fərdi uçot vasitəsilə hər bir sığorta olunan haqqında məlumatların uçotunun içkili aparılır ki, bu da vətəndaşın əmək fəaliyyəti dövründə ayırdığı sosial sığorta üzvlük haqları, sığorta stajı, əmək haqqı və s. barəsində dəqiq informasiya verir. Məlum olduğu kimi, pensiya təyin olunması zamanı çoxlu sayda problemlər pensiyanın təyin olunma müddətini yubadır.

FUS-un tətbiq olunmasında ən müsbət xüsusiyyətlərdən biri pensiya təyin olunması mexanizminin sadələşdirilməsidir. Yeni sistem bu və digər bürokratik maneələri avtomatlaşdırılmış informasiya bazası əsasında aradan qaldırır. Bu qanunun 2-ci maddəsi isə «fərdi uçotun məqsədlərində» həsr olunmuşdur. Bu məqsədlərin həyata keçirilməsi məcburi dövlət sosial sığorta üzvlük haqlarının ödənilməsində sığorta olunanların maraqlarının artırılmasına, dövlət sosial sığortasının təkmilləşdirilməsi, pensiyaların məcburi dövlət sosial sığorta haqlarının məbləğindən və sığorta stajından asılı olaraq hesablanmasına və s. imkan verəcəkdir. Bu isə öz növbəsində sosial sığortaya cəlb olunanların sayının xeyli artmasına səbəb olacaqdır.

Bütün bu deyilənlər pensiya sığortası sahəsində hələ də ciddi islahatlara ehtiyac olduğunu göstərir. «Azərbaycan Respublikasının Pensiya İslahatı Konsepsiyasına uyğun olaraq, ölkədə dövlət sosial sığorta sisteminin islahatını sürətləndirmək və onun idarə olunmasını təkmilləşdirmək, pensiyaların və pensiyalara olan və olunan müavinətlərin müəyyən edilməsi və maliyyələşdirilməsi üzrə vahid dövlət pensiya

sistemini yaratmaq məqsədi ilə ölkə Prezidenti 13 avqust 2003-cü il tarixli «Azərbaycan Respublikasında dövlət pensiya sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında» fərman vermişdir. Bu fərmana əsasən Azərbaycan Respublikasının yerli orqanlarının pensiyalar və onlara əlavə olunan müavinətlərin təyin olunması, maliyyələşdirilməsi və ödənişinə nəzarət üzrə funksiyaları, onların həyata keçirilməsini təmin edən müvafiq maddi-texniki baza və ştat vahidləri DSMF-ə verilmişdir. Bu fərmanda nəzərdə tutulan məsələlərdən biri də DSMF-da müstəqil bank hesabları olan maliyyə-ödəniş sistemini təşkil etmək.

2.2. Azərbaycanda əhalinin pensiya təminatı sisteminin mövcu vəziyyəti təhlili

Bəzi ölkələrdə isə pensiyaya çıxmaq yaşı kişilər və qadınlar üçün müxtəlifdir. Bu ölkələrə Böyük Britaniyanı, Türkiyəni, İsveçrəni, Avstriyanı, İtaliyanı və s. ölkələri misal göstərmək olar. Məsələn, Böyük Britaniyada pensiya yaşı kişilər üçün 65, qadınlar üçün isə 60. orta ömür müddəti isə 75 ildir. Keçmiş SSRİ-nin tərkibinə, indiki MDB-yə daxil olan respublikalar içərisində pensiyaya çıxmaq üçün ən aşağı yaş həddi Latviya və Azərbaycandadır. Belə ki, bu göstərici Latviyada kişilər üçün 60, qadınlar üçün 56, ölkəmizdə isə kişilər üçün 62, qadınlar üçün 57-dir. Digər respublikalarda isə bu bir qədər yüksəkdir. Məsələn, Gürcüstanda kişilər və qadınlar 65, Litvada kişilər 62.5, qadınlar 60, Ermənistanda kişilər 65, qadınlar 63, Tacikistanda kişilər 63, qadınlar 58, Qırğızıstanda kişilər 63, qadınlar 58, Ukraynada kişilər 65, qadınlar 60, Qazaxıstanda kişilər 63, qadınlar 58, Moldovada kişilər 65, qadınlar 60 yaşda pensiyaya çıxırlar.

Pensiyaçıların quruluş və dinamikasının təhlili ilə yanaşı, onların əmək fəallığının da öyrənilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd etmək lazımdır ki, son illərdə pensiyaçıların əmək fəallığı aşağı düşmüşdür. Belə ki, əgər 2012-cı ildə pensiyaçıların əmək fəallığı 26,0% idisə, 2014-cü ildə bu 9,07%-ə, 2016-cı ildə isə 7,7%-ə düşmüşdür. 2014-2016-cu illərdə işləyən pensiyaçıların sayı 3 dəfədən də çox azalmışdır.

Pensiyaçıların əmək fəallığı

İllər	Pensiyaçıları	İşləyən	İşləyən	İşləyən pensiyaçıların	2016
	sayı	işçilərin sayı	yaçıların	dinamikası, əvvəlki	100%
			xüsusi çəkisi	nisbətən %-lə	
2012	111463	195936	8,6	93,3	36,6
2013	113847	93329	8,2	97,3	38,5
2014	117747	90130	7,7	96,6	37,2
2015	122619	92907	7,6	103,0	38,3
2016	126896	97964	7,7	105,4	40,4

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi Bakı, 2017 s.231

Bu dəyişikliyə görə işləyən pensiyaçılar 2010 cu il avqustun 1-dən pensiyaların 50%-nin ödənilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Qeyd olunan dəyişiklik nəticəsində işləyən pensiyaçıların xüsusi çəkisi son illərdə daha, da azalaraq 2016-cı ildə 7,7%-ə enmişdir, ümumilikdə 2004-2016-cı, illərdə işləyən pensiyaçıların sayı 144377 nəfər, başqa sözlə 2.5 dəfə azalmışdır. Lakin cədvəldən göründüyü kimi. 2015-ci illə müqayisədə 2016-cı ildə işləyən pensiyaçıların sayı 5.5% artmışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikada pensiyaların məbləği aşağı olduğundan pensiyaçıların əksəriyyəti pensiyaya çıxdıqdan sonra da işləməyə məcbur olurlar. Lakin əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, işləyən pensiyaçılara pensiyanın 50%-nin verilməsi onların əmək fəallığının aşağı düşməsinə ciddi təsir göstərir. Bu isə sosial vəziyyəti onsuz da ağır olan pensiyaçıların həyat səviyyəsini daha da pisləşdirir. «BMT-nin Avropa üzrə İqtisadi Komissiyası regionunda bütün yaşlar üçün cəmiyyət» adlı Berlin Bəyannaməsində və «2002-ci il üzrə Beynəlxalq Madrid Fəaliyyət Planı üçün Regional Fəaliyyət Strategiyası»nda göstərilir ki, «ahıl adamların əmək fəaliyyətini davam etdirmək üçün onların qarşısındakı bütün maneələrin aradan qaldırılması zəruridir».

«Məşğulluq haqqında Qanun»nun 4-cü maddəsinin 4.5.2.bəndində «pensiya (ABİ-yə görə uşaqlar üçün təyin olunmuş pensiyalar istisna olmaqla) hüququ qazanmış vətəndaşlar» işsiz statusu almaq hüququ olmayan vətəndaşlar sırasına

şamil edilir [2, 105], Bu isə indiki şəraitdə sosial ədalətsizlik kimi qiymətləndirilməlidir. «Əslində BƏT-in Konvensiya və tövsiyələrində pensiyaçılara işsiz status verilməsini məhdudlaşdıran heç bir müddəa yoxdur. Bu baxımdan, iş axtaran pensiyaçıları da qazanc (gəlir) gətirən işi olmadığından, iş tapmaq üçün məşğulluq mərkəzinə müraciət etməsini və işləməyə hazır olduğunu nəzərə alaraq, ordan qeydiyyatla götürüb onlara işsiz statusu vermək olar. Lakin onların aldığı pensiyayı yaşamaq mənbəyi kimi qəbul edib, onlara işsizliyə görə müavinət verməmək olar» [7, 175]. Qeyd etmək lazımdır ki, yaşlı əhalinin məşğulluq probleminin həll edilməsi istər BOT-in, istərsə də Madrid Beynəlxalq Fəaliyyət Planında mühüm məsələ kimi qeyd olunur. Belə ki, BƏT-İN 122 sayılı «Məşğulluq sahəsində siyasət haqqında tövsiyəsində göstərilir ki, «struktur dəyişiklikləri nəticəsində və yu başqa səbəblər üzündən xüsusi gəlirlilərlə üzləşən bu kateqoriya şəxslərin, məsələn yaşlı əməkçilərin, əlillərin və yaşayış yerini və məşğuliyyətini dəyişməkdə xüsusilə çətinliyi olan başqa əməkçilərin onlara xas olan ehtiyaclarının ödənilməsi üçün səy göstərilməlidir». «Yaşlı əməkçilərin və əlillərin struktur dəyişikliklərinə uyğunlaşmaq işində böyük çətinliklərlə üzləşdiyi hallarda, bu cür əməkçilərə, müvafiq hallarda sosial təminat sistemləri çərçivəsində, adi pensiya yaşından aşağı yaşlılara pensiya verilməsi də daxil edilməklə, lazım olan müavinətlər ödənilməlidir» [2. 234]. İşləyən pensiyaçılara pensiyaların tam məbləğdə verilməsi ilə bağlı M.L.Zaxarov və E.Q.Tuçkova yazırlar; «İşləyən pensiyaçılara sinək pensiyaları ödənilməlidir, çünki bunlar qazanılmış ödənişlərdir [5, 145].

Pensiyaçıların strukturunda baş verən dəyişikliklər təkcə qadın və kişilərin dinamikasında deyil eyni zamanda iqtisadiyyatda məşğul olanlarla pensiyaçıları arasındakı nisbət dəyişməsində də özünü büruzə verir.

Əmək pensiyaları alan pensiyaçıların tərkibində yaşa görə pensiya alanların xüsusi çəkisi 2004-cü ilə nisbətən 2016-ci ildə 6,0 faiz bəndi azalaraq 68,7%-ə, ABİ-yə görə 1,5 faiz bəndi azalaraq 7,2%-ə, xidmət illərinə görə 0,5 faiz bəndi azalaraq 1,3%-ə düşmüşdür. Bu dövrdə əlilliyə görə pensiya alanların xüsusi çəkisi 8,2 faiz bəndi artaraq 22,8%-ə çatmışdır.

Əmək pensiyasının quruluşu (2017-ci il)

İllər	2	Əmək pensiyası alan pensiyaçıların sayı (min nəfər)	Yaşa görə	Onlardan		
				4	Əlilliyə görə	ABİ-yə görə
2005	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	935,6	699,3	136,4		81,2 1,8
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	74,7	14,6	8,7	2,0
2006	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1078,4	7% ,6	170,9	6,8	24,0
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	73,9	15,9	8,0	2,2
2007	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1099,5	813,3	175,3	83,1	27,7
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	74,0	16,0	7,5	2,5
2008	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1067,	767,6	173,8	93,9	32,2
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	71,9	16,3	8,8	3,0
2009	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1042,0	751,9	166,6	90,3	33,1
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	72,2	16,0	8,7	3,1
2010	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	10)6,5	736,8	160,9	88,9	29,7
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	72,5	15,8	8,7	3,0
2011	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	986,8	726,3	155,1	80,0	25,4
	Xüsusi çəkisi, %-h	100	73,6	15,8	8,1	2,5
2012	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	993,5	737,3	159,7	76,2	20,2
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	74,2	14,6	7,7	2,0
2013	Pensiyaçıların sayı (miri nəfər)	997,1	733,8	167,5	77,1	8,6
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	73,6	16,8	7,8	2,8
2014	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1008,2	734,7	179,5	76,7	17,1
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	72,9	17,8	7,6	1,7 1
2015	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1036,0	743	199,3	77,7	15,9
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	71,8	19,2	7,5	1,5
2016	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1072,9	751	229,7	77,6	14,4
	Xüsusi çəkisi, %-lə	100	70,0	21,4	7,2	7,4
2017	Pensiyaçıların sayı (min nəfər)	1104,8	758,9	251,3	79,9	14 5
	Xüsusi çəkisi, %-iə	100	68,7	22,1	7,2	6,7,7

Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi Bakı, 2017 s.201

Yaşa görə pensiyaya çıxanlar arasında ölüm hallarının çox olması səbəbindən 2016-cı ildə yaşa görə pensiya alanlar arasında ləbi ilki və mexaniki hərəkət ləhcəsində sıradan çıxanların sayı yeni təyin olunmuş pensiyaçılara nisbətən 15680 nəfər və ya 3,4 dəfə çox olmuşdur. Bu proses, yəni yaşa görə təbii itki və mexaniki

hərəkət nəticəsində sıradan çıxan pensiyaçıların yeni təyin olunmuş pensiyaçılara nisbətən çox olması 2016-cı ilə qədər davam etmişdir. Lakin son illər ərzində təbii itki və mexaniki hərəkət nəticəsində sınıdan çıxan pensiyaçıların sayı yeni təyin olunmuş pensiyaçıların sayına nisbətən azalmışdır. Belə ki, 2015-ci ildə yeni təyin olunmuş pensiyaçıların sayı təbii itki və mexaniki hərəkət nəticəsində sıradan çıxan pensiyaçıların sayından 30,3%, 2003-cü ildə isə yaşa görə əmək pensiyaçıları arasında təbii itki və mexaniki hərəkət nəticəsində sıradan çıxanların sayı yeni təyin olunmuşlara nisbətən təxminən 21% çox olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, yaşa görə əmək pensiyaçılarının mütləq sayı ildən-ildə artsa da, əmək pensiyaçılarının tərkibində xüsusi çəkisi azalmaqda davanı edir və 2016-cı ildə bu göstərici 68,7% təşkil etmişdir. Təhlil dövründə əlilliyə görə əmək pensiyaçılarının quruluşunda da nəzərəçayıpacaq dəyişikliklər baş vermişdir. Son 13 ilin rəqəmlərini təhlil etsək görürük ki, 2016-cı ilə nisbətən 2017-ci ildə əlilliyə görə əmək pensiyaçılarının sayı 2,5 dəfə artaraq (215132 nəfər) 236,4 min nəfərdən 311,8 min nəfərə çatmışdır. 2017-ci ildə əlilliyə görə yeni təyin olunan əmək pensiyaçılarının sayı 33804 nəfər, son iki ildə təbii itki və mexaniki hərəkət nəticəsində sıradan çıxan əlilliyə görə əmək pensiyaçılarının sayı isə 4452 nəfər olmuşdur.

2018-ci ildə əmək pensiyasının artımının aylı əmək rasionu ilə müqayisəsi

Maaşlar, pensiyalar, təqaüdlər və digər sosial ödənişlər	2018-ci ilin yanvarın 1-ə, AZN-lə	2018-ci ilin martın 1-dən etibarən, AZN-lə	Artım AZN-lə,	Artımın dəyəri, ərzaqla
Təhsil işçiləri (ali məktəb müəllimləri istisna olmaqla)	318,5	350,35	31,85	1 kq sümüksüz mal əti + 1 kq Ankor yağı + 2 ədəd zavod çörəyi
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi sahəsində çalışanlar	216,1	237,71	21,61	329 qram sümüksüz dana əti + 1 kq Ankor yağı
Pensiyaların orta məbləği	205,5	217,2	11,71	836 qram sümüksüz dana əti
İstirahət, əyləncə, mədəniyyət və incəsənət işçiləri	228,0	250,8	22,8	414 qram sümüksüz dana əti + 1 kq Ankor yağı
Kənd təsərrüfatı, ekologiya və ətraf mühitin mühafizəsi işçiləri	208,2	229,02	20,82	275 qram sümüksüz dana əti + 1 kq Ankor yağı
Bakalavriat səviyyəsi üzrə təhsil alan əlaçı tələbə	104,5	114,95	10,45	1 kq halal sosiska və 6 ədəd zavod çörəyi
Sağlamlıq imkanları məhdud olan 18 yaşadək uşaqlar	74	82,40	7,4	528 qram sümüksüz dana əti
Beşdən çox uşağı olan qadınlara verilən müavinət	30	33	3	214 qram sümüksüz dana əti
Əlilliyə görə müavinət	61	67,1	6,1	435 qram sümüksüz dana əti
Məcburi köçkünlərə adambaşına vahid müavinət	36	39,6	3,6	9 ədəd zavod çörəyi

Hesablamalar 1 kq sümüksüz dana əti - 14 AZN, 1 kq Ankor yağı -17 AZN, 1 kq halal sosiska - 8 AZN, 1 ədəd zavod çörəyi -40 qəpik bazasında aparılıb.

Pensiya təminatı sisteminin maliyyələşməsində dövlət büdcəsindən ayırmaların əhəmiyyətini daha dolğun təsvir etmək məqsədi ilə DSMF-nun son illər üzrə maliyyə göstəricilərinə diqqət etmək məqsəduyğun olaradı.

**Pensiya təminatı sisteminin
maliyyələşməsi**

İllər	2014	2015	2016	2018(proqnoz)
Cəmi gəlirlər	2896849,02	2914655,46	3178053.65	3400000,0
Dövlət büdcəsindən transfertlər	1142033,60	1100000,0	1246000,0	1270000,0
Dövlət büdcəsindən transfertlərin DSMF-nin ümumi gəlirlərində xüsusi çəkisi	39.4%	37.8%	39.2%	37.4%
Fondun öz gəlirəri	1754815.42	1814655.5	1932053.65	2130000,0
O cümlədən:				
- məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlər	1743743.42	1805133.75	1920994.79	2125000.0
Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlərin DSMF-nin ümumi gəlirlərində xüsusi çəkisi	60.2%	61.9%	60.5%	62.5%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, 2017

Eyni zamanda əmək pensiyası üzrə xərclərin məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə yığımlar hesabına ödənilməsində də mühüm çətinliklər qalmaqdadır. Beləki, təhlillər göstərir ki, dövlət dəstəyi olmadıqda bu xərclərin ən yaxşı halda yalnız 64%-i ödənə bilər.

**Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlərlə əmək pensiyalarının
ödənilməsi xərcləri, müqayisəli şəkildə, min manatla**

İllər	2014	2015	2016
Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri	2736911.55	2797654.13	3042842.26
O cümlədən:			
- əmək pensiyalarının baza hissəsi üzrə xərclər	1523955.63	1535380.76	1709496.81
- əmək pensiyalarının sığorta hissəsi üzrə xərclər	1212955.92	1262273.37	1333345.45
Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlər	1743743.42	1805133.75	1920994.79
MDSSH-nın əmək pensiyaları üzrə xərclərdə xüsusi çəkisi	63.7%	64.5%	63.1%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası , 2017

Pensiya yaşı həddi ilə bağlı son dəyişiklər əsasən aşağıdakı iki istiqaməti əhatə edib: I. yaşa görə əmək pensiyasının təminatı əldə etmə hüququ üzrə; II. güzəştli şərtlərlə əmək pensiyası təminatı əldə etmə hüququ üzrə; Qeyd edək ki, hər iki

istiqlamətdə pensiya hüququ əldə etmə şərtlərinə edilən dəyişiklər ağırlaşdırıcı xarakterli olub. Yaşa görə əmək pensiyası üçün minimum yaş həddi hər il 6 ay artırılmaq şərti ilə qadınlar üçün 2027-ci ilin iyul ayının 1-dək, kişilər üçün isə 2021-ci ilin iyul ayının 1-dək artırılacaq. Beləliklə növbəti 4 ilin sonunda kişilər yaşa görə əmək pensiyası hüququnu 65 yaş tamam olduqda, növbəti 10 ilin sonunda isə qadınlar yaşa görə əmək pensiyası hüququnu 65 yaş tamam olduqda əldə edəcəklər

Cədvəl 2.7.

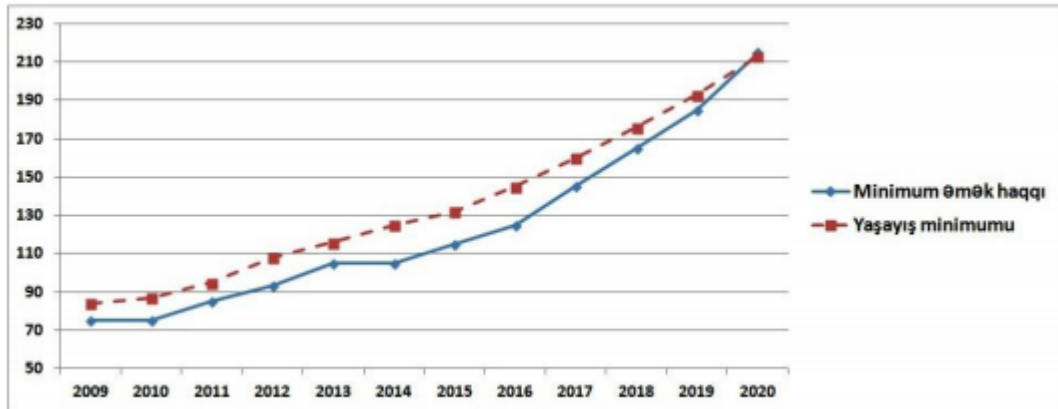
Növbəti illər üzrə əmək pensiyası üçün minimum yaş həddinin dəyişmə dinamikası

<i>İllər üzrə</i>	<i>Kişilər</i>	<i>Qadınlar</i>
01.07.2017-01.07.2018	63.5	60.5
01.07.2018-01.07.2019	64	61
01.07.2019-01.07.2020	64.5	61.5
01.07.2020-01.07.2021	65	62
01.07.2021-01.07.2022	65	62.5
01.07.2022-01.07.2023	65	63
01.07.2023-01.07.2024	65	63.5
01.07.2024-01.07.2025	65	64
01.07.2025-01.07.2026	65	64.5
01.07.2026-01.07.2027	65	65

Mənbə: Qanunvericiliyin tələbinə uyğun olaraq müəllif tərəfindən hazırlanıb, 2017

Respublikada 2013-ü ilin 1 sentyabr tarixindən minimum aylıq əmək haqqı 105 manat müəyyən edilmişdir. Operativ məlumatlara əsasən, respublikada 2013-cü ilin sonuna orta aylıq əmək haqqı təqribən 423 manata çatmışdır. “Azərbaycan Respublikasında 2014-cü il üçün yaşayış minimumu haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə 2014-cü il üçün yaşayış minimumu ölkə üzrə 125 manat, əmək qabiliyyətli əhali üçün 136 manat, pensiyaçılar və uşaqlar üçün 103 manat məbləğində müəyyən edilmişdir. Bu göstəricilər 2013-cü ilin səviyyəsindən müvafiq olaraq 7,75%, 8,8%, 9,6% və 10,8% yuxarıdır. Halbuki həmin dövrdə minimum əməkhaqqının artımı 12,3% ($105:93,5 \times 100$) olmuşdur. Başqa sözlə, minimum əmək haqqının ölkə üzrə yaşayış minimumuna olan nisbəti 2013-cü ildə 80,6% idisə, 2014-cü ildə bu göstərici 84%-ə qalxmışdır (qrafik 1).

Əməkhaqqı və yaşayış minimumunun proqnozu

Mənbə: *Mənbə: Dövlət Statistika Komitəsi Bakı, 2017 s.201*

2.3. Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti imkanlarının xarakteristikası

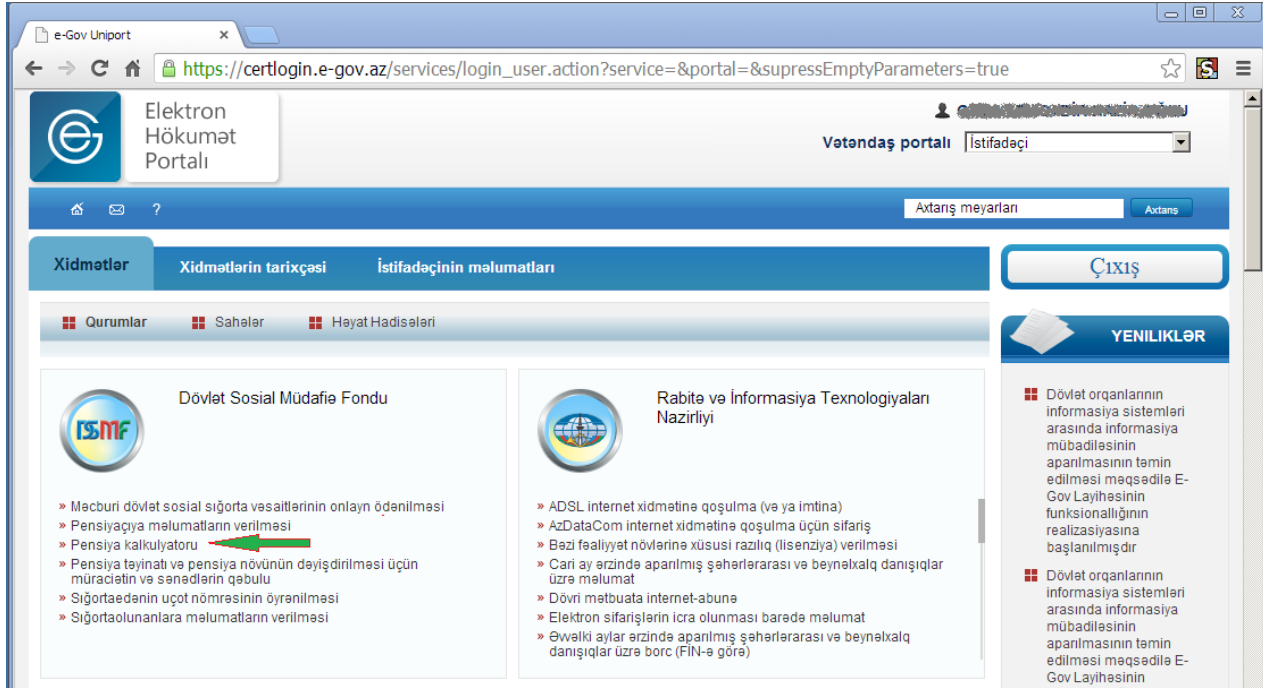
Müasir standartlara uyğun avtomatlaşdırılmış pensiya təyinatı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 30 dekabr 2008-ci il tarixli sərəncamla təsdiq etdiyi "2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı"nda əksini tapmış mühüm vəzifələrdəndir.

Pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması kimi mühüm prosesə başlanılması sığorta-pensiya sistemində aparılan davamlı islahat tədbirlərinin məntiqi nəticəsidir. Bu sıraya pensiya qanunvericiliyinə edilən ardıcıl dəyişikliklərlə pensiya təyinatı alqoritminin tam sadələşdirilməsi, ödənilən sosial sığorta haqlarının fərdi uçotu, sığorta-pensiya sistemində Avropa standartlarına uyğun müasir avtomatlaşdırılmış infrastrukturun qurulması, DSMF-nin serverlərində unikal elektron məlumat bazalarının yaradılması kimi kompleks tədbirlər daxildir. Ötən dövr ərzində DSMF-nin www.dsmf.gov.az ünvanlı internet səhifəsində təkmil müştəri xidmətləri sistemi yaradılıb.

İstənilən vətəndaş bura daxil olaraq öz fərdi hesabı barədə məlumat ala, eləcə də pensiya kalkulyatoru vasitəsilə öz pensiyasını hesablaya bilər.

Pensiya kalkulyatoru: Elektron xidmətdən istifadə etmək üçün <https://www.e-gov.az> - "Elektron Xidmətlər Portalı"na daxil olaraq Azərbaycan Respublikasının Dövlət Sosial Müdafiə Fondu tərəfindən təqdim olunan elektron xidmətlərin siyahısından "*Pensiya kalkulyatoru*" elektron xidmətini seçmək lazımdır.

Şəkil 2.1.

Açılan pəncərədə əgər istifadəçinin FİN kodu avtomatik doldurulmamışsa, o zaman FİN kodu əl ilə daxil etmək tələb olunur. Eyni zamanda, əgər vardsa 01.01.2006-cı ilədək iş stajını illər və aylar üzrə ayrılıqda daxil etmək lazımdır.

Şəkil 2.2.

Pensiya kalkulyatoru

PIN

2006-cı ilə qədər iş stajı ilə

2006-cı ilə qədər iş stajı ayla

Göndərmək

"Göndərmək" düyməsini sıxdıqdan sonra istifadəçinin soyadı, adı, atasının adı, sosial sığorta nömrəsi və 2006-cı ilə qədər hesablanmış pensiya kapitalı göstərilməklə pensiyanın məbləği barədə müfəssəl məlumatlar təqdim olunur.

Şəkil 2.2.

Pensiya kalkulyatoru

SSN **332207700000**
Şəxsin SAA **ƏSƏMƏRƏSƏDİNƏVƏLİ, oğlu**
2006-cı ilə qədər hesablanmış pensiya kapitalı 683.46

Məlumat ili	İl ərzində məcburi dövlət sosial sığortasına calb olunan gəlirlər	İllər üzrə hesablanmış pensiya kapitalı
2006	4062.35	907.33
2007	4815.39	993.1
2008	6620.51	1169.99
2009	7757.58	1134.88
2010	8813.23	1270.26
2011	11462.37	1562.99
2012	11255.19	1422.37
2013	0,00	0,00

Pensiya kapitalı 9144.38
Sığorta hissəsi 63.5
Baza hissəsi 100,00
Pensiya məbləği 163.5

Xidmət ID-si d0eafe6e-499a-4499-a2f9-21bedc83f713

[Təkrarlamaq](#)

PDF formatında yadda saxlamaq

[PDF](#)

PDF-i elektron poçt ünvanına göndərmək

Elektron poçt

[Göndərmək](#)

Avtomatlaşdırılmış pensiya təyinatı ilkin olaraq yaşa görə əmək pensiyası növü üzrə aparılaqdadır. Əlilliyə və ailə başçısını itirməyə görə əmək pensiyalarının təyinatının avtomatlaşmış qaydada aparılması isə digər müvafiq dövlət qurumlarında qeyd olunan təyinatlarla bağlı zəruri informasiyaları özündə əks etdirən elektron xidmətlərdə hazırda mövcuddur.

Hazırda vətəndaşların pensiya kapitalı ödənilən cəmi sosial sığorta haqqının 50 faizinin fərdi hesablarda qeydə alınması ilə formalaşdırılır, digər 50 faizi isə sistemin ümumi xərclərinin, o cümlədən pensiyaçılar üçün bərabər məbləğlərlə ifadə olunan baza hissəsinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilir. Bunun tənzimlənməsi, eləcə də qeyri-leqal əmək ödənişlərinin iqtisadi üsullarla aradan qaldırılması işləyənlərin fərdi

hesablarında onlar üçün ödənilən sığorta haqqının yarısının deyil, tam məbləğinin əks etdirilməsini tələb edir.

Qeyd edək ki, pensiya islahatı konsepsiyasında da nəzərdə tutulduğu kimi, pensiya təminatı sisteminin maliyyələşmə mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi yolu ilə büdcə asılılığının azaldılması, sığorta yığımı ilə pensiya ödənişi arasında mütənasibliyin təmin edilməsi (optimallığın artırılması) və dayanıqlılığın artırılması qanuna dəyişiklərin əsas mahiyyətini təşkil edib. Nəticədə 2017-ci ilin ikinci yarısından etibarən Azərbaycanda əmək pensiyaları üzrə 3 pilləli sistemdən 2 pilləli sistemə keçid baş verib. Qeyd edək ki, bu istiqamətdə müzakirələr uzun müddət əvvəl başlayıb. Lakin, məsələ iqtisadi konyukturun dəyişməsi fonunda (dövlət gəlirlərinin azalması) real müzakirə mövzusunda çevrilib, sürətlənib və konkret dəyişiklər edilib.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 10 mart 2017-ci il tarixində “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 22 maddəsi üzrə 98 dəyişik qəbul edib.

Yeni qanunda əmək pensiyasının baza hissəsi və yaxud əmək pensiyasının birinci pilləsi ləğv edilib (qeyd: əmək pensiyasının baza hissəsi əmək pensiyaçıların sosial müdafiəsinin dövlət təminatı hesab edilirdi). Bu isə o deməkdir ki, yeni qanunun tətbiq edildiyi 1 iyul 2017-ci il tarixindən sonra əmək pensiyası hüququ əldə edən ölkə vətəndaşları üçün pensiya məbləğinin əsasən dövlət büdcəsi olmaqla digər mənbələrdən maliyyələşməsi həyata keçirilməyəcək. Pensiya məbləği vətəndaşın fərdi yığımları (icbari hissə- Məcburi Dövlət Sosial Sığorta Haqqı (bundan sonra: MDSSH) və könüllü - yığım hissə) hesabına formalaşacaq. Məqsəd pensiya təminatının fərdlər hesabına maliyyələşməsinə nail olmaq yolu ilə dövlət büdcəsinin xərc yükünü azaltmaq və müxtəlif iqtisadi fluktasiyalara uyğunluğu təmin etməkdir.

Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti prosesində pensiyaların tərkibi üzrə maliyyələşmənin əsas mənbəyi dövlət büdcəsidir.

Pensiya təminatı sisteminin maliyyə nəzarəti çərçivəsində dövlət büdcəsindən ayrımaların əhəmiyyətini daha dolğun təsvir etmək məqsədi ilə DSMF-nun son illər üzrə maliyyə göstəricilərinə diqqət etmək məqsəduyğun olardı.

DSMF-nun son illər üzrə maliyyə göstəriciləri

Cədvəl 2.8.

İllər	2015	2016	2017	2018(proqnoz)
Cəmi gəlirlər	2896849,02	2914655,46	3178053.65	3400000,0
Dövlət büdcəsindən transfertlər	1142033,60	1100000,0	1246000,0	1270000,0
Dövlət büdcəsindən transfertlərin DSMF-nin ümumi gəlirlərində xüsusi çəkisi	39.4%	37.8%	39.2%	37.4%
Fondun öz gəlirəri	1754815.42	1814655.5	1932053.65	2130000,0
O cümlədən:				
- məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlər	1743743.42	1805133.75	1920994.79	2125000.0
Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlərin DSMF-nin ümumi gəlirlərində xüsusi çəkisi	60.2%	61.9%	60.5%	62.5%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, 2017

Eyni zamanda əmək pensiyası üzrə xərclərin məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə yığımlar hesabına ödənilməsində də mühüm çətinliklər qalmaqdadır. Beləki, təhlillər göstərir ki, dövlət dəstəyi olmadıqda bu xərclərin ən yaxşı halda yalnız 64%-i ödəyə bilər.

Göründüyü kimi, DSMF-nin gəlirlərində dövlət büdcəsindən transfertin həcmi kifayət qədər yüksəkdir ki, bu da ictimai gəlirlərin azalması halında pensiya təminatı sistemi üçün riskləri artıran əsas məqamlardan hesab edilir. Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlər ən yaxşı halda DSMF xərclərinin 62 faizini ödəyə bilər.

Cədvəl 2.9.

Məcburi dövlət sosial sığorta haqları üzrə gəlirlərlə əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri, müqayisəli şəkildə, min manatla

İllər	2015	2016	2017
Əmək pensiyalarının ödənilməsi xərcləri	2736911.55	2797654.	3042842.

O cümlədən:			
- əmək pensiyalarının baza hissəsi üzrə xərclər	1523955.63	1535380.	1709496.8
- əmək pensiyalarının sığorta hissəsi xərclər	1212955.92	1262273.	1333345.4
Məcburi dövlət sosial sığorta haqları gəlirlər	1743743.42	1805133.	1920994.
MDSSH-nın əmək pensiyaları üzrə xərclərdə xüsusi çəkisi	63.7%	64.5%	63.1%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, 2017

2015-2017-ci illər üzrə statistik təhlil zamanı məlum olur ki, əmək pensiyaları üzrə xərclərin orta hesabla 55.6%-i onun baza hissəsi hesabına formalaşmışdır. Yeni qanunvericilikdə bu hissəsinin ləğv edilməsi növbəti illər üzrə orta pensiya məbləğinin azalmasını şərtləndirəcək, Çünki, yuxarıda da qeyd etdiyimiz kimi əmək bazarında şərtlər güclü pensiya təminatının formalaşdırılması üçün uyğun deyil. Əhalinin böyük bir qismi hələ də qeyri-rəsmi əmək fəaliyyəti ilə məşğuldur. Bu sahədə mövcud vəziyyəti qiymətləndirmək məqsədi ilə kiçik bir təhlilin aparılması kifayətdir.

Beləki, rəsmi statistikaya görə 2016-cı ilin sonuna Azərbaycanda məşğul əhalinin sayı 4 milyon 759 min nəfərdir (ARDSK, 2017), Bunlardan 1 milyon 514 min nəfəri iqtisadiyyatın dövlət və özəl sektorunda maddəli fəaliyyətlə məşğuldur¹⁴. Başqa sözlə cəmi məşğul əhalinin 32.4%-i rəsmi əmək müqaviləsi əsasında çalışır. Yəni məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb edilib.

Beləki, rəsmi statistikaya görə 2016-cı ilin sonuna Azərbaycanda məşğul əhalinin sayı 4 milyon 759 min nəfərdir (ARDSK, 2017), Bunlardan 1 milyon 514 min nəfəri iqtisadiyyatın dövlət və özəl sektorunda maddəli fəaliyyətlə məşğuldur¹⁴. Başqa sözlə cəmi məşğul əhalinin 32.4%-i rəsmi əmək müqaviləsi əsasında çalışır. Yəni məcburi dövlət sosial sığortasına cəlb edilib, Fərdi sahibkar kimi qeydiyyatda olanların sayı isə 685.4 min nəfərdir. Üçüncülər isə torpaq mülkiyyətçiləridir ki, onların MDSSH ödənişlərinin məbləği kifayət qədər kiçik məbləğ olduğu üçün gələcək pensiya təminatlarında ciddi əhəmiyyətə malik deyil (*torpaq mülkiyyətçilərinin pensiya təminatı haqqında sonrakı bölümlərdə geniş təhlil aparılacaq*). Onu da qeyd edək ki, hazırda Azərbaycanda könüllü sosial sığorta yığımının tətbiqi inkişaf etməyib.

Yəni rəsmi olaraq maddəli fəaliyyətlə məşğul olmayan yaxud rəsmi olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti göstərməyən şəxslər üzrə sosial sığorta yığımından danışmaq doğru olmazdı. Beləliklə aydın olur ki, bu gün rəsmi olaraq məşğul hesab edilən ölkə vətəndaşlarının ən yaxşı halda 2 milyon 199.4 min nəfəri (*əgər fərdi sahibkar olaraq dövlət qeydiyyatına alınan şəxslər aktivfəaliyyətlə məşğuldursa*) və yaxud 46.2%- i məcburi sosial sığorta ödəyicisidir. Başqa sözlə rəsmi olaraq məşğul hesab edilən hər 2 nəfərdən ən yaxşı halda biri pensiya yığımlarına dəstək verir. Digər bir problem isə ondan ibarətdir ki, qeyri- dövlət sektorunda maddəli çalışanların əmək haqqı məbləği əksər hallarda olduğundan dəfələrlə az rəsmiləşdirilir. Bu məsələdə maraqlı tərəf işəgötürənlərdir. Çünki, iş yeri sahibləri bu yolla məcburi sosial sığorta üçün ayırmaların həcmi azalda bilirlər. Əmək bazarında təklifin çox olması tələbin isə son illər davamlı azalması işçilərin öz hüquqlarını müdafiə etmə mühitinə neqativ təsir edir. Yəni əksər hallarda işçi işəgötürənin diqtə etdiyi şərtləri qəbul etmək məcburiyyətində qalır. Butün bu çatışmazlıqlarla yanaşı Hesablama Palatasının həyata keçirdiyi nəzarət tədbirləri nəticəsində aydın olub ki, faktiki olaraq fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri üzrə məcburi sosial sığorta ödənişləri, işçilər üzrə hesablanmış əməkhaqqı fondu üzrə uçot problemi mövcuddur. Beləki, vergi orqanlarında əksini tapan göstəricilərlə DSMF-də olan göstəricilər arasında fərqlər olub. Bu isə o deməkdir ki, iki dövlət qurumu arasında kommunikasiya dəqiq mexanizmlər əsasında qurulmayıb yaxud idarəetmədə ciddi nöqsanlar var.

2017-ci ilin I yarısında yeni təyin olunmuş pensiya işlərinin sayında artım müşahidə edilib. Belə ki, Fond tərəfindən təqdim edilmiş 2017-ci ilin I və II rübləri üzrə "Əmək pensiyaları haqqında hesabat"a (1-pensiya Nəli forma) əsasən 2017ci ilin I yarısı ərzində 39 859 pensiya işi təyin edilib ki, bu da 2016-cı ilin müvafiq illik 62 194 say göstəricisinin 64,1%-indən çoxdur və ya 2016-cı il üzrə müvafiq göstəricinin yarısını xeyli üstələyir.

Fond tərəfindən orta pensiya məbləği və pensiyaçıların sayı haqqında tərtib edilmiş məlumatlara əsasən 2018-ci ildə orta aylıq pensiyanın məbləğinin 216,5 manat, olacağı proqnozlaşdırılıb. Bu göstərici 2016-cı il üzrə 192,2 manat icra

göstəricisindən 24,3 manat və ya 12,6%, 2017-ci il üzrə gözlənilən 208,9 manat icra göstəricisindən isə 7,6 manat və ya 3,6% çoxdur.

Göründüyü kimi bu gün sosial təminat sisteminə dair maliyyə nəzrətinin gücləndirilməsi, sistemin maliyyə asılılığının azaldılması (gəlirlər və xərclər arasında uyğunluğun təmin edilməsi) üçün ilk olaraq müxtəlif yollarla (təşviq, sət sanksiyaların tətbiqi və s.) hökumət əmək bazarının leqallaşmasına çalışmalıdır. Bu yolla DSMF-nun gəlirlərini dəfələrlə artırmaq mümkündür. İkincisi isə pensiya təyinatı mexanizmlərini şəffaflaşdırmaq yolu ilə xərclərin həcmi tənzimləməlidir.

FƏSİL III. AZƏRBAYCANDA PENSİYA TƏMİNAT SİSTEMİNİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN YAXŞILAŞDIRILMASINDA MALİYYƏ NƏZARƏTİNİN DÜNYA TƏCRÜBƏSİ VƏ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Maliyyə nəzarətinin dünya təcrübəsinin pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasına tətbiqi imkanlarının təhlili

Azərbaycanda 2018-ci ildə orta aylıq pensiya məbləğinin 216,5 manata çatacağı proqnozlaşdırılır. Bu da 2017-ci ilin gözlənilən proqnozu ilə müqayisədə 7,6 manat və ya 3,6%, 2016-cı ilin faktiki göstəricisi ilə müqayisədə isə 24,3 manat və ya 12,6% çoxdur. Əmək pensiyasının minimum məbləği 2017-ci il iyulun 1-dən 110 manat məbləğində müəyyən olunub. Bu məbləğ də eyni qaydada indeksləşdirilməlidir. Əmək pensiyasını ala biləcək şəxslərin minimum 12 illik əmək stajı olmalıdır.

Sosialyönümlü siyasət müasir dövrdə dünyanın əksər ölkələrində cəmiyyətin sosial-iqtisadi yüksəlişinə hesablanmış dövlət siyasətinin prioritet istiqamətlərindən birinə çevrilmişdir. Əhalinin etibarlı sosial müdafiəsi, vətəndaşlar üçün daha firavan yaşayış səviyyəsinin təmini xalqa xidməti qarşıya məqsəd qoyan hər bir hakimiyyətin iqtisadi siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Bu siyasətin başlıca məqsədi əhalinin sosial müdafiəsinin layiqincə təminatına normal şəraitin yaradılmasıdır.

İnkişaf etmiş Qərb dövlətlərinin də təcrübəsi göstərir ki, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bir sıra liberal xüsusiyyətlərinə baxmayaraq, əhalinin sosial müdafiəsi institutunun yaradılmasını da zəruri məsələ kimi önə çəkir. Bu mənada, bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin sosial müdafiəsinin diqqətdə saxlanması iqtisadi inkişaf modelindən asılı olmayaraq, hər bir dövlət üçün xüsusi aktuallığa malikdir. Sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı bir tərəfdən iqtisadi azadlığın, digər tərəfdən sosial dövlət ideyası ilə əlaqədar sosial müdafiə və sosial ədalət ideyalarının vəhdətinə əsaslanır.

Yeni sığorta-pensiya sistemində pensiyaların artırılması mexanizminin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun olaraq dəyişdirilməsi mövcud maliyyə imkanlarının bütün pensiyaçılar arasında ədalətli bölgüsünə imkan vermişdir. Belə ki, əvvəlki sistemdə pensiyalara artımların müxtəlif dövrlərə uyğun fərqli indeksləşdirmə

metodları əsasında və müxtəlif vaxtlarda aparılması həmin tədbirdən kənar qalan bu və ya digər pensiyaçılar kateqoriyasının haqlı narazılığı ilə nəticələnirdi. 2006-cı ilin 1 yanvarından tətbiq edilən sığorta-pensiya sistemi əmək pensiyalarının baza hissəsinin istehlak qiymətləri indeksi nəzərə alınmaqla bütün pensiyaçılar üzrə bərabər məbləğdə artırılması, sığorta hissəsinin isə indeksləşdirilməsini nəzərdə tutur. Bu da bazar iqtisadiyyatı mühitində vətəndaşların pensiya təminatı hüququnun etibarlı müdafiəsini ifadə edir. Beləliklə, ölkədə ilk dəfə olaraq istehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsinə, yəni inflyasiyaya uyğun indeksləşdirmə aparılmağa başlanmışdır. 2015-2017-ci illərə Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən yaşa görə əmək pensiyasının baza hissəsinin artırılması ilə bağlı 7, sığorta hissəsinin artırılması ilə bağlı 6 sərəncam verilmişdir. Nəticədə yeni sistem fəaliyyətə başladığı dövrdən hazırdakı əmək pensiyalarının minimum məbləği 3,4 dəfə, orta aylıq məbləği isə 4 dəfə artmışdır.

Hazırkı mərhələdə sığorta-pensiya sisteminin öz-özünü tənzimləyən və müstəqil gələcək inkişafına nail olunması, bu kontekstdə əsas məqsəd və vəzifələrin, həyata keçiriləcək tədbirlərin müəyyənləşdirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin 30 dekabr 2008-ci il tarixli Sərəncamla təsdiq etdiyi "2009-2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair Dövlət Proqramı" qeyd olunan vəzifələrin kompleks həllinə yönəlmişdir və ölkədə sığorta-pensiya sistemində həyata keçirilən islahatların növbəti mərhələsini müəyyənləşdirir. Proqramla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsində sığorta-pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlığına nail olunması, sosial sığorta prinsiplərinin daha da gücləndirilməsi, bu zəmində vətəndaşların pensiya təminatının daha da təkmilləşdirilməsi xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmaqdadır.

Proqrama əsasən, sığorta-pensiya sisteminin 2020-ci və 2040-cı illər üçün perspektiv inkişafı istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə aktual tədqiqatların aparılması; həmin tədqiqatların nəticələrinə uyğun olaraq maliyyə dayanıqlığının təmin edilməsi üçün tədbirlərin işlənilməsi; pensiya təyinatının avtomatlaşdırılması və elektron xidmətlərin təşkili nəzərdə tutulur. Bu məqsədlə pensiya təminatının vahid sadələşdirilmiş qaydaya gətirilməsi və DSMF sistemində

korporativ şəbəkənin qurulması təmin edilmişdir. Bununla yanaşı, elektron xidmətlərin təşkili məqsədilə DSMF-nin rəsmi internet sahifəsində interaktiv və informativ xidmətlərdən ibarət elektron xidmətlər bölməsi yaradılmış, insanların bu bölmədən maneəsiz, sərbəst istifadəsi təmin edilmiş və fondun bu sahədəki fəaliyyəti keçirilən monitoring və müsabiqələrin nəticələri üzrə xüsusi qiymətləndirilmişdir.

Konsepsiya çərçivəsində, həmçinin sığorta-pensiya sistemində yığım komponentinin tətbiqi nəzərdə tutulur. Aktual tədqiqatların nəticələri göstərir ki, ölkəmizdə sığorta-pensiya sisteminin maliyyə dayanıqlığının təmin olunması üçün yığım komponentinin tətbiqi ilə məşğul əhalinin sosial sığorta sistemində daha fəal iştiraka cəlb olunması və bu prosesin dövlətin əlavə maliyyə resursları ilə dəstəklənməsi sahəsində imkanlar mövcuddur. Hazırda yığım komponentinin tətbiqi məqsədilə beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və müvafiq təhlillərin aparılması işi davam etdirilir. Bundan əlavə, təkmil qanunvericiliyin hazırlanması məqsədilə Avropa Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Aləti çərçivəsində tvinning layihəsi üzrə tədbirlər həyata keçirilir.

Konsepsiya, həmçinin qeyri-dövlət pensiya institutlarının inkişafını nəzərdə tutur. Bunun üçün vətəndaşlara əlavə pensiya təminatını nəzərdə tutan qeyri-dövlət pensiya fondlarının yaradılmasını və fəaliyyətini tənzimləyəcək qanunvericilik bazasının hazırlanması üzrə işlər davam etdirilir. Eyni zamanda sahəvi peşə pensiya fondlarının yaradılması və inkişafı, DSMF tərəfindən könüllü əlavə sığortalanmaya keçid vasitəsilə vətəndaşların pensiya təminatının daha da yaxşılaşdırılması nəzərdə tutulur.

Qeyd olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi dövlət proqramı ilə müəyyən olunmuş vəzifələrin icrası baxımından mühüm əhəmiyyət daşımaqla yanaşı, ölkəmizin sığorta-pensiya sisteminin uzunmüddətli dövrdə perspektiv inkişafı strategiyasının hərtərəfli təyin olunmasına xidmət edir.

İSPANİYA

- Ölkədə orta aylıq pensiya **850 avrodur**. Xüsusilə vahid Avropa valyutasının cari dərəcəsi ilə rus standartları ilə pis deyil.

- Təqaüd yaşı - **65 yaş** (kişilər və qadınlar üçün). Ancaq önümüzdəki illərdə tədricən 67 ilə qədər qaldırılacaq.

- Həyat ömrü **82,5 ildir**. İspaniyada qadınlar da kişilərdən daha uzun yaşayırlar.

- Pensiya sistemi. Tam əməkli pensiya almaq üçün ən azı 37 il təcrübəsi olmalıdır. Əlavə olaraq bəzi vətəndaşlar onu 60 ildən az müddətdə qəbul edə bilirlər. Amma eyni vaxtda birləşmək mümkün olmayacaq: eyni zamanda tam zaman işləməyəcək və imtiyazlı pensiya alır. Part-time işləyə bilər, lakin sonra pensiya bir az azalacaq. Ancaq İspaniyada yaşanan son böhrandan sonra pensiya artımına dair məhdudiyyətlər tətbiq olundu. Əvvəllər onlar inflyasiya səviyyəsinə endekslenmişdir. İndi hər şey sosial vergilərin toplanmasından asılı olacaq. Yunanıstanda olduğu kimi pensiyaların düşməsi, indi də böyüməsi - çox çətin deyil.

ALMANIYA

- Orta pensiya **1200 avrodur**. Kişilər daha çox qadın almağa meyl edirlər. Qərb ölkələrinin sakinləri şərq torpaqlarının sakinlərindən daha böyükdür.

- Almanlar **65 il və 3 ay ərzində** layiqli bir məzuniyyətə girirlər. Lakin 2030-cu ilə qədər pensiya yaşı 67 yaşa (kişi və qadınlar üçün) yüksələcəkdir.

- Həyatın ömrü **80 ildir**.

- Pensiya sistemi. Hər bir işçi sakini Almaniyada aylıq mənfəətin 20,3% -i həcmində dövlət pensiya fonduna ayırmalar ödəmək tələb məcburi. Və işçinin özü bu töhfənin yarısını ödəyir və əsas məbləğ işəgötürən tərəfindən ödənilir.

FRANSA

- Orta pensiya **1200 avrodur**.

- Ölkədə orta ömür uzunluğu **81 ildən çoxdur**.

- 2011-ci ildə Fransada olan pensiya yaşı **62 ilədək** artdı (tədricən artdı - hər il üç ay).

- Pensiya sistemi. Yaxşı bir pensiya almaq üçün nəzərə çox əlavə göstəriciləri nəzərə almalıyıq. Ən az 40 illik xidmətiniz olmalıdır. Artıq (daha çox işləsəniz) və əmsalların azaldılması kimi hərəkət edirsiniz. Məsələn, 62 yaşındasınız, ancaq xidmət müddətiniz yoxdursa, hər bir itkin il üçün 5% cərimə faktoru tətbiq

edəcəksiniz. Maksimum 25% təşkil edir. Buna görə, fransızların əksəriyyəti artıq işləməlidirlər və daha sonra pensiya almaq üçün müraciət edirlər. Üstəlik, 67 yaşındakı təqaüdüçü olduğunuzda, lazımi uzunluğuna malik olmayanlar hətta dövlətdən tam hədiyyə ala bilərlər. Önümüzdəki illərdə, minimum yaş, tədricən 67 ilə qədər artacaq.

YAPONİYA - Orta pensiya - \$ 2000

- Həyat gözləməsi dünyada ən yüksək olanlardan biri - **83 ildir**.

- Eyni zamanda, nominal pensiya yaşı **65 ildir**. Hökumət ona bir neçə dəfə qaldırmağa çalışdı, amma bunu etməyə cəsarət etmədi. Bundan əlavə, əslində, bir çox sakinlər daha sonra layiqli bir istirahət üçün buraxır - orta hesabla 70 il.

- Yaponiyada təqaüdlər olduqca yüksəkdir. Amma bu, çox yüksək yaşayış xərcləri ilə bağlıdır. Və iş prosesində çoxu qurban verməlidir. Məsələn, Yapon korporasiyalarında standart tətillər yalnız bir həftədir.

ABŞ

- Orta pensiya - **\$ 1200**

- Pensiya dövrü **67 ilədək** tədricən yüksəlir, lakin əvvəllər təqaüdə çıxma bilərsiniz - 62 yaşında, amma daha az alacaqsınız.

- Həyat ömrü - **78 il**

- Ümumilikdə əmək haqqının 15,3% -i sosial ehtiyaclar üçün ödənilir. Eyni zamanda, töhfənin yarısı şəxsin özü, işəgötürən tərəfindən isə yarısı edilir. Əlbəttə ki, bir şəxsin öz qocalıq üçün özünü xilas etməyə imkan verən bir çox sistem var. Məsələn, vergilərdən azad olan xüsusi pensiya hesabları var.

2015-ci ildə pensiya fondlarının ümumi məbləği 24 trilyon dollar təşkil etmişdir. Pulu səhmlər də daxil olmaqla, maliyyə alətlərinə yatırılır. Bu, həm özəl fondlar, həm də Sosial Müdafiə İdarəsi tərəfindən həyata keçirilir (sosial pensiyalara 2,8 trilyon dollarlıq ayırmalar aparır). Ölkə daxilində 65 min nəfər işlə təmin olunur və onun saxlanmasına xərclər illik sosial pensiya fondlarının həcmindən təqribən 0,39% -ni təşkil edir.

İsrail

60-62 yaş (köhnə yaşa aid faydaları almaq hüququ verir)

ORTA QIYMƏTLƏR

1 500 ABŞ dolları (30 il müddətinə pensiya fonduna pul ayrıldıqdan sonra)

NİYƏ GETİR?

- Aylıq 370 dollarlıq yaşa görə pensiya almaq üçün Milli Sığorta İnstitutuna əmək haqqının 6,95% -dən 18,5% -ə qədər verilməsi
- ən az on il müddətinə pensiya fondlarına ayırmalar (onda aylıq 700 ABŞ dolları pensiyası gözləmək olar)

Pensiya sisteminin xüsusiyyətləri:

2016-cı ilin ilk yarısına görə ölkənin ümumi pensiya aktivləri 170 milyard dollar təşkil edib. İsraildə pensiya fondlarının bir neçə növü var. Köhnə vəsait qeyri-kommersiya kooperativydi və təqaüdləri yalnız pulla deyil, eyni zamanda da ödəyə bilirdi. Lakin 1990-cı illərdə əmanətçilərin sayının artması ilə onlar yeni əsrin başlanğıcına qədər 25 milyard dollara çatan bir itki tapdılar. Fondun bərpası ilə məşğul olan dövlət və onların əmanətçiləri pensiya yaşını 64-67 yaşa çatdırdılar. 2000-ci illərdə yeni fondlar ortaya çıxmağa başlamışdır ki, həm işçilərin, həm də şirkətlərin investisiya edə biləcəyi pullar. Bu vəsaitlərin orta qatqısı əmək haqqının 11% -ni təşkil edir. Bundan əlavə, çox sayda geri qayıdanlar İsrailə gəlirlər, pulları puldan ayırırlar, onlar Maliyyə Nazirliyi tərəfindən ödənilir.

Birləşmiş Krallıq

TƏQAÜD YAŞI

60-65 yaş

ORTA PENSIYA

Ayda 1 590 manat (təxminən 2000 dollar)

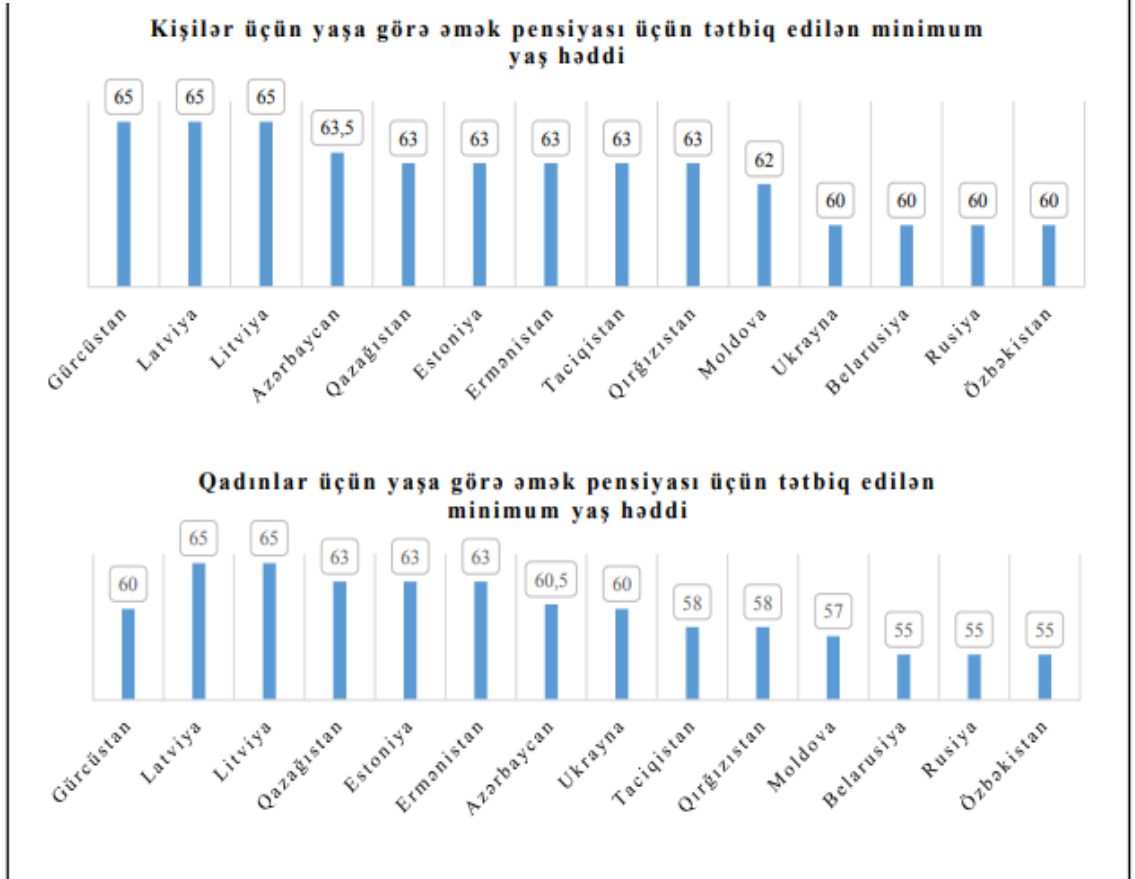
NECƏ ƏLDƏ ETMƏK OLAR?

- əsas dövlət pensiya almaq üçün ən azı 10 il müddətində sosial sığorta fonduna pul çıxartmaq
- qeyri-ictimai bir fondada pensiya hesabına pul qazan

Keçmiş SSRİ ölkələri üzrə hazırda tətbiq edilən ən yüksək əmək pensiyası üzrə minimum yaş həddi hazırda Gürcüstan, Latviya və Litvadadır (65 yaş). Sonrakı yerləri isə 63.5 yaşla Azərbaycan, 63 yaşla Qazağıstan, Qırğızıstan, Taciqıstan,

Ermənistan və Estoniya paylaşır. Rusiya, Ukrayna, Belarusiya kimi ölkələrdə müvafiq həddi 60 yaşdır²⁰. Bundan başqa hazırda bu qrupa daxil olan 6 ölkədə (Latviya, Litviya, Ukrayna, Qazağıstan, Ermənistan, Estoniya) yaş həddi üzrə gender fərqliliyi aradan qaldırılıb [bax: **diaqram 3.1**].

diaqram 3.1 Keçmiş SSRİ ölkələri üzrə

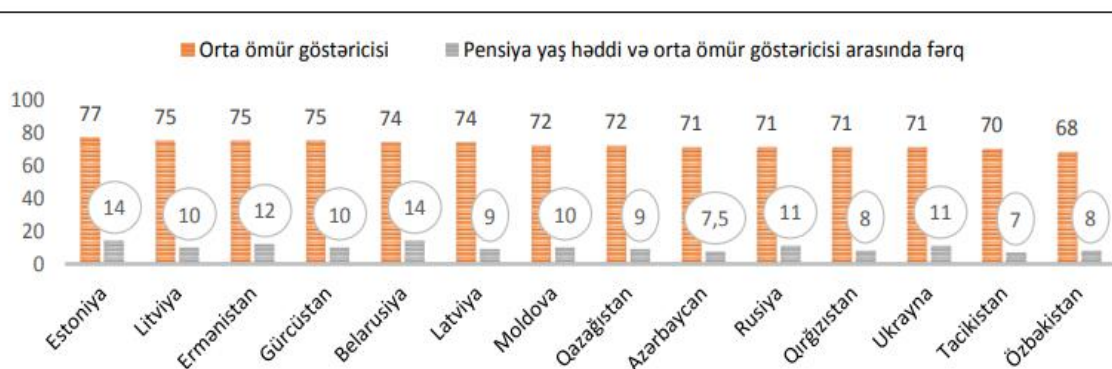

Mənbə: Dünya Bankı, 2017

Rəqəmlərdən də göründüyü kimi, Azərbaycanda yaşa görə əmək pensiyası üçün tələb edilən minimum yaş həddi keçmiş SSRİ ölkələri üzrə orta səviyyədən yuxarı müəyyən edilib.

Lakin, bu indikator üzrə daha dəqiq müqayisə aparmaq üçün orta ömür göstəricisi mühüm meyar hesab edilir. Beləki, orta ömür səviyyəsini artıran minimum pensiya yaş həddi müəyyənləşdirilməsi zamanı əsas amillərdən hesab edilir.

Diaqram 3.2. Doğum anında gözlənilən orta ömür göstəricisi və minimum pensiya yaş həddi arasında fərq

Mənbə: Dünya Bankının məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hesablanmış, 2017

Beləliklə müqayisəli təhlil zamanı aydın olur ki, keçmiş SSRİ ölkələri arasında orta hesabla yaşa görə əmək pensiyası alma dövrü ən çox olan ölkələr Estoniya və Belarusiyadır. Hər iki ölkədə müvafiq göstərici 14 ildir. Sonrakı yerləri isə 12 illə Ermənistan, 11 illə Rusiya və Ukrayna kimi ölkələr paylaşır. Azərbaycanda isə bu göstərici 7.5 ilə bərabərdir. Növbəti illərdə yaş həddinin 65-ə çatdırılması müvafiq göstəricini daha da azaldacaq ki, bu da əhalinin sosial təminatının zəifləməsinə şərtləndirən faktora çevriləcək. Həmçinin yaşa görə əmək pensiyası alma dövrünün az olması MDSSH-nın yığımını stimullaşdırmadığı üçün effektiv yığım siyasətinin aparılmasında çətinliklər yaradacaq.

Müqayisə üçün qeyd edək ki, Almaniyada orta hesabla yaşa görə əmək pensiyası alma dövrü 14 il, Yaponiyada 17 il, İngiltərədə 15 il, İsveç və İsveçrədə 18 il, Norveçdə 15 il, Fransada 16 ildir [Dünya Bankı, 2017].

İllər üzrə müqayisəli əmək pensiyası məbləği

İllər	Şəhər və kənd yerlərində			İllər	Şəhər və kənd yerlərində		
	Cəmi	o cümlədən:			Cəmi	o cümlədən:	
		kişilər	qadınlar			kişilər	qadınlar
1970-1971	70,9	66,8	74,3	1994	69,6	65,2	73,9
1971-1972	70,0	66,0	73,0	1995	69,1	65,2	72,9
1972-1973	69,7	66,1	72,6	1996	70,2	66,3	73,8
1973-1974	70,4	66,3	73,7	1997	71,2	67,4	74,6
1974-1975	69,6	65,3	72,6	1998	71,6	67,9	75,0
1975-1976	69,2	65,2	72,8	1999	71,6	68,1	75,1
1976-1977	69,7	65,7	73,4	2000	71,8	68,6	75,1
1977-1978	69,8	65,5	73,4	2001	71,9	68,6	75,2
1978-1979	68,7	64,4	72,2	2002	72,2	69,4	75,0
1979-1980	68,1	64,2	71,8	2003	72,3	69,5	75,1
1980-1981	68,6	64,5	72,2	2004	72,4	69,6	75,2
1981-1982	69,1	65,0	72,7	2005	72,4	69,6	75,1
1982-1983	69,5	65,5	73,1	2006	72,4	69,6	75,1
1983-1984	69,5	65,4	73,1	2007	73,0	70,1	75,8
1984-1985	69,5	65,3	73,1	2008	73,4	70,8	76,1
1985-1986	69,9	65,7	73,4	2009	73,5	70,9	76,1
1986-1987	70,2	66,0	73,7	2010	73,6	70,9	76,2
1988	69,9	65,7	73,5	2011	73,8	71,2	76,5
1989	70,6	66,6	74,2	2012	73,9	71,3	76,6
1990	71,1	67,0	74,8	2013	74,2	71,6	76,8
1991	70,5	66,3	74,5	2014	74,2	71,6	76,8
1992	69,7	65,4	73,9	2015	75,2	72,7	77,6
1993	69,5	65,2	73,9	2016	75,2	72,8	77,6

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2017

Göründüyü kimi, 1997-ci ilə qədər doğulanlar üçün orta yaşama müddəti və yaxud orta ömür təxminən 71 yaş səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq 2017-ci ildə pensiya hüququ əldə edənlərin 1954-cü il təvəllüdlü kişilər və 1957-ci il təvəllüdlü qadınlar olduğunu nəzərə alsaq görürük ki, təxminən növbəti 43 il ərzində Azərbaycanda pensiya hüququ əldə edən ölkə vətəndaşları orta hesabla 71 il yaşayacaq. Bu isə faktiki gözlənilən pensiya ödənişi müddətinin hökumətin müəyyən etdiyi 144 aydan (12 il) çox aşağı olması deməkdir. 2027-ci ildə isə kişi və qadın vətəndaşları üçün pensiya yaşı bərabərləşdirilərək 65 yaş olacaq. Beləliklə ölkə üzrə gözlənilən pensiya ödənişi müddəti 72 ay və yaxud 6 il olacaq. Belə olduğu halda pensiya məbləği müəyyənləşdirilərkən pensiya kapitalının 144 aya bölünməsi vətəndaşın hüququnun istismarı anlamına gəlir.

Beləki, gözlənilən pensiya ödənişi müddəti gözlənilən orta ömür göstəricisinə uyğunlaşdırılırsa vətəndaş təxminən növbəti 40 il ərzində hazırki ilə müqayisədə 2 dəfə çox pensiya almalıdır.

Pensiya sistemi dünyanın bütün ölkələrində həm fərdlər və həm də cəmiyyət üçün vacib rola malikdir. Xüsusilə əhalinin yaşlanmasının sürətləndiyi bir dövrdə mükəmməl pensiya sisteminin müəyyən edilməsi, eləcə də müxtəlif ölkələrin mövcud pensiya sisteminin müqayisə edilməsi mürəkkəb və mübahisəli məsələdir. Çünki, hər bir sistem müvafiq olaraq ölkənin iqtisadi, sosial, mədəni, siyasi, tarixi şəraitindən asılı olaraq yarandığı üçün unikaldir. Lakin, pensiya sisteminin müəyyən xüsusiyyətləri vardır ki, bu da sistemin gələcəkdə dayanıqlığının artırılmasına imkan verə bilər. Bu məqsədlə Merseer və Avstraliya Maliyyə Araşdırmaları Mərkəzi bir çox dünya ölkələri üzrə 2009-cu ildən etibarən hər bir ölkənin pensiya sistemini 50-dən çox sual əsasında qiymətləndirərək Melburn Merseer Qlobal Pensiya indeksinin hesablanmasına başlamışlar. Burada məqsəd pensiya sistemlərinin müqayisə edilməsi və müvafiq islahatların aparılmasına dair təkliflərin hazırlanmasıdır. Qlobal Pensiya İndeksi hesablanarkən Amerika, Avropa və Asiya regionundan müxtəlif pensiya sistemində və təcrübəsinə malik 18 ölkə seçilmişdir (dünya əhalisinin təxminən 55%-i) və bu ölkələrin pensiya sistemi adekvatlıq, dayanıqlıq və tamlığına görə qiymətləndirilmişdir. Qeyd edildiyi kimi, ümumilikdə qlobal pensiya indeksi üç alt indeksin - adekvatlıq (40%), dayanıqlıq (35%) və tamlıq (bütövlülük 25%) indekslərinin cəkili ortası kimi müəyyən olunur. Yekun indeksin qiymətlərinə uyğun olaraq pensiya sistemi A(>80), B(65-80), C(50-65), D(35-50), E(dərəcələri üzrə qiymətləndirilir).

Qeyd edək ki, alt indekslərə müxtəlif cəkilərin verilməsi onların əhəmiyyətlik dərəcəsinə görə seçilmişdir. Belə ki, adekvatlıq alt indeksi sistemin hazırkı vəziyyətinin göstəricisi olaraq üstünlükləri, gəlirləri və gəlirləri ifadə edən bəzi digər gəlir mənbələrini əks etdirir. Dayanıqlıq alt indeksi isə əsasən sistemin gələcək vəziyyətinə cəmləşir və indeks sistemin cari vəziyyətinin olduğu kimi saxlanmasına təsir edən göstəriciləri özündə əks etdirir. Tamlıq alt indeksi isə əsasən sistem özəl

sektora cəmləşmiş olduğundan, digər iki alt sektora nəzərən daha məhdud çərçivəyə malikdir.

1 iyul 2017-ci il tarixdən etibarən qanuna edilmiş dəyişikliklərə əsasən, fərdi hesabın sığorta hissəsində qeydə alınan pensiya kapitalı ildə bir dəfə ölkə üzrə orta aylıq nominal əmək haqqının Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən müəyyən edilən illik artım tempinə uyğun olaraq, 2006-2016-cı illər üzrə isə istehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsi əsasında indeksləşdirilir. Məsələn, yuxarıdakı misaldakı sığortaolunanın 1 yanvar 2006-cı il tarixə fərdi hesabının sığorta hissəsində qeydə alınmış 8415,0 manat pensiya kapitalının 1 yanvar 2017-ci il tarixə indeksləşdirilmiş məbləği 18250,4 manat təşkil edir ki, bu da aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir.

Cədvəl 3.2.

Ölkə üzrə orta aylıq nominal əmək haqqı

İllər	İstehlak qiymətləri indeksinin illik səviyyəsi	İndeksləşdirmə nəzərə alınmaqla ilin əvvəlinə pensiya kapitalı
2006	8,3	8415,0
2007	16,7	9113,4
2008	20,8	10635,4
2009	1,5	12847,6
2010	5,7	13040,3
2011	7,9	13783,6
2012	1,1	14872,5
2013	2,4	15036,1
2014	1,4	15396,9
2015	4,0	15612,5
2016	12,4	16237,0
2017	8,3	18250,4

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsi, 2017

Qeyd edək ki, 2009-2012-ci illərdə ardıcıl olaraq Niderland daha yaxşı göstəriciyə malik olmuş, lakin 2013-cü ilin hesablamalarına görə ən yaxşı pensiya sistemi Danimarkada (80.2), ən zəif pensiya sistemi isə Hindistanda (43.3) olmuşdur. Alt indekslərə görə isə adekvatlıq - 2013-cü ildə ən yaxşı göstərici Niderlanda (76.6), ən zəif adekvatlıq Hindistana (41.2) məxsusdur. Sistemin dayanıqlığı baxımından ən yüksək göstərici Danimarkada (86.1), ən aşağı göstərici isə Braziliya (26.0) olmuşdur. Tamlığa görə Avstraliya (88.1) yüksək, Cənubi Koreya (47.9) isə aşağı sıralarda olmuşdur.

3.2. Azərbaycanda pensiya təminat sisteminin səmərəliliyin

yaxşılaşdırılmasında maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi yolları

Azərbaycan Respublikasında əhalinin sosial müdafiəsi həyata keçirilən sosial-iqtisadi siyasətin öncül istiqamətlərindən olaraq daim dövlətin diqqət mərkəzindədir.

1996-cı ildən başlayaraq ölkənin iqtisadiyyatında ardıcıl müşahidə olunan inkişaf meylləri, ayrı-ayrı sahələrdə əldə edilən müsbət nəticələr dövlətin sosial yönümlü siyasətinin daha da gücləndirilməsinə şərait yaratmışdır.

Son illər əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, əmək haqlarının və aztəminatlı ailələrə verilən müavinətlərin artırılması sahəsində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirilmiş, vətəndaşların pensiya təminatının yaxşılaşdırılması istiqamətində ciddi addımlar atılmışdır. Bütün bunların nəticəsində 2012-2017-ci illərdə işləyənlərin orta aylıq nominal əmək haqqı 3 dəfə, orta aylıq pensiyanın məbləği 4 dəfə artmışdır.

Bununla yanaşı əmək haqqının və pensiyanın orta aylıq məbləği hələlik əhalinin tələbatını tam həcmdə ödəmək səviyyəsində deyildir. Eyni zamanda pensiya sisteminin idarə olunması, pensiyaların müəyyən edilməsi və əhaliyə verilməsi mexanizmi günün tələblərinə cavab vermir. Bu baxımdan vətəndaşların pensiya təminatının onların minimum həyat səviyyəsinin ödənilməsi səviyyəsinə çatdırılması və bütövlükdə pensiya işinin müasir tələblərə uyğun qurulması ölkədə pensiya islahatının aparılmasını zəruri edir.

Ölkənin maliyyə resurslarının şəffaf idarə edilməsi səmərəlilik, qənaətcillik və nəticəlilik baxımından çox faydalı olduğundan, şəffaf idarəetməyə nail olmaq hər bir dövlətin prioritet hədəflərindən biridir.

Şəffaf idarəetməyə nail olmaq üçün ölkənin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri tənzimləyici normativ hüquqi bazanın formalaşdırılması, mükəmməl dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması və hesabatlılığın təmin edilməsidir.

İlkin hədəf olan tənzimləyici hüquqi bazanın formalaşması istiqamətində Azərbaycan Respublikasının ümummilli lideri Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə əsası qoyularaq həyata keçirilən və hal-hazırda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə davam etdirilən iqtisadi, sosial, maliyyə-bank, ədalət mühakiməsi, hüquq-mühafizə və digər sahələrdə islahatların aparılması, habelə qanunvericilik mənbəsinin daim inkişaf etdirilməsi maliyyə vəsaitlərinin aydın formada idarə edilməsində ciddi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Ölkədaxili qanunvericilik mənbəsinin təşəkkül tapmasında yeni normativ hüquqi protokolların təsdiqlənməsi ilə yanaşı, respublikamızın beynəlxalq konvensiyalara qoşulması, ikitərəfli və çoxtərəfli beynəlxalq müqavilələrin bağlanması da böyük rol oynamışdır. Görülmüş işlərlə yanaşı, islahatların davam etdirilməsi, yeni normativ hüquqi aktların qəbul olunması hal-hazırda da aydın formada idarəetmənin prioritet məqsəd olduğunu iddia etmək üçün bizə əsas verir. [26, 171]

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən bu istiqamətdə yaxın vədəli hədəfləri və hədəflərə nail olmaq taktikasını özündə birləşdirən çoxsaylı proqramlar təsdiq edilmiş və müvafiq illər ərzində icrası təmin edilmişdir.

Hal-hazırda rüşvətə qarşı mübarizə sektorunda təşkil edilən tədbirlərin fasiləsiz olaraq keçirilməsi, normativ hüquqi bazanın və institusional vasitəsinin inkişaf etdirilməsi, dövlət və yerli idarələrin fəaliyyətində aydınlıq səviyyəsinin artırılması və bu sektorda dövlət siyasətinin aparılması məqsədilə qəbul edilmiş "Aydınlıq səviyyəsinin artırılması və rüşvətə qarşı mübarizə üzrə Milli Strategiya"nın yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar Fəaliyyət Planı təsdiq olunmuş proqramların məntiqi ardıdır. [36, 88]

Şəffaf idarəetməyə nail olmağın əsas şərtlərindən biri olan dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşdırılması ilə əlaqədar qeyd etməliyik ki, dövlət maliyyə nəzarəti dövlət maliyyə idarəetməsi sistemində dövlət vəsaitlərinin idarə edilməsinə xas bir anlayış olmaqla, tənzimləyici sistemin tərkib elementidir. Maliyyə nəzarətinin məqsədi əvvəlcədən maliyyə idarəetməsinin qanunilik, təsirlilik, nəticəlilik və qənaətcillik prinsiplərinin pozulmasını və təsdiq edilmiş standartlardan uzaqlaşmaları müəyyən edərək, özəl durumlarda təshihedici tədbirlərin təşkil edilməsini, qanun pozuntularının ləğv edilməsini və ən azı, hüdudlandırılmasını qanunlarda olan natamamlıqlar aşkar edilərək ortadan qaldırılmasını, fəaliyyətin normativ hüquqi aktlarla tənzimlənməsini bərpa etməkdən əlavə, nüfuzlu şəxslərin öz öhdəliklərini dərk etməsini bacarmaqdır.

Şəffaflıq və səmərəlilik dövlət maliyyə nəzarətinin əsas hədəflərindən biri olduğundan, həmin hədəfə nail olmaq məqsədilə ilkin olaraq çevik dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsi dövlətin əsas vəzifələrindən biri hesab edilir. Analizlər göstərir ki, tərəqqi etmiş dövlətlərdə ılvərişli və təsirli maliyyə yoxlanışı sisteminin formalaşdırılması respublikanın iqtisadi gücünün vacib atributlarından biri olmaqdan əlavə, dövlət quruculuğunun ən mühüm amillərindən hesab edilir. Dövlət maliyyə nəzarəti iqtisadiyyatın dövlət nizamlanmasının ayrılmaz hissəsi olmaqla, dövlət resurslarının idarə edilməsində aydınlıq səviyyəsinin, əlvərişliliyin və nəticəliliyin qazanılmasında şəxsi vəzifəyə sahibdir.

Ölkədə aparılmış məqsədyönlü islahatlar dövlət maliyyə nəzarətinin bir forması kimi daxili nəzarətin formalaşmasında çox mühüm rol oynamışdır, Belə ki, ulu öndər Heydər Əliyevin 17 iyun 1996-cı il tarixli "İstehsal, xidmət, maliyyə-kredit fəaliyyətinə dövlət yoxlanışının tənzimlənməsi və əsası olmayan yoxlamaların əngəllənməsi haqqında" və 7 yanvar 1999-cu il tarixli "Dövlət yoxlanışı sisteminin inkişaf etdirilməsi və sahibkarlığın tərəqqi etməsi istiqamətində süni əngəllərin ortadan götürülməsi haqqında" sərəncamları ölkədə maliyyə yoxlanışının bazar iqtisadiyyatı mühitinə müvafıqləşdirilməsinə, əsası olmayan yoxlamaların ləğv edilməsinə, maliyyə yoxlanışının ağırlıq mərkəzini dövlət gəlir cədvəli

mənfəətlərinin təşəkkül tapmasına və xərclərin əlverişliliyinin yüksəldilməsinə yönləndirməyə stimül vermişdir.

Aparılmış islahatlar, bir tərəfdən, nəzarət fəaliyyətini həyata keçirən icra strukturlarının fəaliyyətinin bazar iqtisadiyyatının tələblərinə uyğun qurulmasına, digər tərəfdən isə təsərrüfat subyektlərində daxili nəzarət qurumu olan daxili nəzarət sisteminin formalaşmasına böyük imkanlar yaratmış oldu. [38, 78]

Kənar maliyyə nəzarəti hökumət təsisatlarına və təşkilatlarına tabe olmayan təşkilati və funksional müstəqilliyə malik ali maliyyə nəzarəti qurumudur. Ali nəzarət qurumlarının məqsədi dövlətin davamlı inkişafı və sabitliyi üçün dövlət vəsaitlərindən düzgün və səmərəli istifadə edilməsinin, etibarlı maliyyə idarəetməsinin və inzibati fəaliyyətin düzgün təşkilinin, müvafiq hesabatlar dərc edilməklə, dövlət orqanları ilə geniş ictimaiyyət arasında məlumat mübadiləsinin, başqa sözlə, şəffaflığın təmin edilməsi və məsuliyyətin artırılmasından ibarətdir.

Ulu öndər dövlət maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə bir çox fərman və sərəncamlar verməklə, şəffaf və səmərəli nəzarət mexanizminin yaradılması istiqamətində zəruri dəyişikliklərin əsasını qoymuşdur. Onun təşəbbüsü ilə hazırlanmış və ümumxalq səsverməsi yolu ilə qəbul edilmiş Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında dövlət büdcə-maliyyə nəzarəti orqanı olan, dünyada şəffaflığın təminatçısı kimi qəbul edilən ali maliyyə nəzarətinin - Azərbaycan Respublikası: Hesablama Palatasının yaradılmasının öz əksini tapması qanunverici hakimiyyətə dövlət əmlakının idarəsi, onun haqqında fərman verilməsi, dövlət gəlir cədvəlinin yerinə yetirilməsi, dövlət mülkünün özəlləşdirilməsindən qazanılan vəsaitlərin dövlət gəlir cədvəlinə nüfuz etməsi, hüquqi şəxslərə və bələdiyyələrə dövlət gəlir cədvəlindən resurslar ayrıldıqda sözügedən resursların təyinatı üçün tətbiq edilməsi üzərində yoxlanışın keçirilməsi üçün şərait yaratmışdı. Bu gün Palata gəlir cədvəli idarəçiliyində, icra hakimiyyəti idarələrinin fəaliyyətində aydınlıq səviyyəsinin və əlverişliliyin bərpa edilməsi istiqamətində əsas vəzifə daşıyan dövlət qurumu kimi özünü biruzə verir.

İNTOSAI-ın Lima bəyannaməsinə əsasən, ali nəzarət qurumunun təsis edilməsi və onun müstəqilliyinin zəruri səviyyəsi Konstitusiya ilə təsbit edilməli,

təfsilatı müvafiq qanunvericiliklə müəyyən olunmalı, nəzarət qurumunun üzvləri və əməkdaşlarının müstəqilliyinə təminat verilməli, ali audit qurumunun onun üçün büdcədə ayrıca sətirlə ayrılmalı vəsaitdən ayrı-ayrı istiqamətlər üzrə öz səlahiyyətləri çərçivəsində istifadə etmək hüququ olmalı, öz fəaliyyətini sərbəst qurmalı, qəbul edilmiş qərarları əsassız icra edilmədikdə, təqsirkar şəxslər məsuliyyətə cəlb edilməlidir. Dövlət maliyyə resurslarının sərəncamçılara bağlı olmayan, təkcə qanun və xalq qarşısında öhdəlikləri olan kənar dövlət maliyyə nəzarət qurumunun parlament və ictimaiyyət qarşısında öz fəaliyyəti barədə illik hesabat verməsi qurumun qarşısında qoyulan əsas tələbdir. [26, 208]

Vurğulamaq olar ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında, "Hesablama Palatası mövzusunda" Azərbaycan Respublikasının Qanununda və Azərbaycan Respublikasının 5 mart 2002-ci il tarixli 269-IIQ nömrəli Qanunu ilə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının Daxili Nizamnaməsi"ndə INTOSAI-nin Lima bəyannaməsindən meydana çıxan bütün tezislər qeyd edilmişdir.

"Hesablama Palatası mövzusunda" və "Büdcə sistemi barəsində" Azərbaycan Respublikasının qanunlarına müvafiq olaraq, dövlət gəlir cədvəlinin və gəlir cədvəlindən kənar dövlət təsisatlarının büdcələrinin proyektlərinə, dövlət gəlir cədvəlinin təşkili haqqında illik hesabat və uyğun qanun proyektlərinə fikir bildirmək, dövlət mülkünün idarə edilməsi, onun haqqında fərman verilməsi və dövlət mülkünün özəlləşdirilməsindən qazanılan vəsaitlərin dövlət gəlir cədvəlinə daxil olmasına yoxlanışı təmin etmək, gəlir cədvəli prosesinin inkişaf etdirilməsi mövzusunda rəylər tərtib etmək və Milli Məclisə sunmaq, dövlət gəlir cədvəli və gəlir cədvəlindən kənar dövlət təsisatları ilə əlaqədar qanun proyektlərinin, Milli Məclisdə qəbul edilən Azərbaycan Respublikasının razılaşdığı beynəlxalq sazişlərin maliyyə ekspertizasını keçirmək, dövlət gəlir cədvəlinin resurslarının və gəlir cədvəlindən başqa dövlət təsisatlarının vəsaitlərinin bank hesablarında fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankından və müvəkkil banklardan, kredit verən sektorlardan informasiya toplamaq, analiz etmək və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təkliflər önərmək, qanunvericiliklə

təyin edilmiş formada maliyyə-büdcə yoxlama tədbirlərini tərtib etmək Hesablama Palatasının mühüm vəzifəsidir və Palata tamamilə dövlət gəlir cədvəlinin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının gəlir cədvəlinin tətbiqinə nəzarəti təmin edir. Buna görə Hesablama Palatası dövlət gəlir cədvəlinin və icmal gəlir cədvəlinin mənfəətlərinin və xərclərinin, həmçinin gəlir cədvəlindən kənar dövlət fondlarının auditini aparır, aşkar edilmiş nöqsanların aradan qaldırılması, dövlətə dəymiş ziyanın bərpa edilməsi ilə bağlı aidiyyəti dövlət orqanlarına, təşkilat və müəssisələrinə təqdimatlar verir. Palatanın təqdimatları icra edilmədikdə qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada maliyyələşmələrin dayandırılması barədə müvafiq təqdimatların verilməsi kimi səlahiyyətlərinin olması təqdimatlarının icra edilməməsinə görə İnzibati Xətalər Məcəlləsində inzibati məsuliyyətin nəzərdə tutulması Palatanın fəaliyyətinin hüquqi təminatının sübutudur. [35, 188]

Ali audit qurumlarının beynəlxalq sahəsi olan INTOSAI-m, onun regional işçi qrupları olan Ali Audit Qurumlarının Avropa İşçi sahəsinin (EÜROSAI) və Ali Audit Qurumlarının Asiya Təşkilatının (ASOSAI), habelə İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatına (ECO) üzv olan ölkələrin Ali Audit Qurumları Birliyinin (ECOSAI) və MDB iştirakçısı olan dövlətlərin Ali Maliyyə Nəzarəti Orqanlarının (AMNO) rəhbərləri Şurasının üzvü kimi, həmin təşkilatlarla, eləcə də bir sıra xarici dövlətlərdə uyğun funksiyaları həyata keçirən orqanlarla ikitərəfli və çoxtərəfli əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi Palatanın fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsində vacib rol oynamışdır.

2007-ci ildə Dünya Bankı tərəfindən həyata keçirilən Korporativ və Dövlət Sahəsində Hesabatlılıq Proyehti (CAPSAP) çərçivəsində İrlandiyanın "HELM Corporation Limited" şirkətinin dəstəyi ilə Hesablama Palatasının 2008-2010-cu illər üçün "Strateji İnkişaf Planı" (SİP) hazırlanmışdır və bu Planda Palatanın fəaliyyət istiqamətlərini əhatə edən məsələlərlə bağlı tədbirlər nəzərdə tutulmuşdur.

Qeyd etdiklərimizdən aydın olur ki, ölkəmizdə dövlət maliyyə nəzarəti sistemini formalaşdıran daxili və kənar nəzarətin fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi baza mövcuddur və bu sahədə beynəlxalq təcrübədən yararlanmaqla, müvafiq təkmilləşdirmələr aparılmaqdadır.

Həmçinin, vurğulamaq olar ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Aydınliq dərəcəsinin artırılması və rüşvətə qarşı çıxmaq üzrə Milli Strategiya'ya aid 2007-ci ü 28 iyul tarixli 2292 nömrəli fərmanında və "Dövlət və bələdiyyə mülkünün və resurslarının idarə olunması sektorunda rüşvət ilə bağlı hüquqpozmalara qarşı çıxmanın möhkəmdirilməsi mövzusunda" 2009-cu il 22 iyim tarixli 103 nömrəli sərəncamının- da dövlət orqanlarına maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların səlahiyyətlərinin dəqiqləşdirilməsinə və maliyyə nəzarəti mexanizminin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflərin hazırlanması kimi mühüm vəzifələr tapşırılmışdır və bu maliyyə nəzarətini həyata keçirən orqanların fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi və şəffaflığın artırılması istiqamətində aparılan davamlı işlərin təzahürüdür.

Nəzarət funksiyalarına malik olan dövlət orqanlarının əlaqəli fəaliyyət göstərməsi səmərəli idarəetmə üçün çox mühüm şərtidir. Hesablama Palatası bu istiqamətdə də zəruri addımlar atmaqda davam edir. Bu baxımdan, dövlətin maliyyə-iqtisadi maraqlarının təmin edilməsi, o cümlədən dövlət aktivləri və əmlakının idarə və istifadə olunması sahəsində qanunvericiliyin, eləcə də maliyyə intizamının qorunması istiqamətində birgə əməkdaşlıq etmək məqsədilə Hesablama Palatası ilə Azərbaycan Respublikasının Maliyyə və Vergilər nazirlikləri, Dövlət Sosial Müdafiə Fondu və Azərbaycan Respublikasının Prokurorluğu arasında imzalanmış Razılaşma Memorandumlarının təşkilatların öz səlahiyyətləri daxilində funksiya, həmçinin vəzifələrinin daha operativ və səmərəli icrasına müsbət təsirini qeyd etmək olar.

Göstərilənlərə əsasən, şəffaf və səmərəli idarəetməyə nail olmağın əsas şərtlərindən biri kimi, ölkəmizdə maliyyə nəzarət sisteminin yaradılması və daim inkişaf etdirilməsi onu deməyə əsas verir ki, şəffaflıq və səmərəlilik dövlət maliyyə nəzarətinin prioritet hədəflərindən biridir.

Digər şərtlərdən biri olan hesabatlılıq isə dövlət orqanlarının fəaliyyətinə ictimai nəzarətin həyata keçirilməsinə şərait və bu istiqamətdə də Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində müvafiq tənzimləyici normalar müəyyən edilmişdir. Belə ki, "Büdcə sistemi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa görə, dövlət gəlir cədvəlinin tətbiqi haqqında illik hesabat və uyğun qanun proyeksi qəbul olunmaq məqsədilə gələn ilin 15 may tarixindən tez müddət ərzində

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə təqdim olunur. Tabeliyindən asılı olmayaraq, büdcə təşkilatı olmayan açıq səhmdar cəmiyyətləri Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinə və aidiyyəti qanunvericilik aktlarına əsasən öz illik hesabatlarını və mühasibat balanslarını ictimaiyyətin tanış olması üçün hər il dərc etdirir. Maliyyə resurslarından istifadə edən dövlət orqanları ilə yanaşı, həmin resurslarda dövlət nəzarətini həyata keçirən dövlət orqanlarının da hesabat vermələri hesabatlılığın mühüm şərtidir.

Şəffaflığın və məlumatlılığın təmin edilməsi məqsədilə öz fəaliyyəti barədə parlament və Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının 13 sentyabr 2008-ci il tarixli 35 nömrəli kollegiya təklifi ilə qəbul edilmiş "Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının fəaliyyəti haqqında informasiyaların tərtib edilməsi və kütləvi məlumat mexanizmlərində yayılması qaydaları" na müvafiq olaraq, ictimaiyyət qarşısında hesabat vermək, kütləvi informasiya vasitələrini müntəzəm surətdə məlumatlandırmaq Palatanın əsas iş prinsiplərindən biridir.

Hesablama Palatası aparılan nəzarət tədbirlərinin nəticələri üzrə qəbul edilmiş qərarlar barədə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə müntəzəm məlumat, illik fəaliyyəti barədə hesabatlar təqdim edir və həmin hesabatlar "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin Məlumatında dərc olunur. Hesablama Palatasına ayrı-ayrı informasiya agentlikləri və mətbuat orqanlarından daxil olan suallar və informasiya sorğuları qanunvericiliklə müəyyən olunmuş müddətdə və qaydada ətraflı cavablandırılır. Hesabatlılığın təmin edilməsi istiqamətində atılmış addımlardan biri də Palatanın fəaliyyəti barədə məlumatların ictimaiyyətə çatdırmaq məqsədilə Palatanın veb-saytı yenidən təşkil edilmişdir və Palatanın fəaliyyəti barədə informasiyanın verilməsində operativliyin təmin edilməsi üçün məlumatlar dərhal Palatanın veb-saytında yerləşdirilir.

Hesab edirik ki, maliyyə nəzarəti qurumları dövlət maliyyə resurslarının səmərəli idarə olunmasında şəffaflığa nail olmaq üçün normativ tənzimlənmənin daim təkmilləşdirilməsi istiqamətində təkliflər verməli, nəzarət qurumları arasında əməkdaşlığı davam etdirməli, öz əməkdaşlarının peşəkarlığının artırılması ilə bağlı zəruri tədbirlər görməli, dövlət resurslarının sərəncamçıları

tərəfindən hesabatlılığın gözlənilməsinə nəzarət etməli, öz fəaliyyətləri barədə ictimaiyyəti müntəzəm olaraq məlumatlandırmalı, maarifləndirmə işlərini davam etdirməli və daim beynəlxalq təcrübədən yararlanaraq, dövlət maliyyə nəzarəti sisteminin inkişafına yeni töhfələr verməlidirlər.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Bu araşdırmadan göründüyü kimi, nəzərdən keçirilən bütün məsələlər çox aktualdır.

Dissertasiya mövzusunun nəzəri-metodoloji tədqiqi əsasında elmi-təcrübi əhəmiyyətli aşağıdakı nəticə və təkliflər irəli sürülmüşdür:

1) Öz məzmununa görə Azərbaycan Respublikasında pensiya maliyyə nəzarəti sistemi əsas etibarı ilə xüsusi dövlət orqanlarının dövlət proqramlarının və büdcə prosesinin müxtəlif aspektlərinin qiymətləndirilməsi, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, təşkilatların və birliklərin dövlət maliyyə resurslarından istifadə edilməsinin məqsədli təyinatına uyğun olması, səmərəli, tam və vaxtında istifadə edilməsi, bu resursların yaranması və xərclənməsi mənbələrinin aşkar edilməsi, onların maliyyə-təsərrüfat əməliyyatlarının qanuna zidd olması hallarının aşkar edilməsi, bu əməliyyatların hesabatlarda əks etdirilməsi, dövlət büdcəsi və büdcədən-kənar fondlarla hesablaşmaların vaxtlı-vaxtında və tam həcmdə həyata keçirilməsini müəyyənləşdirmək, eləcə də onların fəaliyyət səmərəsini və dövlət büdcəsi gəlirlərinin ehtiyat mənbələrini aşkar etmək məqsədilə qanunvericiliklə tənzimlənən sistemli fəaliyyəti kimi qəbul edilməkdədir;

2) Nəzarətin elmi əsaslan istiqamətində əldə edilmiş nailiyyətlər, beynəlxalq elmin və praktikanın uğurları, müasir Azərbaycan cəmiyyətinin xüsusiyyətləri, tarixi irs və ilkin mövqelər, konstitusion və hüquqi normalar nəzərə alınmaqla DMN-də islahatların və onun inkişafının, DMN sisteminin təkmilləşdirilməsinin pensiya konsepsiyası işlənib hazırlanması prosesi davam etməkdədir.

3) DMN sisteminin səmərəli fəaliyyətinə və DMN-in məqsəd və vəzifələrinə nail olmaq üçün pensiya maliyyə nəzarətinin aşağıdakı prinsipləri və tələblərinin hüquqi normativ sənədlərdə təsbit olunmuş aşağıdakı prinsiplər rəhbər tutlmaqdadır:

Nəzarət prinsipləri - 1) müstəqillik, 2) aşkarlıq (publiklik və açıqlıq), 3) qanunilik, 4) obyektivlik, 5) məsuliyyət (o cümlədən nəzarətçilərin məsuliyyəti, yoxlanılanların məsuliyyəti, üçüncü şəxslərin məsuliyyəti), 6) tarazlıq, 7) sistemlilik;

- nəzarətin tələbləri - 1) informasiya təminatı, 2) nəzarət edən və nəzarət edilən sistemlərin uyğunluğu, 3) daimilik və komplekslilik, 4) DMN-in hər bir subyektinə nəzarət edilməsi, 5) maliyyə nəzarətçilərinin səriştəliliyi, vicdanlılığı və qərəzsizliyi, 6) pensiya maliyyə nəzarəti metodologiyasının qəbul olunması (yararlılığı), 7) inkişafın fasiləsizliyi və təkmilləşdirilməsi, 8) prioritetlik, 9) nəzarətin lazımsız mərhələ və prosedurdan azad olunması, 10) optimal mərkəzləşmə (və ya təşkilatı strukturun adekvatlığı), 11) məsuliyyətin vahidliyi (və ya orqanların funksiyaları arasında dəqiq hədd qoyulması), 12) reqlamentləşdirmə, 13) qarşılıqlı əlaqə və koordinasiya, 14) xətalər barədə vaxtında məlumat vermək, 15) nəzarət planlarının məxfiliyi, 16) büdcə prosesi çərçivəsində nəzarət subyektlərinin müxtəlif səlahiyyətlərinin uzlaşdırılmasının təmin edilməsi və nəzarətin son məqsədlərinə nail olmaqda onların mənafeələrinin vəhdətinin təmin edilməsi, 17) iqtisadi səmərəlilik,

4) Dövlətin iqtisadi proqramlarının həyata keçirilməsinin təkmilləşdirilməsi üçün həmin proqrama preventiv və operativ nəzarət mexanizmlərinin daxil edilməsi məqsədəuyğun hallardır.

4) pensiya maliyyə nəzarətinin daha bir mühüm aspekti nəzarət işinə geniş ictimaiyyəti cəlb etməkdən ibarətdir. Azərbaycanda inkişaf etmiş demokratik sistem yaratmaq məqsədilə dövlətin fəaliyyətinin maliyyə və başqa aspektlərinə geniş ictimaiyyət tərəfindən nəzarəti də inkişaf etməkdədir.

Pensiya təminatı sahəsində sosial siyasətin əsas istiqamətləri-pensiya qanunvericiliyində sığorta prinsiplərinin inkişafı üçün şəraitin yaradılması, işçilərin əmək fəaliyyətinin daha tam uçotunun aparılması, pensiyaya çıxan zaman işçinin maddi təminatının səviyyəsi üçün onun şərti məsuliyyətinin artırılmasıdır. Bütün bunlar pensiyaçıların daha yüksək standartlarla təmin edilməsinə imkan yaradır. Əsas diqqətin dövlət pensiya sistemində yönəldilməsi nəzərdə tutulub. Bununla yanaşı, işçilər və işəgötürənlər tərəfindən formalaşan qeyri-dövlət pensiya fondlarından əlavə pensiya təminatı sisteminin geniş inkişafına da yer verilir.

Pensiya təminatının təkmilləşdirilməsi zamanı dövlət sistemində sığorta ödəmələrinin fərdi uçotu həyata keçirilməlidir; pensiyaların əmək ödəmələrindən asılılığına mane olan pensiyaların maksimum həddinə qoyulan məhdudiyyətlərin

götürülməsi məqsədəuyğundur; əmək şəraitinə uyğun olaraq verilən imtiyazları qaydaya salmaq zəruridir. Əmək şəraitinə uyğun olaraq işçilərin pensiya imtiyazlarının maliyyələşdirilməsinə məsuliyyətin DSMF-dən (yəni siravi pensiyaçılardan) peşə pensiya sistemlərini yaratmaqla işəgötürənlərə verilməsinə yenidən baxılmalıdır. Bu zaman dövlət pensiya hüququ məsələsinə zəmanətini və istehsalın müasir təşkilati-texniki səviyyəsində də aradan qaldırılmayan zərərli və təhlükəli əmək şəraitində işləyən işçilər üçün yaşa görə pensiyaya çıxma imtiyazını özündə saxlayır.

Pensiya təyini üçün istifadə oluna'n əmək haqqının respublikada orta aylıq əmək haqqı ilə qeyd olunmuş münasibətini təyin etmək üçün dəqiq düstur hesablanmalıdır. Təyin olunmuş pensiyaların yuxarı səviyyəsinə mövcud məhdudiyyəti aradan qaldırmaq, inflyasiyaya nəzərən indeksasiyadan əmək haqqına nəzərən indeksasiyaya keçmək (çünki inflyasiya tempindən asılılıq əvəzinə orta rüblük əmək haqqının artımından asılılığa keçid həyata keçirilir), pensiya stajım əmək fəaliyyəti ilə əlaqədar olmayan qeyri-sığorta dövrlərindən azad etmək, əmək pensiyalarında qeyri-əmək təşkilədicilərin (əlavələr, kompensasiyalar) çıxarılması həyata keçirilməlidir. Pensiyaçıların əsas hissəsinin pensiyasının aşağı məbləği əhalinin əksəriyyətinin əmək haqqının aşağı olması ilə əlaqədardır, bu da pensiyaçılara yaşayış minimumu səviyyəsində gəlir əldə etməyə mane olur. Pensiya sisteminin iqtisadiyyata əsaslanaraq təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsi, pensiyaçıların maddi vəziyyətlərinin yaxşılaşdırılmasına səbəb olmalıdır. Pensiya islahatında mövcud daxili istehsalın düzgün bölünməsi, əmək pensiyalarının səviyyəsinin artırılması və sabitləşdirilməsi prosesi həyata keçirilməlidir. Pensiya islahatı dövründə bazar iqtisadiyyatına keçid dövrünün istehsal və istehlak münasibətləri tənzimlənməli, dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin pensiya sistemindəki təcrübələrindən səmərəli istifadə edilməlidir və bu zaman ölkədə gedən sosial-iqtisadi və demokratik proseslər, mövcud olan ümumi ənənələr nəzərə alınmalıdır.

Nəticə etibarlı ilə pensiya islahatına dair aşağıdakı təklifləri irəli sürməklər:

1) pensiya üçün məcburi dövlət sığortasına cəlb olunmuş hər bir şəxsin sığorta

haqları ödənilmiş əmək haqqı və sığortanın davamiyyətinə müvafiq olaraq əmək pensiyası almaq hüququ;

2) muzzla işləyən şəxsin məcburi dövlət pensiya sığortasına cəlb olunması, məcburi sığortanın işəgötürənlə işləyən arasında tam bərabər bölünməsinə nail olunması;

3) işləyən pensiyaçılara ödənilən pensiyaların və əmək şəraitinə görə güzəştli şərtlərlə təyin edilən pensiyaların ləğvi və ya onların sahə pensiyalarına keçirilməsi; 4)

“Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun təkmilləşdirilməsi və həyata keçirilməsi üçün sığorta edilənin sığorta stajı və sığorta ödəməsi haqqında bazanın yaradılması;

5) pensiya təminatı sistemində maliyyə sabitliyinin yaradılması, dövlət sosial sığortası və büdcə vəsaiti hesabına etibarlı pensiya təminatının həyata keçirilməsi;

6) pensiya təminatı sisteminin inkişaf edən bazar münasibətlərinə uyğunlaşdırılması;

7) pensiya təminatı sistemində idarəçiliyin təkmilləşdirilməsi yolu ilə pensiya sisteminin səmərəliliyinin artırılması;

8) Son zamanlarda ən geniş istifadə olunan sığorta növlərindən biridə həyatın yığıcı sığortasıdır. Buna səbəb pensiya yaşının artmasıdır. Həyatın yığıcı sığortası imkan yaradırki işəgötürən tərəfindən DSMF ya işçiyə görə ödənilən 22% və işçi tərəfindən ödənilən 3% məcburi dövlət sosial sığorta məbləği həyat sığortası şirkətləri tərəfindən vətəndaşlara ödənilir və pensiya yaşının aşağı salınmadığı təqdirdə vətəndaşlar DSMF-ya ödənilən məbləğləri həyatın yığıcı sığortasına yönəldəcəklər. Bunun səbəbi olaraq DSMF-nin gəlirləri kəskin şəkildə azalacaqdır. Bu səbəbdən pensiya yaşının aşağı salınmasını təklif edirəm.

8) pensiya üçün yığılmış məcburi sığorta vəsaitinin qanunla müəyyən edilmiş norma və qaydalarla yalnız sığorta olunanların pensiya təminatında istifadə olunması.

Ölkədə hal-hazırkı iqtisadi və sosial vəziyyətdə heç bir özəl pensiya sistemi siyasi, iqtisadi, həmçinin onlarla müşayiət olunan işsizlikdən doğan kütləvi sosial risklərdən müdafiəni təmin edə bilməz. Dövlət üzərindən məsuliyyətin bir hissəsini götürərək biz ən möhtəşəm sosial subyektin-onun cəmiyyətinin sosial müdafiəsini layiqincə təmin etmək üçün aparılacaq siyasətin bütün kənar effektləri nəzərə alınmaqla daha dərinləndirilməsini, onun tez və ağrısız həyata keçirilməsini təmin

etmə*ək üçün mexanizmlər işləyib hazırlamalırıq. Bunun üçün də biz aparılacaq siyasətin gələcək istiqamətlərini müəyyənləşdirərkən bazar iqtisadiyyatının mexanizmlərini, onun üstünlüklərini və mənfi cəhətlərini də nəzərə almalıyıq. Yalnız daha dərindən işlənmiş, əhalinin sosial müdafiəyə ehtiyacı olan bütün təbəqələrinin ehtiyacları nəzərə alınmaqla hazırlanmış siyasət respublikamızın gələcək sosial həyatının, iqtisadiyyatının böhransız keçməsinə şərait yarada bilər. Pensiya təminatı sistemində islahatın ardıcıl həyata keçirilməsinin həm qısamüddətli, həm də uzunmüddətli xarakterə malik bir sıra əlverişli sosial və iqtisadi nəticələri olacaqdır. Bu zaman bu nəticələrin əlverişli xarakteri həm pensiya sisteminin özündə, həm də ölkənin ümumi və sosial vəziyyətində ifadə olunacaqdır. Köhnə və yeni sistemlər üzrə qazanılmış pensiya hüquqlarına aid pensiya sisteminin uzunmüddətli öhdəlikləri haqqında məlumat bazasının yaradılması da pensiya islahatının əlverişli nəticəsi olacaqdır. Bu isə qısa, orta və uzunmüddətli perspektivə, sistemin maliyyə vəziyyətinin müntəzəm qiymətləndirilməsinə və pensiya təminatında maliyyə sabitliyini təmin edən lazımi tədbirin əvvəlcədən görülməsinə imkan yaradacaq.

Əlavə peşə pensiya sistemlərinin, istehsalatda bədbəxt hadisələrlə və peşə xəstəlikləri ilə əlaqədar sığorta sisteminin yaradılması, həmçinin bu kimi pensiya sistemlərinin məcburi pensiya sığortası üzrə ümumi sistemdən çıxarılması onu, ayrı-ayrı işçi kateqoriyaları hesabına pensiya güzəştlərinin verilməsi ilə bağlı məsələlərin həllindən azad edəcək, bütün marağı olan şəxslərə qarşı vahid pensiya siyasətini aparmağa imkan verəcək və əhalinin ayrı-ayrı peşə qruplarının pensiya təminatında xüsusi şərtlərə iddialarını azaldacaqdır. Pensiya islahatının nəticəsi ölkənin ümumi sosial və iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşmasına kömək olacaqdır. Qüvvədə olan pensiya sisteminin qeyri-sabit və sosial cəhətdən ədalətsiz xarakteri ilə şərtlənən sosial gərginlik aşağı düşəcəkdir. Yeni sistem bütün vətəndaşlar üçün aydın olacaq, pensiya təminatında onlar üçün bərabər şərtləri təmin edəcək, qazanılmış pensiya hüquqlarının reallaşmasına təminat verəcəkdir. Pensiya təminatı normalarının səmərələşdirilməsi bu sahədə bir sıra təxirəsalınmaz problemlərin həlli üçün vəsaitin azad olunmasına imkan yaradacaqdır. Qeyri-dövlət xarakterli əlavə könüllü pensiya təminatının inkişafı maliyyə vəsaitlərinin yığılmasına, onların istehsala qoyuluşuna

(investisiyaya buraxılmasına) və iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qunalmasına köməklik göstərəcəkdir. Pensiya islahatı, həmçinin əməyin ödənilməsi sisteminə və müvafiq olaraq əmək bazarına müsbət təsir göstərəcəkdir, çünki əmək bazarından pensiya yaşına çatmış, lakin əldə edilmiş rifah halını saxlamaq məqsədilə işləyən şəxslər sərbətləşəcəkdir. Yaşlı işçilərin bir hissəsinin sərbətləşdirilməsi gənc və daha çalışqan işçilər üçün boş iş yerləri yaradacaqdır. Bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın stuktur cəhətdən yenidən qurulmasına kömək göstərəcəkdir.

Ümumiyyətlə, həyata keçirilən iqtisadi islahatların verəcəyi səmərəli sosial nəticələr qabaqdadır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. “Audit. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti” – Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001.
2. “Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit” elmi-praktik konfransın materialları – Azərənəşr, 2017.
3. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2017-ci il 1 iyul əlavə və dəyişikliklərlə birlikdə).
4. “Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu”. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). – Bakı: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri 2016.
5. “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Bakı şəhəri, 28 iyun 1994-cü il.№ 839 dəyişiklik və əlavələrlə birlikdə.).
6. «2009—2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
7. «Maliyyə» D. Bağırov, M. Həsənlı Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2011.
8. 2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası. Bakı, Qanun – 2014
9. ARDSK, “2017-ci ilin yanvar ayında ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının makroiqtisadi göstəriciləri”, baxış tarixi: 19.08.2017
10. Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatası, “2016-cı ilin dövlət büdcəsinin icrasına rəy”, 17.08.2017, səh: 46
11. E-qanun, “Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı”, baxış tarixi: 17.08.2017
12. İbrahim Atilla Acar, İsmail Kitapçı, “Sosial Güvenliğin Demografik Boyutu: Türkiyedeki emeklilik sistemindeki deęişim”, baxış tarixi: 22.08.2017, səh: 77-78

13. Trend Xəbər Agentliyi, “DSMF: Azərbaycanın pensiya sistemi maliyyə çatışmazlığı ilə üzləşə bilər”, 28.09.2017
14. «Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası», Bakı 1995
15. “Azərbaycanda maliyyə nəzarəti və audit” elmi-praktik konfransın materialları – Azər nəşr, 1999.
16. “Audit. Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti” – Bakı, Azərbaycan Milli Ensiklopediyası Nəşriyyatı, 2001.
17. “Sosial-iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsində maliyyə nəzarətinin rolu”. (Beynəlxalq elmi-praktik konfransın materialları). – Bakı: “İqtisadiyyat və audit” jurnalının nəşri 2006.
18. «Maliyyə» D. Bağirov, M. Həsənlı Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2011.
19. «Maliyyə» Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti-2001.
20. «Maliyyə nəzarəti» Bəybala Xankişiyev -2002.
21. «2009—2015-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında sığorta-pensiya sisteminin inkişafına dair dövlət Proqramı»nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı
22. “Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu (Bakı şəhəri, 28 iyun 1994-cü il.Nö 839 dəyişiklik və əlavələrlə birlikdə.).
23. 2014-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında pensiya təminatı sisteminin islahatı Konsepsiyası [Mətn]. Bakı, Qanun – 2014
24. Vətəndaşların pensiya təminatı haqqında: Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi /Buraxılışa məsul: T.Kuzmina, Ş.Quliyeva, Bakı – 2002.
25. “Əmək pensiyaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda (Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2017-ci il 1 iyul əlavə və dəyişikliklərlə birlikdə),

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

«Maliyyə» kafedrasının magistrantı Qurbanlı Xəzər oktay oğlunun «Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi» mövzusu üzrə yerinə yetirdiyi magistr dissertasiya işinin

REFERATI

Dissertasiya işi “Pensiya təminat sisteminin səmərəliliyinin artırılmasında maliyyə nəzarəti fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi” adlanır. Tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Girişdə tədqiqatın aktuallığı, məqsədi və vəzifələri, obyektı və predmeti, nəzəri və praktik əhəmiyyəti, informasiya bazası və strukturu göstərilmişdir.

Mövzunun aktuallığı. Maliyyə nəzarəti dövlətin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində qanuniliyi təmin etmək üçün ən vacib vasitədir. Maliyyə nəzarətinin tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi nəticəsində maliyyə intizamı güclənir.

Pensiyamaliyyəsinin fəaliyyəti və istifadəsi zamanı qarşılıqlı surətdə iki prosesin əlaqələndirilməsi baş verir: maliyyə resurslarının pensiyastrukturlarının sərəncamında səfərbərliyə alınması və pul vəsaitlərinin müxtəlif dövlət tələbatlarının təmin edilməsi. Bu proseslərin birincisi öz ifadəsini pensiyagəlirləri, ikincisi isə pensiyaxərcləri anlayışında tapır. Ölkəmizdə pensiyaictimai istehsalın bütün bölmələrində maliyyə resurslarının formalaşdırılması və istifadəsi ilə əlaqədar olan maliyyə münasibətlərinin ümumi sistemində pensiyagəlirlərinin və xərclərinin aparıcı rolunu müəyyənləşdirir.

Pensiyamaliyyə nəzarətinin iqtisadi məzmunu onun tərkibində hər biri özünəməxsus funksiyaları yerinə yetirən xüsusilaşmış həlqələrlə fərqləndirilir. Dövlət maliyyə nəzarətinin fəaliyyət dairəsinə büdcə sistemi, büdcədən kənar fondlar, pensiyakredit, pensiyamüəssisələrinin maliyyəsi aid edilir. Sadalanan bu həlqələrin hər birinin öz müxtəlif təyinatlı funksiyaları olduğu üçün, pensiyavə cəmiyyətin

maraqlarına uyğun olaraq iqtisadi və sosial proseslərə təsir göstərə bilər. Müasir mərhələdə pensiyamaliyyəsi iqtisadi sistemin transformasiyası və bazar münasibətlərinin yaranması, fəaliyyət göstərməsi və inkişafını tənzimləyən ən mühüm amillərdən birini təşkil edir.

İqtisadi islahatlar şəraitində respublika iqtisadiyyatında həyata keçirilən əsaslı struktur dəyişiklikləri pensiyamaliyyəsinin formalaşmasının və səmərəliliyinin yüksəldilməsi tələbini qarşıya qoyur. Bütün bunlar, maliyyə nəzarəti sferasında pensiyamaliyyə nəzarətinin, habelə tətbiq olunan maliyyə nəzarəti mexanizminin diqqətlə öyrənilməsini, onun bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun qurulmasını tələb edir. Bu problemin hazırkı şəraitdə aktuallığı həm də onunla izah olunur ki, respublikada aparılan islahatların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün nəzəri-metodoloji məsələlərin həlli hələ də aktualdır. Bütün bu problemlərin həlli inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq araşdırılmalı, səmərəli və uyğun cəhətlər götürülməklə tətbiq edilməlidir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Maliyyə nəzarətinin tənzimlənməsi mexanizmində pensiyamaliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin artırılması, inkişafının strateji prioritetləri təkmilləşdirilməsi probleminin öyrənilməsi həmişə xarici və yerli iqtisadçı alimlərin diqqətində olmuşdur. Ümumilikdə maliyyə nəzarəti mexanizminin və pensiyamaliyyə nəzaərtinin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin çoxcəhətli nəzəri-təcrübi aspektlərini D.Keyns, A.Smit, J.Sismondi, A.Vaqner, F.Yusti, O.Mirabo, M.Fridman və başqaları elmi əsərlərində araşdırmışlar. Adları qeyd olunan alimlərin qiymətli fikirləri artıq dünya çapında özünəlayiq yer almışdır.

Pensiya maliyyə nəzaərtinin formalaşması və inkişafının çoxcəhətli nəzəri-metodoloji aspektləri L.Q.Baranova, M.B.Boqdaçevski, L.V.Dukaniç, M.M.Dmitriyev, D.Q.Çemik, Q.F.Yutkina, A.N.Medvedev, S.S.Ştraev, R.İ.Ryabov, Q.L.Rabinoviç, Y.İ.Uryazova, V.M.Fedosov və başqa rus iqtisadçı alimlərinin tədqiqatlarında görmək olar. Bu istiqamətdə Azərbaycanın bir sıra iqtisadçı alimlərinin Ə.Ə.Ələkbərov, Y.Ə.Kəlbəliyev, M.X.Həsənli, A.F.Musayev, D.A.Bağirov, F.T.Quliyev, S.M.Məmmədov, R.B.Məhərremov, İ.M.Rzayev, Ə.Q.Allahverdiyev, Ələkbərov.Ə.Ə və digərlərinin tədqiqatlarını göstərmək olar.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasında pensiya maliyyə nəzarətinin təkmilləşdirilməsi problemini araşdırmaq, onun nəzəri-metodoloji əsaslarını öyrənməklə yeni inkişaf meyllərini aşkarlamaqdır.

Bu məqsədlə dissertasiya işində pensiyamaliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasına pensiyamaliyyəsinin təsiri öyrənilmiş, Azərbaycan Respublikasında pensiyamaliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri müəyyənləşdirilmiş, pensiyamaliyyə nəzarətinin formalaşmasının təkmilləşdirilməsinin əsas prioritetləri tədqiq edilmişdir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsası maliyyə nəzarəti sahəsində qəbul edilmiş qanunlar və digər normativ aktlar; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və hökumətinin qəbul etdikləri fərmanlar; Azərbaycan Respublikası Prezidentinin və hökumətinin sosial-iqtisadi inkişaf üzrə qəbul etdikləri sərəncam və qərarlar; iqtisadçı alimlərin bu bölmənin problemlərinə həsr edilmiş əsərləri; o cümlədən Rus və Azərbaycan dillərində nəşr olunan digər iqtisadi ədəbiyyatlardan ibarət olmaqdadır.

Tədqiqat aparılan zaman statistik qruplaşdırma, müqayisəli təhlil, monoqrafik tədqiqat, iqtisadi-riyazi və riyazi-statistik metodlardan istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işində həmçinin Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti, Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi, Azərbaycan Respublikası Pensiya Statistika Komitəsinin məlumatlarından; metodik göstərişlərdən, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankın proqramlarından və başqa normativ sənədlərdən də istifadə olunmuşdur. İşin tədqiqində eyni zamanda ayrə-ayrı internet saytlarına müraciət edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazasını Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Hesablama Palatasının ümumiləşdirilmiş illik hesabatları, Azərbaycan Respublikası DSK-nin rüblük və illik statistik məcmuələri, ilkin materialları, hesabatları və başqa sənədləri təşkil edir. Dissertasiya işində rəsmi dövrü mətbuat orqanlarının məlumatlarına da müraciət olunmuşdur.

Tədqiqatın obyektı kimi, pensiyamaliyyə nəzarəti orqanlarının həlqələri, həmçinin onların fəaliyyət mexanizmi, tənzimlənməsi, hazırkı vəziyyətinin təkmilləşdirilməsi və qiymətləndirilməsi istiqamətləri seçilmişdir.

Tədqiqatın predmetini Azərbaycan Respublikasının pensiyamaliyyə nəzarəti sisteminin formalaşması və səmərəliliyinin artırılmasının nəzəri aspektləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi aşağıdakılardan ibarətdir:

- bazar iqtisadiyyatı şəraitində pensiya maliyyə nəzarətinin formalaşması və inkişafı, habelə təkmilləşdirilməsinin metodik və nəzəri-metodoloji prinsipləri elmi tərəfdən əsaslandırılmışdır;

- maliyyə nəzarəti münasibətlərinin mahiyyəti və onun təşkilinin nəzəri-metodoloji əsasları öyrənilmişdir;

- maliyyə nəzarəti mexanizmində beynəlxalq təcrübələrin rolu müəyyənləşdirilmişdir;

- maliyyə nəzarəti sisteminin formalaşmasına pensiyamaliyyəsinin təsiri açıqlanmışdır;

- respublikamızda pensiyamaliyyə nəzarətinin təşkili xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir;

- pensiyamaliyyə nəzarətinin müasir vəziyyəti təhlil olunmuş və qiymətləndirilmişdir;

- maliyyə vəsaitlərinin formalaşmasına dövlətin maliyyə siyasətinin təsiri qiymətləndirilmişdir;

- pensiyamaliyyəsinin səmərəliliyinin artırılması və onun inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir;

- pensiyamaliyyə nəzarətinin strateji təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri müəyyən edilmiş, bunun da əsasında elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələr hazırlanmışdır.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Hazırlanmış tədqiqat işinin elmi-nəzəri əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, bu iş pensiya - maliyyə nəzarətinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi istiqamətində elmi-tədqiqat işi olmaqla, respublikada iqtisadiyyatın

milli iqtisadi inkişaf konsepsiyasının hazırlanmasında analitik baza kimi istifadə edilə bilər.

Tədqiqat işinin təcrübi əhəmiyyəti ondadır ki, işin yekun nəticələri əsasında əməli nəticə və tövsiyələr hazırlanıb, iqtisadi müstəqillik və bazar iqtisadiyyatı şəraitində respublika iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün pensiyamaliyyəsinin səmərəli tətbiqinə imkan verir, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin inkişafına real şərait yaradır.

Tədqiqat nəticəsində dərc olunmuş materiallar. Dissertasiya işinin başlıca müddəaları və tədqiqat işindən irəli gələn əməli təkliflərlə bağlı məqalə və teziz çap olunmuşdur.

İşin həcmi və quruluşu. Dissertasiya işi girişdən, üç fəsildən, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyatdan ibarətdir.

РЕЗЮМЕ

Диссертация называется «повышение эффективности финансового надзора в повышении эффективности пенсионной системы». Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка используемой литературы.

Введение диссертационной работы раскрывает актуальность исследуемой темы, цель и задачи исследования, объект и предмет исследования, теоретическую и практическую значимость исследования, информационную базу и структуру диссертационной работы.

Первая глава исследования называется «теоретико-методологическая основа изучения системы социальной защиты». Теоретические основы системы социальной защиты населения, а также история развития пенсионного законодательства в Азербайджане, роль, цели и задачи финансового контроля в пенсионной системе, теоретические взгляды на международно-правовой механизм формирования и развития пенсий.

Вторая глава диссертационной работы называется «финансовый контроль как инструмент повышения эффективности пенсионной системы». Изучено влияние системы социального обеспечения и социальной помощи на улучшение пенсионного обеспечения, проанализировано текущее состояние пенсионной системы в Азербайджане и проанализированы характеристики возможностей финансового контроля для повышения эффективности пенсионной системы.

Третья глава, озаглавленная «Опыт Всемирного банка в области повышения эффективности пенсионной системы в Азербайджане» Департамента диссертации, анализирует возможности мировой практики финансового контроля для повышения эффективности пенсионной системы, в том числе способы улучшения финансового контроля за эффективностью пенсионной системы в Азербайджане.

Результат исследования был отражен в результатах исследований, и были сделаны соответствующие предложения.

SUMMARY

The thesis is called "improvement of financial supervision performance in increasing the effectiveness of the pension system". The thesis consists of an introduction, three chapters, conclusion and a list of used literature.

The introduction of the thesis reveals the relevance of the topic, the purpose and objectives of the study, the object and subject of research, the theoretical and practical significance of the research, the information base and the structure of the thesis.

The first chapter of the research is called "theoretical-methodological basis of the study of the social protection system". The theoretical basis of the social protection system of the population, as well as the history of development of pension legislation in Azerbaijan, the role, goals and objectives of financial control in the pension system, theoretical opinions on the international legal mechanism of formation and development of pensions.

The second chapter of the dissertation work is called "financial control as a tool to increase the effectiveness of the pension system." The impact of the social security and social assistance system on the improvement of the pension provision was studied, the current state of the pension system in Azerbaijan was analyzed and the characteristics of the financial control capabilities for increasing the efficiency of the pension system were investigated.

The third chapter, entitled "The World Bank's Experience and Improvement Directions for the Improvement of the Effectiveness of the Pension System in Azerbaijan" by the Dissertation Department, analyzes the possibilities for the world practice of financial control to improve the effectiveness of the pension system, including the ways to improve financial control over the effectiveness of the pension system in Azerbaijan.

The result of the study has been reflected in the research results and relevant proposals have been made.